

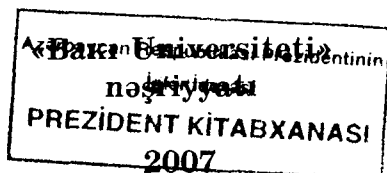
Ə.RƏSULOV, R.RÜSTƏMOV

TÜRK DİLİ

DƏRSLİK

Təkmilləşdirilmiş üçüncü nəşr

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
tərəfindən təsdiq edilmişdir

2007-ci il - 923
R. 51

BBK 812 Tur. -923
P 51

İxtisas redaktoru: dos., f.e.n. ƏHMƏDOV R.S.

Rəsulov Ə.A., Rüstəmov R.Ə. Türk dili. Dərslük. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007. - 308 səh.

Azərbaycan dilində latın qrafikalı əlifba ilə ilk dəfə nəşr olunan bu dərslük BDU-nun Şərşünaslıq fakültəsi türk şöbəsinin bakalavr pilləsinin tələbələri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Kitabda yer alan 22 kompleks dərş çərçivəsində türk ədəbi dilinin sait-samit sistemi, fonetik qanun və hadisələri öyrədilir, kiçik mətn, hekayə və dialoqlarla lazımi söz ehtiyatı, tələffüz, oxu və tərcümə vərdişi yaradılır, müvafiq leksik-qrammatik qaydalar izah edilir, öyrənilən materiallar auditoriya çalışmaları və ev tapşırıqları ilə qüvvətləndirilir.

Kitabın sonunda təxminən 2000-ə yaxın söz və ifadəni əhatə edən türkçə-azərbaycanca lüğət verilmişdir.

Dərslükdən Türkiyə türkcəsini sərbəst şəkildə öyrənmək istəyənlər də istifadə edə bilərlər.

$R \frac{4602020400 - 038 - 30}{M(658(07) - 052)} - 052 - 2007$

ISBN-5-8025-0027-1

© *Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007*

ÖN SÖZ

Türkiyə türkcəsi və Azərbaycan dili morfoloji və genealoji baxımdan qohum dillərdir. Onları eyni bir dil ailəsində birləşdirən başlıca əlamət Azərbaycan və türk dillərinin qrammatik quruluşlarının və əsas lüğət fondlarının ümumi olmasıdır. Lakin bu ümumilik, dillərin qohumluğu bəzən belə bir yanlış təsəvvür yaradır ki, azərbaycanlı üçün türk dilini öyrənmək, bu dildə danışmaq çox asandır. Halbuki bu belə deyil və qohum dillərin təlimi, öyrənilməsi, həmin dillərdən qarşılıqlı tərcümə işi xüsusi hazırlıq tələb edir.

Əlinizdəki dərslük türk və Azərbaycan dillərinin ümumi cəhətlərini və oxşar anlayışlarını qarşılaşdırmaq prinsipi əsasında yazılmış və müasir türk ədəbi dilinin ana dilimizin bilik və vərdişlərinə istinad edilərək öyrədilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Kitabda 22 kompleks dərş çərçivəsində müasir türk dilinin Azərbaycan dilindən fərqli cəhətlərinə, spesifik qanun və qaydalarına daha çox yer ayrılmış, türkçənin özünəməxsus xüsusiyyətləri müvafiq leksik-qrammatik izahat, sərbəst mətn, kiçik hekayə, dialoq, auditoriya çalışmaları və ev tapşırıqları ilə ətraflı işıqlandırılmışdır.

Müəlliflər qohum dillər üçün xarakterik sayılan yalançı ekvivalentlərə (yazılış və tələffüz baxımından eyni olan, lakin türk və Azərbaycan dillərində müxtəlif mənalar daşıyan, fərqli üslublara aid sözlərə) xüsusi diqqət yetirmiş, mətnlərdə bu cür sözlərə geniş yer vermişlər.

Oxucularda nitq mədəniyyətinin, danışq normaları və vərdişlərinin yaranması, türk dilinin danışq etiketində istifadəsi zəruri olan söz və ifadələrin düzgün işlədilməsinə kömək məqsədilə kitaba "Türk dilində danışq etiketi" adlı xüsusi bəhs daxil edilmişdir.

Türk dili Türkiyə Respublikasının dövlət dilidir. Hazırda bu dildə 65 milyondan artıq adam danışır. Türkiyə türkcəsi və Azərbaycan dili genealoji baxımdan türk dillərinin

oğuz qrupuna, morfoloji cəhətdən aqlyütinativ (iltisqi) dillər ailəsinə daxildirlər.

Müasir türk ədəbi dili uzun və mürəkkəb inkişaf yolu keçmişdir. Bu dil Anadolu yarımadasında XI-XIII əsrlərdə bəyliklər və Səlcuqlar dövlətini, XIII əsrin sonlarında Osmanlı dövlətini, XV-XVI əsrlərdə qüdrətli Osmanlı İmperiyasını yaradan, 1923-cü ildə Türkiyə Cümhuriyyətini quran türklərin keçdiyi çoxəsrlik ictimai-siyasi və mədəni inkişaf prosesi təməlinə təşəkkül tapıb formalaşmışdır.

Tarix boyu müxtəlif dillərin təsirinə məruz qalan bu dil türklər islam dinini qəbul edəndən sonra ərəb, səlcuq tayfaları İran ərəzilərində məskunlaşandan sonra isə fars dilinin təsiri altına düşmüş, leksik tərkibində ərəb-fars mənşəli sözlərin miqdarı çoxalmışdır. Yaxın və Orta Şərq xalqları üçün din, elm və mədəniyyət dili olan ərəb dilinin, poeziya və nəsr dili sayılan fars dilinin yalnız lüğət fonduna deyil, həm də türk dilinin fonetik, morfoloji və sintaktik qatlarına qüvvətli müdaxiləsi nəticəsində ilkin dövrlərdən bu günə qədər öz saflığını qoruyan, geniş xalq kütlələrinin, zəngin folklor nümunələrinin dili olan türkcədən fərqli bir ədəbi dil–osmanlıca meydana gəlmişdir.

Ərəb, fars və türk dillərinin leksik-qrammatik elementləri əsasında formalaşan Osmanlı dili, hər şeydən əvvəl, türklərin öz dövlətlərini qurduğu dövrlərdən başlanan uzun və özünəməxsus sosiolinqvistik və dilxarici amillərin nəticəsində meydana çıxan ədəbi və danışq dillərinin diferensiasiyasının məhsulu idi. Yazılı ədəbi dil norması hesab edilən osmanlıca uzun müddət (XX əsrin ikinci onilliyinin sonlarına qədər) sultan sarayının, dövlətlərarası yazışmaların və klassik yazılı ədəbiyyatın dili kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Yüksək zümrələrin ədəbi dili ilə xalq danışq dili arasındakı bu uçurumun aradan qaldırılması yolunda müxtəlif dövrlərdə cəhdlər göstərilmiş, türk dilinin sadələşməsi uğrunda mübarizələr aparılmışdır. Bu məsələlərlə əlaqədar ilk məqsədyönlü fəaliyyət XIX əsrin ortalarında Tənzimat adı ilə

Türkiyə tarixinə daxil olan islahatlar dövrünə (1839-1878) aiddir. Həmin dövrdə mütərəqqi ziyalıların ədəbi və danışq dili normaları arasındakı maneələrin dəf edilməsi, ərəb-fars söz və tərkiblərindən təmizlənməsi, türk dilinin qrafikası və orfoqrafiyasında islahatlar keçirilməsi, milli dilin əsaslarının hazırlanması işində böyük xidmətləri olmuşdur. Lakin həmin dövrdə türk dilinin sadələşdirilməsi yolunda çox mühüm addımlar atılsa da, bu proses yarımçıq qalmışdır. Digər tərəfdən, sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrini əhatə edən "qərbliləşmə" meyli türk dilinin inkişafını da bu yönə istiqamətləndirmiş, dilə çoxlu Avropa mənşəli, xüsusilə də fransızca sözlərin qarışmasına səbəb olmuşdur.

Osmanlıcanın sadələşdirilməsi yolunda ikinci mərhələ Gənc türklər inqilabı (1908) dövrünə və onu izləyən illərə aiddir. Bu illərdə fəaliyyət göstərən "Türk dərneyi" jurnalı (1909) təşkilatçıların və "Gənc qələmlər" (1911) ədəbi birliyi üzvlərinin osmanlıcanı xalq dilinə yaxınlaşdırmaq, "yeni dil" yaratmaq cəhdləri də müvəffəqiyyət qazanmadı və beləliklə də, türk dilinin əsrlər boyu yığılıb qalan problemləri həll olunmadı.

Türk dilinin inkişafında dönüş mərhələsi Respublika dövrünə aiddir. Türkiyə respublika elan olunduqdan sonra dildə əsaslı islahatlar keçirilməyə başlanır. "Dil inqilabı" adı altında keçirilən bu islahatların gedişində türk dilinin əlifbası dəyişdirilmiş - ərəb qrafikasından latın qrafikasına keçilmiş (1928), "Osmanlı dili", "Osmanlıca" terminləri "Türk dili", "Türkcə" istilahları ilə əvəz olunmuşdur. 1929-cu ildən türk məktəblərində ərəb və fars dillərinin tədrisi ləğv edilmiş, 1932-ci ildə isə Türkiyə Respublikasının banisi Atatürkün təşəbbüsü və maddi köməyi ilə yaradılan "Türk Dil Qurumu" bu sahədəki islahatları həyata keçirən nüfuzlu elmi-təşkilati mərkəzə çevrilmişdir. Dildə "özləşmə" hərəkatı, yəni türk dilinin leksik tərkibi yabançı sözlərdən, xüsusilə ərəb-fars söz və ifadələrindən, morfoloji əlamət (şəkilçi, önqoşma və s.) və sintaktik konstruksiyalardan (izafət, cümlə quruluşu və s.)

ƏLİFBƏ HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT

təmizlənməyə başlanmışdır. Qədim və orta dövr türk yazılı abidələrindən, qohum dillərdən, türk dillərinin dialekt və şivələrindən külli miqdarda yeni söz və ifadə toplanaraq, xüsusi lüğətlər tərtib olunmuş, dildə yaşamaq hüququ qazanan sözlər ədəbi dilə ərəb və fars sözlərinin ekvivalenti kimi daxil edilmişdir. Müxtəlif sahələrə aid onlarca terminlər lüğəti hazırlanmışdır. Bütün bu islahatların nə dərəcədə müvəffəqiyyət qazandığını göstərmək üçün tək-cə belə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, 1930-cu ilə qədər türk dilinin lüğət fondundakı milli sözlərin miqdarı cəmi 30-35 faiz idisə, hazırda müasir türk ədəbi dilinin leksik tərkibində bu dilin özünə-məxsus sözlərinin miqdarı 65-70 faizdir.

Əlbəttə, dil islahatı zamanı bəzi ifratçılıq meyilləri də (ümumxalq dilində daşlaşmış alınma sözlərin lüzumsuz olaraq yeni sözlərlə əvəzlənməsi, qondarma sözlərin yaradılması və s.) olmuşdur. Digər tərəfdən, dilin təbii inkişaf prosesinə, obyektiv təkamülünə "kənardan" müdaxilə, həm də çox qısa müddətdə böyük uğurlar qazanmaq istəyi özü ilə bərabər bəzi çətinliklər də meydana gətirmişdir. Əsrlər boyu dilin müxtəlif qatlarında, daşlaşmış tərkiblərində özünə yer edən əcnəbi sözlərin, istilahların və anlayışların əvəzinə yaradılan yeni leksik vahidlər həmin söz, termin və anlayışları tam məzmunu ilə əvəz edə bilmirdi; "köhnə" və "yeni" sözlərin, xüsusilə terminlərin uzun çəkən "mübarizəsi" istər-istəməz dildə arzu-olunmaz sinonimçiliyə, nəsillər arasında dil anlaşılmazlığına gətirib çıxarmış, "köhnə" dildə yazılmış əsərlərin "yeni" dildə təhsil alanlar tərəfindən başa düşülməsini çətinləşdirmiş, ədəbi dil məhsullarında paralelizm meydana gətirmişdir.

Bütün bu çətinliklər türk dilini öyrənərkən də özünü göstərir. Müəlliflər bu obyektiv çətinliyi nəzərə alaraq, kitabdakı leksik materiala diqqət və qayğı ilə yanaşmış, müasir türk ədəbi dilinin mənzərəsini tam şəkildə verməyə çalışmış, dildə yaşayan "köhnə" sözlərlə, onların qarşılığı kimi işlədilən yeni kəlmələr arasındakı mütənəsibliyi gözləməyə çalışmışlar.

Müasir türk əlifbasında 29 hərf var. Bunlardan 8-i sait: a, e, ı, i, o, ö, ü, 21-i isə samitdir: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z.

Əlifbadakı "e" saitinin və "g", "k", "l" samitlərindən hər birinin iki səsi olduğuna görə türk ədəbi dilində 33 danışiq səsi var.

Bunlardan əlavə, türk yazısında iki işarədən -"^^" (uzatma və ya incəltmə) və " ‘ ‘ " (apostrof) işarələrindən istifadə edilir (Yeni orfoqrafiya qaydalarına görə birinci işarənin işlədilməsi məcburiyyəti yoxdur).

Azərbaycan dilində olan "x" və "ğ" səsləri türk ədəbi dilində yoxdur, lakin Anadolunun bir çox dialektində bu danışiq səsləri də işlədilir.

Bunu da qeyd edək ki, müasir türk dilinin orfoqrafiya prinsiplərinə görə əcnəbi onomastik vahidlər - xüsusi isimlər, millətlərarası firma adları, texniki terminlər və s. əsillərinə uyğun şəkildə yazıldığından, türk yazısındakı hərflərin miqdarı əlifbadakından çoxdur. Məs.:

New York - Nyu York

Wilhelm Humbolt - Vilhelm Humbolt

Jean Jacques Rousseau - Jan-Jak Russo

Max Muller - Maks Müller

Coca-Cola - Koka-Kola

MÜASİR TÜRK DİLİNİN ƏLİFBASI

Azərb. əlifba	Hərfin adı	Türk əlifbesi				Azərb. əlifba	Hərfin adı	Türk əlifbesi			
		Kitap yazısı		El yazısı				Kitap yazısı		El yazısı	
		büyük	küçük	büyük	küçük			büyük	küçük	büyük	küçük
A	a	A	a	A	a	M	m	M	m	M	M
B	be	B	b	B	b	N	ne	N	n	N	N
C	ce	C	c	C	c	O	o	O	o	O	O
Ç	çe	Ç	ç	Ç	ç	Ö	ö	Ö	ö	Ö	ö
D	de	D	d	D	d	P	pe	P	p	P	P
E,Ə	e	E	e	E	e	R	re	R	r	R	R
F	fe	F	f	F	f	S	se	S	s	S	S
Q,G	ge	G	g	G	g	Ş	şe	Ş	ş	Ş	Ş
Ğ,ğ	ğe	Ğ	ğ	Ğ	ğ	T	te	T	t	T	T
H,X	he	H	h	H	h	U	u	U	u	U	U
I	ı	I	ı	I	ı	Ü	ü	Ü	ü	Ü	Ü
İ	i	İ	ı	İ	i	V	ve	V	v	V	V
j	je	J	j	J	j	Y	ye	Y	y	Y	Y
K	ke	K	k	K	k	Z	ze	Z	z	Z	Z
L	le	L	l	L	l						

Sürətli yazı üçün Türkiyədə ən işlək olan aşağıdakı hərflərdən istifadə etmək məsləhət görülür:

BÜYÜK HARFLER

A B C Ç D E F
G Ğ H I J K L
M N O Ö P R S
Ş T U Ü V Y Z

KÜÇÜK HARFLER

a b c ç d e f
g ğ h i j k l
m n o ö p r s
ş t u ü v y z

SAİTLƏRİN BÖLGÜSÜ

Türk dilinin saitləri üç prinsipə görə bölünür:

1. *Dilin vəziyyətinə görə:*

- a) dilönü və ya incə saitlər: e, i, ö, ü.
- b) dilarxası və ya qalın saitlər: a, ı, o, u.

2. *Dodaqların vəziyyətinə görə:*

- a) dodaqlanan saitlər: o, u, ö, ü.
- b) dodaqlanmayan saitlər: a, ı, e, i.

3. *Ağız boşluğunun vəziyyətinə görə:*

- a) gen və ya açıq saitlər: a, e, o, ö.
- b) dar və ya qapalı saitlər: ı, i, u, ü.

Saitlərin bölgüsünü göstərən cədvəl

Dodaqların vəziyyətinə görə		Dodaqlanmayan		Dodaqlanan	
Ağız boşluğunun vəziyyətinə görə		Gen	Dar	Gen	Dar
Dilin vəziyyətinə görə	İncə	e	i	ö	ü
	Qalın	a	ı	o	u

Yuxarıdakı cədvəldən istifadə edərək, türk dilindəki saitlərin hər birinin fərqləndirici əlamətlərini qruplaşdırmaq mümkündür:

- a - qalın, dodaqlanmayan, gen saitdir.
- e - incə, dodaqlanmayan, gen saitdir.
- i - incə, dodaqlanmayan, dar saitdir.
- ı - qalın, dodaqlanmayan, dar saitdir.
- o - qalın, dodaqlanan, gen saitdir.
- ö - incə, dodaqlanan, gen saitdir.

- u - qalın, dodaqlanan, dar saitdir.
- ü - incə, dodaqlanan, dar saitdir.

Çalışmalar

1. **Aşağıdakı sözləri əlifba sırası ilə yazın.**

Şura, hala, alma, dağ, başkent, yağmur, sağlq, ev, geniş, keçi, ılık, telefon, liman, teyze, ördek, il, pek, ülke, okul, çanta, Rize, Yaponya, memur, hastane, valiz, cam, fena, nüfus.

2. **Aşağıdakı cümlələri köçürün, incə saitlərin altından bir, qalın saitlərin altından iki xətt çəkin.**

Bakü Azərbaycan Cumhuriyyətinin başkentidir. Nüfusu yaklaşık 2 milyondur.

3. **Aşağıdakı cümlələri köçürün, dodaqlanan saitlərin altından bir, dodaqlanmayan saitlərin altından iki xətt çəkin.**

Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Resmi dili Türkçe'dir. Başkenti Ankara'dır.

4. **Aşağıdakı cümlələri köçürün, gen saitlərin altından bir, dar saitlərin altından iki xətt çəkin.**

Türkiyenin devlet şekli Cumhuriyyəttir. Milli marşı "İstiklal Marşı"dır.

Tapşırıqlar

1. **Çalışmalardakı sözlərin mənalarını lüğətdən tapın, dəftərlərinizə yazıb özbərləyin.**

2. **Aşağıdakı sözlərdə saitləri seçin, hər birinin fərqləndirici xüsusiyyətlərini ayrı-ayrılıqda yazın.**

- N ü m u n ə: a - qalın, dodaqlanmayan, gen saitdir.
baba, ılık, teyze, liman, öğrenci, okul, nüfus.

İKİNCİ DƏRS

SAİTLƏRİN TƏLƏFFÜZÜ

Türk dilinin saitləri ilə Azərbaycan dili saitlərinin tələffüzündə əsaslı fərq yoxdur. Saitlərin qısa və uzunluğu da əsasən eynidir.

Azərbaycan dilində olduğu kimi türk dilində də başqa dillərdən alınan bir sıra sözlərlə saitlər uzanır. Məsələn: aile, davet, alim, adalet, ceza, istiklal və s. Bununla yanaşı, yadda saxlamaq lazımdır ki, Azərbaycan dilindən fərqli olaraq türk dilində alınma sözlərdə saitlərin uzun və ya qısa tələffüzü sözün lüğət mənasını dəyişdirmək xüsusiyyətinə malikdir.

Məs.:

adet (adət)	- ədəd
adet (aadət)	- adət-ənənə
ama (ama)	- amma
ama (aamaa)	- kor
şura (şura)	- bura
şura (şuura)	- şura (elmi)
hala (hala)	- bibi
hala (haalaa)	- hələ, indiyə qədər

Digər tərəfdən, türk dilində "ğ" hərfinin qalın saitlərlə heca qurduğu hallarda tələffüz edilməməsi həmin saitlərin uzun söylənməsini tələb edir. Bu bəzən türk ədəbi tələffüzündə diftonq meydana gətirir. Məs.:

dağ (daa)	- dağ
buğday (buuday)	- buğda
bağlaç (baalaç)	- bağlayıcı
yağmur (yaamur)	- yağış

səğuk (souk)	- soyuq
koğuş (kouş)	- hücrə
ağır (air)	- ağır
ağız (aız)	- ağız

Bu qəbildən olan sözlərdə də saitlərin qısa tələffüzü bəzən sözün lüğət mənasını dəyişir. Məs.:

da (oda)	- otaq
o dağ (o daa)	- o dağ
ağaç (aaç)	- ağac
aç (aç)	- aç (açmaq feli)
sağhk (saalık)	- sağlıq, səhhət
salık (salık)	- xəbər, tövsiyə.

"E" saiti. Bu türk dilinin nisbətən spesifik saitidir; iki danışiq səsinin "e" və "ə" səslərinin yazıda işarəsidir.

"E" saitin "e" və ya "ə" kimi tələffüzünün sabit bir qaydaya tabe olmaması, türk orfoepiyası ilə əlaqədar kitablarda qəti şəkildə müəyyənləşdirilməməsi həmin saitin səciyyətləndirilməsini çətinləşdirir. Bununla yanaşı, "e" saitin düzgün tələffüzü üçün aşağıdakı halları bilmək lazımdır.

1. "E" saitin "e" səsi kimi tələffüz olunduğu yerlər:
a) sözün əvvəlində:

ev - ev
eş - həyat yoldaşı, tay
ek - əlavə, şəkilçi
elçi - elçi, səfir
eylül - sentyabr
ekim - oktyabr
eyvallah - xudahafız

b) iki və daha çox hecalı sözlərin ilk hecasında:

geniş - geniş
keçi - keçi
seyrici - tamaşaçı
yeşil - yaşıl

c) Avropa dillərindən türkcəyə keçən sözlərin, insan və yer adlarının bütün hecalarında:

elektrik - elektrik
telefon - telefon
bisiklet - velosiped
İsveç - İsveç
enerji - enerji

2. "E" saitinin "ə" səsi kimi tələffüz olunduğu yerlər:

a) Türk mənşəli, eləcə də ərəb və fars dilindən alınma sözlərin orta və son hecalarında:

anne (annə) - ana
kardəş (kardəş) - qardaş
teyze (teyzə) - xala
erkek (erkək) - kişi
ördek (ördək) - ördək
mücadele (mücadələ) - mübarizə
perşembe (perşəmbə) - cümə axşamı
oğrenci (öyrənci) - şagird, tələbə
yedek (yedək) - ehtiyat

b) samitlə bitən təkhecalı sözlərin əksəriyyətində:

ben (bən) - mən
sen (sən) - sən
şen (şən) - şən
ses (səs) - səs
sert (sərt) - kar (məs., samit)
pek (pək) - çox
tek (tək) - tək
ter (tər) - tər

c) Türk dilindəki şəkilçi, bağlayıcı və qoşmaların hamısında:

gelmek (gəlmək) - gəlmək
evde (evdə) - evdə
ile (ilə) - ilə
önce (öncə) - öncə, əvvəl

Qeyd edək ki, türk dilindəki "ə" səsi Azərbaycan dilinin "ə" səsi ilə tam eynilik təşkil etmir. Türk dilində bu səs nisbətən qapalı tələffüz olunur. Əlbəttə, "e" saitinin sözdə "e" və ya "ə" kimi tələffüzü yalnız nitq qüsurudur və mənafərqləndirici fonem xüsusiyyəti daşımır. Lakin bununla yanaşı, müasir türk dilində həmin səslərin müxtəlif fonemlər kimi çıxış edərək, sözlərin lüğət mənasını dəyişdirdiyi hallar da var. Məs.:

el (el) - yad, el
əl (əl) - əl
bellemek (belləmək) - belləmək (yer qazmaq mənasında)
bellemek (bəlləmək) - əzbərləmək, hesab etmək.

SAİTLƏRİN YERİ

Türk dilində a, e, i, ı, u, ü saıtlərin sөzün hər yerində - əvvəlində, ortasında və sonunda işlənir.

o, ö saıtləri sөzün yalnız ilk hecasında işlənir. Lakin bir neçə türkmənşəli və alınma sөzlər müstəsnaıq təşkil edir (horoz, doktor, direktör, kriko, traktör və s.).

Bu saıtlər şəkilçilərin tərkibində də işlənir. İndiki zamanın "yor" şəkilçisi müstəsnaıq təşkil edir. Şəkilçilərdə iştirak edən "e" saıti isə yalnız "ə" səsinə verir.

Azərbaycan dilində fərqli olaraq türk dilində sөzün əvvəlində "ı" saıti işlənir, buna görə də həmin saıtlə başlayan sөzlərin tələffüzünə diqqət etmək, "i"ləşdirməkdən qaçmaq lazımdır. Məs.:

ılık, ışıq, ısıtmak, ırk (ılık, ışık, isitmək, ırq və s.).

Çalışmalar

1. Aşağıdakı sөzlərdə "e" saıtının "ə" səsinin verdiyi halları müəyyənləşdirib altından xətt çəkin:

ev, ek, ben, sen, geniş, eylül, bilmək, yeşil, kardeş, ördek, yedek, öğrenci, sert, tek.

2. Sөzləri köçürün, uzanan saıtlərin altından xətt çəkin və həmin sөzlərin düzgün tələffüzünü öyrənin:

Ama (amma), ama (kor), şura (şura), şura (bura), hala (bibi), hala (hələ), adet (adət), adet (ədəd) yağmur, soğuk, ağır, koğuş, bağlaç, oda, bazı, sağık, salık.

Tapşırıqlar

1. Verilmiş sөzlərdə dılarxası və dilönü saıtləri tapıb, onların digər əlamətlərini yazın.

baba, hala, Yılmaz, yılan, ilçe, okul, memur, ütü, ülke, öğretmen.

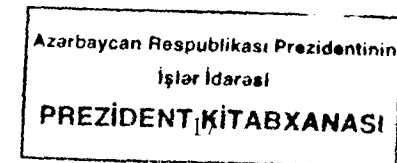
2. Verilmiş əlamətlərinə görə saıtləri tapın.

1) incə, dodaqlanmayan, gen saıt; 2) qalın, dodaqlanan, gen saıt; 3) incə, dodaqlanan, dar saıt; 4) qalın, dodaqlanmayan, gen saıt; 5) incə, dodaqlanmayan, dar saıt; 6) qalın, dodaqlanmayan, dar saıt; 7) incə, dodaqlanan, gen saıt; 8) qalın, dodaqlanan, dar saıt.

3. "ı" saıti ilə başlayan aşağıdakı sөzlərin mənalarını və düzgün tələffüzünü öyrənin.

ılık, ışıq, ırgat, ısırmak, ısı, ırk, ılıca, ısınmak, ıslık, ısmarlamak, ışın, ışıldak, ısrar.

674

ÜÇÜNCÜ DƏRS

SAMİTLƏRİN BÖLGÜSÜ

Türk dilində 21 samit var. Bu samitlərdən üçü - g, k, l iki danışığ səsine malikdir, "ğ" samiti isə spesifikdir. Digər samitlərin tələffüzü Azərbaycan dilindəki samitlərin tələffüzü ilə eynidir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, hər iki dildə samitlərin əsas xüsusiyyəti onların küylü olmasıdır. Lakin türk dilində kar samitlərin işlənmə sahəsi daha genişdir. Bunun başlıca səbəblərini belə izah etmək olar.

1. Azərbaycan dilində "q" cingiltili samiti ilə başlayan sözlərin əksəriyyəti türk dilində kar "k" samiti ilə işlənir.

qalın - kalın	qazan – kazan
qadın - kadın	qar - kar
qış - kış	qulaq - kulak
qoyun - koyun	quzu - kuzu
quş - kuş	qız - kız

2. Türk dilində (bəzi müstəsna hallardan başqa) sözün sonunda cingiltili samitlərdən "b", "c", "g", "d" işlənmir. Bu samitlərin yerinə onların kar qarşılıqları - p, ç, k, t işlənir.

dodaq - dudak	ağac - ağaç
kitab - kitap	qılınc - kılıç
almaq - almak	qaşiq - kaşık
dörd - dört	dərd - dert
ehtiyac - ihtiyaç	cavab - cevap

3. Türk dilində "x" samiti yoxdur. Azərbaycan dilində bu samitlə başlayan və bitən sözlər türk dilində "h" və ya "k" samiti ilə, sözün ortasında isə həmin samitlərdən başqa bir də "ş" samiti ilə işlənir. Hər üç samit "x" səsinə nisbətən daha "kardır".

xəbər – haber	axın - akın
xəritə - harita	arxeologiya - arkeoloji
xəstə - hasta	doxsan - doksan
xalq - halk	xərc - harç
xidmət - hizmet	qorxu - korku
xronika - kronik	sxem - şema
mexanika - mekanik	bronxit - bronşit
arxiv - arşiv	Arximed - Arşimed
çox - çok	Don Kixot - Don Kişot
ox - ok	

4. Fonetik qanunlardan bəhs edərkən görəcəyimiz kimi karlaşma və cingiltişmə Azərbaycan dilində orfoepik hadisədirsə, yəni əsasən tələffüzlə əlaqədardırsa, türk dilində bu, fonetik qanundur və orfoqrafiyada, yəni yazıda da təsbit edilir. Məhz bu fərqi nəticəsidir ki, Azərbaycan dilində fərqli olaraq türk dilində şəkilçilərin bir çoxunun kar variantları da mövcuddur.

Türk dilində samitlər aşağıdakı qaydada təsnif olunur:

1. Səs tellərinin iştirakına görə:
 - a) kar samitlər: f, p, ş, ç, k, h, s, t

b) cingilti samitlər: v, b, c, j, d, g, y, z, m, n, q, l, q.

Kar samitləri yadda saxlamaq üçün "Fe Paşa çok hasta" (yəni Filan paşa çox xəstədir) cümləsini əzbər bilmək kifayətdir. Həmin cümlədəki samitlər türkcənin 8 kar samitinə müvafiqdir.

2. Tonun iştirakına görə:

a) Tonsuz samitlər: f, p, ç, ş, h, s, t, k.

Bunların əmələ gəlməsində ton iştirak etmir, onlar yalnız küyün köməyi ilə yaranır.

b) tonlu samitlər: v, b, c, j, d, g, r, ğ, y.

c) sonor samitlər: l, m, n, r.

3. Əmələgəlmə yerinə görə:

a) qoşa dodaq samitləri: b, p, m

b) dil-diş samitləri: d, t, z, s, l, r, ç, c, j, ş.

c) damaq samitləri: k, y, g, ğ

z) boğaz samiti: h.

d) dodaq-diş samitləri: f, v.

Qeyd edək ki, türk dilində samitlərin təsnifatında başqa prinsiplərdən də istifadə edirlər. Lakin praktikada ən çox istifadə olunan birinci prinsipdir, yəni samitlərin səs tellərinin iştirakına görə bölgüsüdür.

Samitlərin bölgüsünü göstərən cədvəl

Səs tellərinin iştirakına görə	Kar samitlər	Cingilti samitlər	
Əmələgəlmə yerinə görə	tonsuz	tonlu	sonor
Tonun iştirakına görə			
Qoşa dodaq samitləri:	p	b	m
Dodaq-diş samitləri:	f	v	
Dil-diş samitləri	t, ç, ş, s	c, d, z, j	n, r, l
Damaq samitləri	k	g, ğ, y	
Boğaz samiti	h		

Yuxarıdakı cədvəldən istifadə edərək, türk dilindəki samitlərin hər birinin fərqləndirici əlamətlərini göstərmək mümkündür:

- b - cingilti, tonlu, qoşa dodaq samiti
- c - cingilti, tonlu, dil-diş samiti
- ç - kar, tonsuz, dil-diş samiti
- d - cingilti, tonlu, dil-diş samiti
- f - kar, tonsuz, dodaq-diş samiti
- g - cingilti, tonlu, damaq samiti
- ğ - cingilti, tonlu, damaq samiti
- h - kar, tonsuz, boğaz samiti
- j - cingilti, tonlu, dil-diş samiti
- k - kar, tonsuz, damaq samiti

l - cingiltili, sonor, dil-diş samiti
m - cingiltili, sonor, qoşa dodaq samiti
n - cingiltili, sonor, dil-diş samiti
p - kar, tonsuz, qoşa dodaş samiti
r - cingiltili, sonor, dil-diş samiti
s - kar, tonsuz dil-diş samiti
ş - kar, tonsuz, dil-diş samiti
t - kar, tonsuz, dil-dil samiti
v - cingiltili, tonlu, dodaq-diş samiti
y - cingiltili, tonlu, damaq samiti
z - cingiltili, tonlu, dil-diş samiti.

"^" UZATMA-İNCƏLTMƏ İŞARƏSİ

(Yeni orfoqrafiya qaydalarına görə bu işarənin işlədilməsi məcburiyyəti yoxdur).

Bu işarə aşağıdakı hallarda işlədilir:

1. Yazılışı eyni, mənaları müxtəlif olan alınma sözlərdə saitlərin uzun tələffüz edildiyini göstərir:

hala – bibi	hâlâ - hələ
Ali - Əli	âli - ali
alem - ələm, kədər	âlem - aləm
şura - bura	şûra - şura

2. Türk dilində iki danışiq səsinə malik "g", "k", "l" samitləri ilə heca quran "a" "u" saitlərinin üzərinə gələrək, həmin samitlərin incə tələffüzünü təmin edir:

kâtip – katib
imkân - imkan
lâzım - lazım
ilâç - dərman

rüzgâr - külək
karargâh - qərargah
gûya - guya

3. Ərəb və fars dilindən alınma bəzi isimlərdən nisbi sifət düzəldən "i" şəkilçisinin üzərinə qoyularaq, həmin şəkilçinin həm uzun tələffüzünü göstərir, həm də üçüncü şəxs təkin mənsubiyyət şəkilçisi ilə qarışmamasını təmin edir:
tarih - tarihî, ilim - ilimî, ahlâk - ahlakî
iktisat - iktisadî, ut - udî, siyaset - siyasî

M ü q a y ı s ə e t:

Azərbaycan tarixi – tarixî eser
Coğrafiya ilmi – ilmî yazı

AYIRMA " ' " İŞARƏSİ

Türk dilində "kəsmə", "ayırma" işarəsi adı verilən apostrof işarəsindən aşağıdakı hallarda istifadə edilir:

1. Xüsusi isimləri hal şəkilçilərindən, bir sıra hallarda həm də digər şəkilçilərdən ayırmaq üçün. Məs.:

Orhan'a, İstanbul'un, Ankara'yı, Türkze Sözlük'ten, Çalıkuşu'ndan.

2. Qısaltmalardan (abbreviaturalardan) şəkilçini ayırmaq məqsədilə. Məs.:

TBMM'den (Türkiye Büyük Millet Meclisi), TRT'nin (Türkiye Radio Televizyon Kurumu), PTT'ye (Posta Telefon Telgraf)

3. Rəqəmləri şəkilçilərdən ayırmaq üçün:
1988'inci yıl, 1985'ten sonra, 12'ye 5 var.

Türk dilində apostrof işarəsi əvvəllər, vaxtilə Azərbaycan dilində olduğu kimi, ərəb və fars dillərindən gəlmiş bir sıra sözlərdə səslərin uzun tələffüz edilməsini və sözlərin əslinə uyğun hecalandırılmasını göstərmək üçün də istifa-də edilirdi.

Çalışmalar

1. Verilmiş samitlərin fərqləndirici əlamətlərini göstərin.

b, ç, v, d, r, y, h.

2. Aşağıdakı sözlərdə tonun iştirakına görə samitləri təhlil edin.

kalın, kuş, kuzu, dörd, ihtiyaç, şema, arşiv.

3. Aşağıdakı sözlərdə samitləri əmələgəlmə üsullarına görə təhlil edin.

harita, hizmet, doksan, Azərbaycan, rüzgar.

Tapşırıqlar

1. Sözləri köçürün, uzanan saitlərin altından xətt çəkin, mənalarını əzbərləyin.

alem, alim, şura, ali, hala, adet, ala, amir

2. Aşağıdakı sözlərdəki samitlərdən hər birinin fərqləndirici xüsusiyyətlərini ayrı-ayrılıqda yazın.

Nümunə: b - cingilti, tonlu, qoşa dodaq samiti.

baba, anne, öğretmen, teyze, dayı, amca.

3. Azərbaycan dilində tərkibində "x" samiti olan 20 söz seçin, türkcə qarşılıqlarını tapıb yazın.

4. Lüğətdən türk dilində "g" samiti ilə başlayan 20 söz seçin, azərbaycanca qarşılıqlarını tapıb yazın.

DÖRDÜNCÜ DƏRS

İKİ DANIŞIQ SƏSİ VERƏN SAMİTLƏR

Türk dilində k, g, l samitlərindən hər biri iki danışiq səsine malikdir. Bu samitlər qalın saitlərlə heca qurduqda qalın, incə saitlərlə heca qurduqda incə tələffüz edilir. Həmin samitləri ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək.

1. "K" SAMİTİ

a) "k" samiti qalın saitlərlə heca qurduqda qalın tələffüz edilir:

akıl – ağıl

ok - ox

bakmaq - baxmaq

kol - qol

konuk - qonaq

tarak - daraq

Ocak - Yanvar

kale - qala, qapı

konak - ev, malikanə

kapı - qapı

b) "k" samiti incə saitlərlə heca qurduqda incə tələffüz edilir:

kitap – kitab

köy - kənd

küçük - kiçik

ikileme - təkrar

çelenk - çələng

iki - iki

ikiz - əkiz

c) alınma sözlərin bir çoxunda "k" samiti qalın saitlərlə heca qurduğu halda incə tələffüz edilir. Bu cür sözlərdə "k" samitinin incə tələffüz edildiyini göstərmək üçün, həmin samitlə heca quran saitin üzərinə "i" incəltmə işarəsi qoyulur:

katip – katib	imkân - imkan
pâk - pak	sukût - sükut
helâk – həlak	kâmil - kamil

Yadda saxlamaq lazımdır ki, bəzi sözlərdə "k" samitinin incə və ya qalın tələffüzü sözün mənasını da dəyişir: müqayisə et:

kar – qar	kâr - gəlir
hak - haqq	hâk - torpaq

z) alınma sözlərin bir qrupunda isə yuxarıdakının əksinə olaraq, "k" samiti incə saitlərlə heca qurduğu halda, qalın tələffüz olunur. Bunun səbəbi həmin sözlərdə "k" samitindən əvvəlki və ya sonrakı hecaların qalın olmasıdır:

akide – əqidə	dikkat - diqqət
fakir - fəqir, yoxsul	miktar - miqdar
musiki - musiqi	şarkiyat - şərqsünaslıq
rakip - rəqib	vakit - vaxt

Ərəb dilindən alınan bəzi sözlərdə hecaların hamısının incə olmasına baxmayaraq, "k" samiti yenə də qalın tələffüz edilir:

mevki – mövqe	tetkik - tədqiq
teşvik - təşviq	müştəri - şərqsünas və s.

d) Avropa dillərindən türk dilinə keçən sözlərdə "k" samiti əsasən qalın tələffüz edilir.

klinik – klinika	kristal - kristal
kreş - körpələr evi	kriko - domkrat
kriz - böhran	kliring - kliring
krem – krem	

Q e y d: Türk dilində sözün sonunda gələn "k" samitinin incə və ya qalın tələffüzündən asılı olaraq, həmin söz incə və ya qalın saitli şəkilçi qəbul edir. Bu sözlərin yazılışında səhvə yol verməmək üçün lüğətə müraciət etmək və həmin sözləri əzbərləmək məsləhətdir. Türkçə izahlı və ya ikidilli lüğətlərdə həmin sözlərin qarşısında "k" samitinin incə və ya qalın saitli şəkilçi tələb etməsi müvafiq qeydlə göstərilir. Məsələn:

idrak (-ki) – idrak	hak (-kkı) - haqq
ahlak (-ki) – əxlaq	hak (-ki) - torpaq

2. "G" SAMİTİ

a) "g" samiti qalın saitlərlə heca qurduqda Azərbaycan dilindəki "q" səsini verir:

garson - ofisiant, xidmətçi	gurbət - qürbət
gar - vağzal	agregat - aqreqat
gazete - qəzet	ırgat - muzdur
gönca - qönçə	gala - ilk tamaşa
	galiba - ehtimal ki

b) "g" samiti incə saitlərlə heca qurduqda Azərbaycan dilindəki "g" səsini verir. Lakin türk dilində bu səs nisbətən qapalıdır və tələffüzündə "q" səsinin çalarını az da olsa mühafizə edir:

gül - qızılgül	gergin - gərgin
gelmək - gəlmək	yenge - yengə, qardaş arvadı
engel - əngəl	egemen - suveren

c) "g" samiti bəzi sözlərdə qalın saitlərlə heca qurduğu halda "g" səsini verir:

guya – guya	gah - gah
rüzgar - külək	karargah - qərargah
agah - agah	gavur - gavur, kafir, dinsiz

ç) "g" samiti hər hansı bir başqa samitlə yanaşı gələrək incə saitlərlə heca qurduğu zaman qalın, yəni "q" kimi tələffüz edilir:

glikoz – qlükoza	grip - qrip
grev - tətıl	gres - maşın yağı
gri - boz (rəng)	grizu - mədən qazı
	grif - qrif

3. "L" SAMİTİ

a) "l" samiti qalın saitlərlə heca qurduqda, qalın tələffüz edilir:

lahana - kələm	balıq - balıq
abla - böyük bacım	almak - almaq, götürmək
soluk - nəfəs	bal - bal
kılıç - qılınc	olay - hadisə
dal - budaq	

b) "l" samiti incə saitlərlə heca qurduqda, incə tələffüz edilir:

dil - dil	elçi - səfir, elçi
il - rayon, vilayət	bilmək - bilmək, tanımaq
ilişki - münasibət	liman - liman
ilgili – əlaqədar	levha – lövhə

c) alınma sözlərin əksəriyyətində qalın saitlərlə heca qurduqda belə "l" samiti incə tələffüz edilir:

lazım - lazım	petrol - neft
istiklal - istıqlal, azadlıq	lastik – rezin, təkər
hal - hal, vəziyyət	lokanta - yeməxana
sual - sual	malum - məlum
rol - rol	

Q e y d: Sonu incə "l" səsi ilə bitən sözlər incə saitli şəkilçi tələb edir. Orfoqrafik səhv buraxmamaq üçün sözün sonundakı "l" samitinin incə və ya qalın tələffüz edildiyini yadda saxlamaq lazımdır. Tanış olmayan sözlə rastlaşdıqda lüğətə müraciət etmək məsləhətdir. Lüğətlərdə bu barədə müvafiq qeyd verilir. Məsələn:

petrol (-lü)

sual (-li)
general (-li)
istiklal (-imiz)

Bu cür qeydi olmayan sözlərdə isə "l" samiti qalın tələffüz edilir.

4. "ğ" SAMİTİ

Türk dilində "yumuşaq qe" samiti adı verilən bu hərfin spesifik xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. "ğ" samiti sözün başında işlənir.

2. "ğ" samiti incə saitlərlə heca qurduqda Azərbaycan dilindəki "y" səsi kimi tələffüz edilir:

iğne – iynə	eğlenmek - əylənmək
öğretmen - müəllim	eğitim – təlim-tərbiyə
öğrenci - şagird, tələbə	iğde - iydə
eğilmək - əyilmək	

Bir sıra alınma sözdə "ğ" samiti incə saitlərlə heca qurduğu zaman, Azərbaycan dilindəki "ğ" səsinə bənzər bir səs kimi tələffüz edilir.

iğfal - aldatma, yoldan çıxartma
iğtişaş - ixtişaş
iğzap - qəzəblənmə

3. "ğ" samiti qalın saitlərlə heca qurduqda, tələffüz edilmir, özündən əvvəlki sait qismən uzun tələffüz olunur: İki qalın sait arasında "ğ" samiti özündən əvvəlki saitin uzun

tələffüzünə yol açmaqla yanaşı, çox zəif şəkildə olsa da, "ğ" danışq səsinə verir.

dağ - daa - dağ	ağlamak - aalamak -
kaplumbağa - kaplumbaa-tıbağa	ağlamaq
ağaç - aac - ağac	uğraşmaq - uuraşmaq -
	məşğul olmaq
	bağ - baa - bağ, üzümlük

4. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, "ğ" samiti incə saitlərlə heca qurduqda "y" səsinə verir. Lakin türk dilində bu səsi verən müstəqil "y" hərfi də var. Yazıda ayrı-ayrı işarələr olan "y" və "ğ" samitləri danışq səsi olmaq etibarilə eynidir. Bununla yanaşı, yadda saxlamaq lazımdır ki, "ğ" samitinin səs məxrəci, əmələgəlmə yeri Azərbaycan dilinin "g" samitinin səs məxrəcinə yaxındır və tələffüzdə bu çalar hiss edilir. Tələffüzdə buna diqqət etmək bir də ona görə vacibdir ki, "y" və "ğ" samitlərinin bəzi sözlərin həm yazısında, həm də tələffüzündə əvəzlənməsi həmin leksik vahidlərin mənasını dəyişdirir.

M ü q a y ı s ə e t:

eyer - yəhər	eylemek - eyləmək
eğər - əgər	eğlemek - əyləmək
öyle - elə	iyi - yaxşı
öğle - günorta	iği - iy, mil

Çalışmalar

1. Aşağıdaki sözləri düzgün tələffüz edin.

konuk, konak, köy, küçük, akıl, ikiz, pak, sükut, imkan, kar, hak, hak, fakir, şarkiyat, vakit, tetkik, kriko, dikkat, rakip, garson, galiba, egemen, agah, guya, grev, gres, lahana, olay, eğer, öyle, öğle.

2. Aşağıdaki şer parçasında "k", "g", "l" samitlərinin incə tələffüz edildiyi sözlərin altından bir, qalın tələffüz edildiyi sözlərin altından iki xətt çəkin.

Sana dün bir tepeden baktım aziz İstanbul,
Görmedim gezmediğim, sevmediğim hiç bir yer.
Ömrüm oldukça, gönül tahtıma keyfince kuru!,
Sade bir semtini sevmek bile bir ömre değer.

Nice revnaklı şehirler gördüm dünyada,
Lakin efsunlu güzellikleri sensin yaradan,
Yaşamıştır, derim, en hoş ve uzun rüyada,
Sende çok yıl yaşayan, sende ölen, sende yatan.

(Yahya Kemal. "Bir Başka Tepeden")

3. Aşağıdaki sözlərdə "k" samitinin incə və ya qalın oxunuşunun səbəbini izah edin.

kale, bakmak, iki, katip, imkan, akide, dikkat, kriko, kreş, kar, hak.

Tapşırıqlar

1. Verilmiş əlamətlərinə görə sait və samitləri tapın. Onları ardıcıl yazdıqda müasir türk şairlərindən birinin adı alınar.

1. Cingiltili, sonor, dil-diş, samiti; 2. Qalın, dodaqlanmayan, gen sait; 3. Cingiltili, tonlu, dil-diş samiti; 4. Qalın, dodaqlanmayan, dar sait; 5. Cingiltili, sonor, qoşa dodaq samiti; 6. Kar, tonsuz, boğaz samiti; 7. İncə, dodaqlanmayan, dair sait; 8. Kar, tonsuz, damaq samiti; 9. Cingiltili, sonor, qoşa dodaq samiti; 10. İncə, dodaqlanmayan, gen sait; 11. Kar, tonsuz, dil-diş samiti.

2. Aşağıdaki sözlərdə "k" və "l" samitləri qalın tələffüz edilir. Yazılışca bunların eyni olan, lakin "k" və "l" samitlərinin incə tələffüz edildiyi sözlərin lüğətdən tapıb mənə fərqlərini göstərin.

hala, kar, hak, kab, kah, kam, kan, kavi, lal, ala, hal, halat.

3. Türk dilində ayların adlarını öyrənin:

Ocak - yanvar
Şubat - fevral
Mart - mart
Nisan - aprel
Mayıs - may
Haziran - iyun

Temmuz - iyul
Ağustos - avqust
Eylül - sentyabr
Ekim - oktyabr
Kasım - noyabr
Aralık - dekabr

BEŞİNCİ DƏRS

FONETİK QANUNLAR

Müasir türk dilində iki fonetik qanun var:

1. Ahəng qanunu.
2. Samitlərin karlaşması və cingiltiləşməsi qanunu.

Ahəng qanunu

1. Saitlərin ahəngi. Müəyyən cəhətdən həmcins olan səslərin sözdə bir-birini izləməsinə ahəng qanunu deyilir. Bu qanuna görə sözün ilk hecasındakı sait qalıncırsa, sonrakı hecalardakı saitlər də qalın, incədirsə - incə, dodaqlanan - dodaqlanan, dodaqlanmayandırsa - dodaqlanmayan olmalıdır. Məs.:

baba, karımız, birincilik, okulumuz, ütünün

Saitlərin ahəngi iki cür olur:

a) Türk dilində "Büyük ünlü uyumu" adı verilən damaq ahəngi. Burada "a", "ı", "o", "u" saitlərinin və "e", "i", "ö", "ü" saitlərinin bir-birini izləməsi nəzərdə tutulur. Məs.:

balık – balıq	güzel, ülke
amca - əmi	okul, oda, erik - alça
bakan – nazir	eldiven - əlcək

b) Türk dilində "Küçük ünlü uyumu" adı verilən dodaq ahəngi. Burada dodaqlanan saitlərin ("o", "u", "ö", "ü") və

dodaqlanmayan saitlərin ("e", "ı", "i", "a") bir-birini izləməsi nəzərdə tutulur. Məs.:

okul	ışık
kapı	odun
ölüm	elçi
yeşil	oyun
üçüncü	erkek

Ümumiyyətlə, türk dilində sözün ilk hecasından başqa bütün hecalarında, eləcə də şəkilçilərdə dodaqlanan "o", "ö" saitləri işlənmir. Ona görə də saitlərin ahəngində, birinci növbədə, damaq ahəngi nəzərdə tutulur.

Ədat və bağlayıcılar da əsasən ahəng qanununa tabedirlər. Məs.:

geliyor mu?	aldı mı?
babam da	sen de

Ahəng qanununa tabe olmayan şəkilçilər bir cür, yalnız damaq ahənginə tabe olan şəkilçilər iki cür, həm damaq, həm dodaq ahənginə tabe olan şəkilçilər dörd cür yazılır. Məs.:

Bir cür yazılan: "yor" şəkilçisi: okuyor, geliyor, bakıyor, gülüyor.

İki cür yazılan: "lar", "ler": - okuyorlar, geldiler, güldüler, aldılar.

Dörd cür yazılan: "-dı", "-di", "-du", "-dü": aldı, geldi, okudu, güldü.

Söz ilə şəkilçi arasındakı saitlərin ahəngi sözün son hecasındakı saitə görə müəyyənləşdirilir. Yəni sözün əvvəlki

hecələrindəki saitdən asılı olmayaraq, son hecadakı sait qalıncırsa, şəkilçidəki sait də qalın, incədirsə - incə, -dodaqlananadırsa - dodaqlanan, dodaqlanmayandırsa – dodaqlanmayan olmalıdır. Məs.:

anneler	traktörcü
insanlık	oyuncu
kardeşim	memurdur

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirsək, deyə bilərik ki, türk dilində damaq və dodaq ahənginə görə saithlərin sözdə sırası aşağıdakı kimidir:

"a" saithindən sonra "a" və "ı" - baba; kapı;
"e" saithindən sonra "e" və "i" - evet; geldi;
"ı" saithindən sonra "a" və "ı" - ırmak; alın;
"i" saithindən sonra "e" və "i" - inek; iki;
"o" saithindən sonra "a" və "u" - oğlan; oyun;
"ö" saithindən sonra "e" və "ü" - ödev; ölüm;
"u" saithindən sonra "a" və "u" - uçak; ulus;
"ü" saithindən sonra "e" və "ü" - ülke; ütü;

Saithlərin ahənginin pozulduğu hallar. 1. Bir sıra türk mənşəli sözdə incə saithləri qalın və ya əksinə, qalın saithi incə saith izləyir, eləcə də dodaqlanmayan saithdən sonra dodaqlanan gəlir. Məsələn:

elma, dilmaç, anne, kardeş, armut, kabuk, çamur, inanç.

2. Mürəkkəb sözlərin əksəriyyətində ahəng qanunu pozulur. Məs.:

Atatürk, karaciğer, gecekondu, Akdeniz, yüzbaşı (kapitan), binbaşı (mayor).

3. Alınma sözlərin əksəriyyəti də bu qanuna tabe olmur. Məs.:

kitap, gazete, gramer (qrammatika), vaxit (vaxt), valiz (çemodan), insan, silah, harika (möcüzə).

4. Sonu incə "l" samiti ilə bitən alınma sözlər də yalnız incə saithlə şəkilçi qəbul etdiyi üçün ahəng qanununa tabe olmur. Məs.:

petrol - petrolü, rol - roller
sual - sualım, hal - hali, emsal - emsalsiz

5. Sonu "at" hecası ilə bitən bir sıra ərəb mənşəli söz, eləcə də ərəb dilində incə "ə" kimi tələffüz edilən, lakin türk dilində "a" saithi ilə işlədilən bəzi sözlər də incə şəkilçi qəbul edir:

dikkat - dikkatli; şefkat - şefkatli;
seyahat - seyahatten; sadakat - sadakatimiz.

Q e y d: Sonu "at" hecası ilə bitən bir neçə söz müstəsnaqlıq təşkil edir. Məs.:

edebiyat; hayat; inşaat; maksat; iktisat; firsət və s.

6. Sonu incə "k" samiti ilə bitən bir sıra alınma sözlər də sonunca hecadakı saithin incə və qalınlığından asılı olmayaraq, incə saithli şəkilçi qəbul edir. Məs.:

idrak - idrakli; iştirak - iştiraki; istihlak - istihlakçı və s.

7. Türk dilindəki tək variantlı (bir cür yazılan) şəkilçilər ahəng qanununa tabe olmur. Bu şəkilçilər aşağıdakılardır:

a) ki - dolaptaki; onunki; babamdaki; sokaktaki.

Bəzi sözlər müstəsnaqlıq təşkil edir. Məs.:

dünkü; bugünkü; çünkü və s.

- b) leyin - sabahleyin; akşamleyin və s.
 c) mtrak - yeşilimtrak; mavimtrak; ekşimtrak və s.
 ç) yor - geliyor; gülüyor; biliyor; veriyor və s.
 d) daş/taş meslektaş; emektaş; dındaş və s.

Bəzi sözlər müstəsnaqlıq təşkil edir. Məs.:
 sesteş - omonim; köydeş - həmkəndli və s.

e) gil (ler) - çançiçəğigiller və s.

8. "ki" bağlayıcısı və ədatı ahəng qanununa tabe olmur:

Baktım ki geliyor. Yazıyor ki gel. O ki güzeldi.

9. "iken" şəkilçisi qoşulduğu sözdən ayrı və bişik yazılmasından asılı olmayaraq, ahəng qanununa tabe olmur:

Kitap okurken zevk duyarım.
 Ben hasta iken nasıl gelirdim?

10. "ile" qoşması, "ise", "idi", "imiş" köməkçi sözləri ayrı yazıldıqda ahəng qanununa tabe olurlar. Sözlə bitişik yazıldıqda isə ahəng qanununa tabe olurlar:

Babam ile annem ihtiyardırlar.
 Babamla annem ihtiyardırlar.
 Hasan hasta imiş - Hasan hastaymış.
 Burası okul idi - Burası okuldu.
 Çocuk ise konuşmuyordu - Çocuksa konuşmuyordu.

2. Samitlərin ahəngi. Samitlərin ahəngi kar samitlərin kar samitlərlə, cingiltili samitlərin cingiltili samitlərlə uyuşması deməkdir. Bu hadisə daha çox söz köklərinin son samitləri ilə şəkilçilərin ilk samitləri arasında olur. Əgər sözün

kökü kar samitlərdən (f, p, ş, ç, k, h, s, t) biri ilə bitirsə, ona bitişdirilən şəkilçinin ilk samiti kar, cingiltili samitlə bitirsə, cingiltili olmalıdır. Məs.:

balık - balıqçı	okul - okulda
dolap - dolapta	açmak - açtı
sokak - sokaktan	geçmek - geçti
demir - demirci	gelmiş - gelmiştir

Samitlərin ahəngi, eləcə də saitlərlə samitlərin ahəngi (yəni qalınlıq, incəlik və sədalılığına görə saitlərlə samitlərin uyuşması) Azərbaycan dilinə nisbətən türk dilində daha güclü inkişaf etmişdir. Bu ahəng özünü xüsusilə samitlərin karlaşması və cingiltiləşməsi qanununda göstərir.

Samitlərin karlaşması və cingiltiləşməsi qanunu

Türk dilində sözün sonunda cingiltili samitlərdən "b", "c", "d", "g" işlədilmir. Onların yerinə həmin samitlərin kar qarşılıqları "p", "ç", "t", "k" işlədilir. Alınma sözlər də əsasən bu qanuna tabedir. Məs.:

dolap; ağaç; kitap; ilaç; sokak; balık; dört; dert; çelik (polad), soluk (nəfəs).

Haqqında bəhs edilən cingiltili samitlərin karlaşması dilimizdə də var, lakin Azərbaycan dilində bu, orfoepik hadisədir, yəni yalnız tələffüzlə bağlıdır. Türk dilində isə orfoepik hadisə olmaqla yanaşı, həm də orfoqrafiyada öz əksini tapır. Müqayisə et:

balıq - balık - balık; kitab - kitap - kitap
 ağac - ağaç - ağaç; dörd - dört - dört.

Sonu "p", "ç", "t", "k" samitləri ilə bitən sözlərə ilk sait şəkilçi və ya saitlə başlayan şəkilçi bitişdirildikdə, həmin kar

samitlər cingiltiləşir, yəni özlərinin cingiltili qarşılıqlarına keçərək, p - b, ç - c, t - d, k - ğ olur. Məs.:

dolap – dolaba	dört – dördüncü
kitap - kitabın	dert - derdi
ağaç - ağacı	çelik - çeliği
ilaç – ilacın	sokak – sokağı

Fel kökləri bu qanuna tabe olmur, yalnız bir neçə fel müstəsnaqlıq təşkil edir. Məs.:

git - gidiyor
et - ediyor
dit - didiyor (yun didmək)
güt - güdüyor

Sözün sonu "nk" ilə bitirsə "k" samiti "ğ" samitinə yox, "g" samitinə keçir. Məs.:

çelenk – çelengi	çenk – çengi
renk - rengi	ahenk - ahengi
tüfenk - tüfengimiz	

Sonu "p", "ç", "t", "k" samitləri ilə bitən sözlərə ilk samiti "d", "c", "g" olan şəkilçilər artırıldıqda, həmin şəkilçilərin samitləri karlaşır, yəni özlərinin qar qarışıqlarına keçirlər. Məs.:

dolap - dolaptan	coşmak - coşkun
ağaç - ağaçtan	çelik - çeliktir
kitap - kitaptan	sokak - sokakta
ilaç - ilaçtan	kayık - kayıkçı

Samitlərin karlaşması və cingiltiləşməsi qanunu aşadığı hallarda pozulur:

1. Avropa mənşəli sözlərin sonundakı "g" hərfi karlaşmır, yəni olduğu kimi yazılır. Məs.:

türkolog; gong; katalog; monolog; ring

2. Bir sıra türkmənşəli, eləcə də alınma sözlərin sonundakı "p", "ç", "t", "k" samitləri həmin sözlərə saitlə başlayan şəkilçi artırıldıqda cingiltiləşmirlər. Məs.:

top - topu	kat - katı (mərtəbə)
kırk - kırkıncı	üç - üçüncü
sap - sapın	koç - koçu
ok - oku	sepet - sepeti
et - eti	

3. Bir sıra təkhecalı sözlərdə mənə təhrifinə yol verməmək üçün həmin sözlərin sonundakı samitlər olduğu kimi saxlanılır, yəni karlar cingiltiləşmirlər, cingiltili samitlər karlaşmır. Məs.:

at - at	yad - xatirə
ad - ad	kab - qab
kalb - ürək, qəlb	kap - qolsuz köynək
kalp - qəlp, saxta	had - sərhəd
ot - ot	hat - xətt
od - od	hac - həcc (Həccə getmək)
saç - saç	haç - xaç
sac - sac	
yat - yaxta	

Çalışmalar

1. Mətni köçürün, ahəng qanununa tabe olmayan sözləri seçib ayrıca yazın.

Birkaç çocuk okulun avlusunda oyunuyorlardı.

Küçük kız ağlıyarak:

- Beni annemin yanına götürün, diyordu.

Çocuklar kızın etrafını sararak:

- Kim senin annen? - diye sormaya başladılar.

Küçük kız gözyaşları içinde:

- Bilmiyor musunuz? Benim annem bütün annelerin en iyisidir, cevabını verdi.

2. Damaq ahənginə tabe olmayan sözlərin altından bir, dodaq ahənginin pozulduğu sözlərin altından iki xətt çəkin.

Sabahleyin kahvaltı ettim. Erik ekşimtraktur. Çocuk gülüyor. Ahmetle meslektaşız. Babamgil bu sokakta oturuyor. Gazeteciden iki gazete aldım. Şimdiki çocuklar harikadır. Annelerin en iyisi benim annemdir. Baku petrolü dünyada ünlüdür. Türkçede 29 harften sekizi ünlüdür.

3. Mətni samitlərin ahənginə görə təhlil edin.

Akıl yaşta değil, baştadır. Nazim Hikmet Türktür. Maksim Gorki Rustur. Orhan Kemal Beyrut'ta doğdu. Bunu ben yaptım. Rafta kitap var. Ağaçta kuş var. Defterimi açtım. Sinemaya gittim. Derslerime çalıştım. Orhan çalışkan çocuktur.

4. Aşağıdakı sözlərə iki cür yazılan - da, -de və dörd cür yazılan -ın, -in, -un, -ün şəkilçilərini artırın.

dolap, sokak, ağaç, dört, çelikh ilaç, balık, soluk, ev, okul, ahenk, çelenk, at, saç, kalb, hat, ok, sap, kat.

Tapşırıqlar

1. Mətni köçürün, saitlərin ahəngi pozulan sözlərin altından xətt çəkin.

a) Bibaht olanın bağına bir katresi düşmez,

Baran (yağış) yerine dürrü güher yağsa semadan.

(Ziya Paşa)

b) Yadında mı doğduğun zamanlar?

Sen ağlar idin, gülerdi alem.

Bir öyle ömür geçir ki olsun

Mevtin sana hande, halka matem.

(Cudi)

2. Aşağıdakı mətndən iki cür və dörd cür yazılan şəkilçili sözləri seçin. Onların formalaşmasında ahəng qanununun rolunu izah edin.

Satıcı başını kaldırıp baktı. Hemen yüzü güldü.

Cebinden bir kese kağıdı çıkardı, içinden bir badem alıp ağzına attı, bir tane de arkadaşına verdi. Sonra sordu:

- Derslere ne zaman çalışıyorsun?

- Mektepten çıkınca iki saat filan çalışıyorum, dersleri yapıyorum. Ondan sonra buraya geliyoruz.

- Bizim öğretmeni gördün mü? Şimdi buradan geçti!

- Görmedim.

(Sabahattin Ali)

3. Mətni köçürün, samitlərin karlaşması və cingiltiləşməsi qanununa görə sözləri təhlil edin.

Kitabı dolaba koy. Raftan dergiyi al. İlaçı sevmiyorum. Ağacın altında bir çocuk var. "Zeliğe su verildi" Ostrovski'nin eseridir. Ben bu sokakta oturuyorum. Topu çocuğa ver. Eti ve balığı severim. Kardeşim dördüncü sınıfta okuyor. Yaprığın rengi yeşildir. Bir hastaya kalb ameliyatı yapıldı. Bu para kalptir. Dairemiz üçüncü kattadır. Ahmet Türkologdur. Ayşe annesine yardım ediyor. Ablam lise bire gidiyor.

4. Lüğətdən sonu qalın saitlə bitib incə saitli şəkilçi qəbul edən 20 söz seçin, ahəng qanununun pozulması səbəbini izah edin.

ALTINCI DƏRS

FONETİK HADİSƏLƏR

Türk ədəbi dilində bir sıra qanunauyğun fonetik hadisələr mövcuddur. Bu hadisələrin bir qismi yalnız tələffüzlə əlaqədardır, yəni sırf orfoepik hadisədir. Digər qismi isə yazıda da öz əksini tapır. Ona görə də, türk dilində düzgün yazmaq, oxumaq və danışmaq üçün bu hadisələri öyrənmək lazımdır.

Yazı ilə əlaqədar fonetik hadisələr, əsasən, səsartımı və səsdüşümü şəklində özünü göstərir. Lakin bu hadisələr danışqda da geniş yayılmışdır və əsas etibarilə söz tərkibində bəzi səslərin (r, h, t) zəif tələffüz olunması, sözün çox sürətlə deyilməsi ilə bağlıdır. Məsələn, türk dilində "birkaç" (bir neçə) sözündə "r" samiti, "bir dakika" ifadəsində "r" samiti ilə "i" saiti (bi dakika), "efendim" sözündə isə üç səs (n, d, i) eyni anda (efem) düşə bilər. "R" samitilə başlayan sözlərin əvvəlinə tələffüzdə bir sait artırılması türk dilinin dialektləri üçün xarakterikdir (rençper - irençper, ruba - urba, razi - irazi və s.).

Səsuyuşması, səsfərqləşməsi və səslərin yerdəyişməsi kimi fonetik hadisələr isə türk dilində daha çox şifahi nitq ilə əlaqədardır. Eyni bir heca daxilində iki saitin və ya iki samitin qoşa işlənməsi türk dilinin fonetik quruluşuna ziddir. Türk dili üçün yalnız aşağıdakı heca quruluşları xarakterikdir. Saitləri - V (vokal), samitləri - C (konsonant) hərfi ilə işarə edib, heca şəkillərini göstəririk:

V - O

VC - on, üç, eş, un, ev.

CV - bu, su, ne.

CVC - sen, ben, bir, beş.

VCC - alt, üst, ilk.

CVCC - dörd, sert, dert, Türk.

Türk dilində yeni söz düzəldilərkən və ya sözə şəkilçi artırılarkən, mürəkkəb söz əmələ gətirilərkən yuxarıdakı heca quruluşlarının pozulmamasına xüsusi diqqət edilir. Başqa dillərdən alınma sözlərdə də bu qaydanın imkan daxilində pozulmamasına fikir verilir, müvafiq səsartımı və səsdüşümü vasitəsilə həmin sözlər ümumi qaydaya uyğunlaşdırılır.

Səsartımı. Müasir türk dilində səsartımı üçün "Kaynaştırma ünsüzleri" adı verilən bitişdirici samitlərdən (y, ş, s, m və v) və saitlərdən istifadə edilir. Səsartımı aşağıdakı hallarda özünü göstərir:

1. Saitlə bitən sözə saitlə başlayan şəkilçi artırıldıqda, araya bitişdirici samitlərdən biri gətirilir. Məs.:

kapı + y + ı - kapıyı

yazıtahası + n + ın - yazıtahasının, iki - iki + ş + er -

ikişer

çocuk bahçe + s + i - çocuk bahçesi

2. Avropa dillərindən türk dilinə keçən sözlərin əvvəlində iki samit qoşa işlənirsə, həmin sözün başına bir sait əlavə edilir. Məs.:

İstasyon, iskelet, istatistik, uskumbri, iskemle

3. Avropa dillərindən türk dilinə keçən sözlərin sonunda iki samit qoşa gəlirsə, sözün sonuna sait əlavə edilir. Məs.:

Çimento; tiyatro; kadro; protesto; parlamento; metre; kilometre.

4. Avropa dillərindən türk dilinə keçən sözlərin ortasında iki sait yanaşı gəlsə, həmin saıtlərin arasına bir samit əlavə edilir. Məs.:

burjuaziya - burjuvazi biologiya - bioloji
sosialist - sosialist tualet – tuvalet

Bir sıra alınma sözlər müstəsnaıq təşkil edərək, yuxarıdakı qaydalara tabe olurlar. Məs.:

spor - idman stad - stadion
tren - qatar jeoloji - geologiya
tramvay

Eyni bir saıtlərin və ya samitərin qoşa işləndiyi alınma sözlər də müstəsnaıq təşkil edir. Məs.:

saat teessüf
matbaa taaruz - hücum
şüür şiir
fiil

5. Ərəb və fars dillərindən türk dilinə keçən və sonunda qoşa samit gələn təkhecalı sözlərdə həmin samitlərin arasına ahəngə uyğun bir sait əlavə edilir. Məs.:

fikir emir
isim kayıt (qeyd)
akıl ömür
vakit nutuk (nitq)
ilim

Səsdüşümü. 1. Bir sıra türk mənşəli ikihecalı sözlərdə saıtlə başlayan şəkilçi artırıldıqda, həmin sözlərin ikinci hecasındaki sait düşür. Məs.:

ağız - ağızım boyun - boynu
burun - burnu gönül - gönlüm
alın - alını oğul - oğlum

Yuxarıda bəhs edilən ərəb və fars dillərindən alınma sözlər də bu qaydaya tabedir. Məs.:

fikir - fikrim akıl - aklı
vakit - vakti emir - emriniz
ömür - ömrümüz

2. Yer bildirən bir sıra sözlərdə yerlik hal şəkilçisi (da; de) artırıldıqda həmin sözlərin son saıtlə düşür. Bəzən bu sözlər yazıda həmin saıtləri mühafizə edirlər. Məs.:

bura - burda - buradan
ora - orda - orada
yukarı - yukarda - yukarıda
nere - nerde (harada?)
dışarı - dışarda - dışarıda

3. Saıtlə bitən söz saıtlə başlayan bir şəkilçi əlavə edilərək yeni söz düzəldilərkən, yan-yanə gələn iki saıtlədən biri düşür. Məs.:

ne + için - niçin
kahve + altı - kahvaltı
cuma + ertəsi - cumartəsi

Bir sıra sözlərdə həmin sözlər saıtlə bitmədiyə halda yenə də səsdüşümü hadisəsi baş verir. Məs.:

kayın + ana - kaynana
pek + iyi - peki
pazar + ertəsi - pazartəsi

4. Türk dilində "üst" və "ast" sözlərinə samitlə başlayan söz birləşdirildikdə "t" samiti düşür. Məs.:
 üst + teğmen - üsteğmen (baş leytenant)
 ast + teğmen - asteğmen (kiçik leytenant)
 ast + direktor - asdirektör (vitse-direktor)
 üst + sübay - üssubay (yüksək rütbəli zabit)

5. Avropa dillərindən türk dilinə keçən və tərkibində qoşa həmcins samit olan sözlərdə həmin samitlərdən biri düşür. Məs.:
 grammer; komünist; program; radyogram və s.

Ərəb dilindən alınma həmcins samitli sözlərdə samit düşür. Məs.:
 kuvvet; millet; sıhhat; teşekkür; tekerrür (təkrar).

6. Saitlə bitən sözə "hane" sözü birləşdirilməklə düzələn mürəkkəb sözlərdə "h" samiti, bəzən də "ha" hecası düşür. Məs.:

hasta + hane - hastane	ecza + hane - eczane
kahve + hane - kahvane	posta + hane - postane

M ü q a y i s ə e t:
 kütüphanə
 ticarethane

dershane

Bu sözlərin tələffüzündə "h" samiti eşidilmir.

7. Ərəb dilindən alınma, orijinalda son samiti təşdidlə yazılan, yəni qoşa həmcins samitli sözlərdə həmin samitlərdən biri düşür. Məs.:

Ərəb dilində

hür
 hakk
 hiss
 sirr
 fenn
 hatt

Türk dilində

hür (azad)
 hak
 his
 sır
 fen (texnika)
 hat

Q e y d: Bu tipli sözlərə saitle başlayan şəkilçi artırıldıqda, düşən samit bərpa edilir. Məs.:

hürürüm	hissi
hakkı	sırrınız

Səsuşması söz içərisində və ya söz kökü ilə şəkilçi arasında baş verən samit bənzəşməsi, samit uyuşması hadisişəsidir. Əsasən tələffüzlə əlaqədar olan bu hadisə zamanı samitlərdən biri ya özündən əvvəlki samiti öz səs məxrəcinə uyğunlaşdırır, ya da özündən sonrakı samitin səs məxrəcinə uyğunlaşır. Türk dilində səsuşması ən çox aşağıdakı samitlər arasında təsadüf edilir:

a) l > n

anlamak - annamak;
 dinlemek - dinnemek;
 günlük - günnük;
 karanlık - karannık;

insanlık - insannık;
 heyecanlı - heyecannı;
 kadınlar - kadinnar.

b) r > l

gelirler - geliller
 yuvarlak - yuvallak

türlü - tüllü
 katırlar - katıllar

c) d > n
benden - bennen
senden - sennen

ondan - onnan

Səsfərqləşməsi sözdəki samitlərdən birinin öz səs məxrəcindən uzaqlaşaraq, yaxın və ya eyni qəlibli səslərdən biri kimi tələffüz olunması deməkdir. Məs.:

onbaşı - ombaşı	tulumba (nasos) - tulunba
sonbahar (payız) - sombahar	şimdi - şindi (şinci)
kambur (qozbel) - kanbur	secde - sejde
ambar - anbar	vicdan - vijdan
İstanbul - İstambul	içten - iştən
Tombul – tonbul	şemsiye (çətir) - şemşiye

Bu hadisə bəzən yazıda da öz əksini tapır. Məs.:
təpme yerine tekme (təpik);
aşçı yerinə ahçı (aşpaz);
muşamma yerinə muşamba;
perkar yerinə pergel yazılır və tələffüz edilir.

Səslərin yerdəyişməsi - söz daxilində samitlərin yerdəyişməsi hadisəsidir. Məs.:

<i>yazıda</i>	<i>tələffüzdə</i>
yanlış	yalnış
yalnız	yanlız
məşhur	mehşur

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq türk dilində bu hadisəyə az təsadüf edilir. Dilimizdə bu tipli sözlərin tələffüz variantları ədəbi danışıda və yazıda əsas variant kimi

möhkəmləndiyi halda, türk dilində bu cür sözlərin yazılışı və tələffüzü sabitdir. Müqayisə et:

Azərbaycan dilində

yarpaq - yarpaq
topraq - torpaq
kiprik - kirpik
iləri - irəli

Türk dilində

toprak
yaprak
kirpik
ileri

Çalışmalar

1. Aşağıdakı cümlələrdən səsartımı hadisəsinə məruz qalan sözləri seçin.

1) Lütfen, kapıyı kapa, pencereyi aç. 2) Elmanın yarısını çocuğa ver. 3) Haydarpaşa istasyonu İstanbuldadır. 4) Demiryolunun uzunluğu kaç kilometredir? 5) Türkiye parlamentosu 450 milletvekilinden kuruludur. 6) Okulda biyoloji öğreniyoruz. 7) Bu çimento fabrikasıdır. 8) "İlim" sözcüğünün öztürkçesi "bilim"dir. 9) Akıl akıldan üstündür. 10) Son istatistiğe göre Türkiye'nin nüfusu 65 milyondan fazladır.

2. Mətni köçürün, səsdüşümü hadisəsinə əks etdirən sözlərin altından xətt çəkin.

Nerde oturuyorsun? Burda. Eskiden köyde yaşıyordum, değil mi? Evet, ama artık ordan taşındık. Niçin? Burası daha güzel, hem oğlum öyle istedi. Bugün cumartesi, vaktin müsaitirse biraz gezelim. Dışarda hava da sıcak. Ordan da eczaneye uğrar ilaç alırız, babamı dün hastaneye yatırdık.

Peki, gidelim. Ahmet, sen subaydın, değil mi? Evet, üst-teğmenim. Nerde görevlisin? Sorma, abi. Ser verilir, sır verilmir.

3. Aşağıdaki tələffüz edildikləri kimi yazılan sözlər hansı hadisəyə məruz qalmışdır?

insanlık, karannık, hürriyet, geliller, annan, vijdan, şindi, anbar, yalnis, serbes.

4. Aşağıdaki heca quruluşlarının hər birinə aid beş söz yazın.

V, VC, CV, CVC, VCC, CVCC.

Tapşırıqlar

1. Səsdüşümü və səstərtimi fonetik hadisənin əks etdirən iyirmi söz yazın.

2. Səsuşması və səsfərqləşməsinə aid iyirmi söz yazın.

3. Verilmiş parçalarda fonetik hadisələri əks etdirən sözləri tapın, hadisələrin səbəbini izah edin.

a) Her ne dese gönlüm haklı,
Sırrım yüregimde saklı,
Yok bu Derdi Çok'un aklı,
Kırılma nazlım kırılma.

b) Nuri Efendi edresesine gine para pastaladım.

Berber Emmime bir gelip gidenle emriniz üzerine bir-şeyler göndereceğim. Anamın bir emri var mı benden? Yaşlı olsa da ona has urbalar yakışır. Hepinizde öyle emme, anamın yeri bir başka oluyor. Beni duvanızdan cüda bırakma-

yın. Yine de her şeyin eyisini sen aziz Ağam bilir, Ağa gardaşım, selam edip, ellerinden öperim.

(Abbas Sayar. "Dik Bayır" romanından)

c) Gece gündüz kar yağdı. Bahçeyi kar kapladı. Süleyman'ın evinde: Sobanın etrafında iki çocuğu oturuyordu. Zaman zaman pencereden dışarıya hakıyor ve soğuk rüzgarın uğultusunu dinliyordu.

- Ne düşünüyorsun oğlum?

- Hatice'yi düşünüyorum, baba.

Odayı bir sükut kapladı. Hatice Süleyman'ın büyük kızı idi. Makine-traktör istasyonundan dört arkadaşıyla birlikte kasabaya, toplantıya gitmişti.

("Türkçe alıştırmalar" kitabından)

4. Türk dilində həftənin günlərini öyrənin

Pazar	- Bazar
Pazartesi	- Bazar ertəsi
Salı	- Çərşənbə axşamı
Çarşamba	- Çərşənbə
Perşembe	- Cümə axşamı
Cuma	- Cümə
Cumartesi	- Şənbə

YEDDİNCİ DƏRS

VURĞU

Nitq prosesində hecalardan və sözlərdən birinin **daha** güclü tələffüzü, akustik cəhətdən digər heca və sözlərdən fərqlənməsi vurğu adlanır.

Türk ədəbi dilində vurğunun iki əsas növü var: **heca vurğusu** və **məntiqi vurğu**.

I. Heca vurğusu

1. Türk dilində vurğu, əsasən, sözün son hecası üzərinə düşür:

kapı, arabá (maşın), kişi (şəxs), okùl, öğretmèn (müəllim), babá (ata), ùlkə (ölkə).

Bəzi sözlər müstəsnalıq təşkil edir:

ánne, ábla, çánta.

Əgər söz şəkilçi qəbul edərsə, vurğu şəkilçinin üzərinə keçir:

kapıcı (dalandar), arabadá, kişilər, okulùn, öğretmenimiz, babayá, ülkeyi, gelèn, almış.

İki və daha artıq şəkilçi qəbul edən sözdə vurğu sonunca şəkilçinin üzərinə düşür:

kapıcılar, kişilerdèn, okulundá, öğretmenimiz

Türk dilində qrammatik şəkilçilərin əksəriyyəti (hal, mənsubiyyət, məsdər və feli sifət şəkilçiləri) vurğu qəbul edirlər. Bir qrup şəkilçilər müstəsnalıq təşkil edir. İndiki zaman (yor), xəbərlik -dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir, -tur, -tür). inkarlıq (ma, me), bəzi feli bağlama şəkilçiləri (-madan, -

meden, -ken) və s. bura daxildir. Vurğu qəbul etməyən şəkilçilər vurğunun sonrakı şəkilçilər üzərinə keçməsinə də imkan verməzlər: okúyorsunuz, gélmesin, yóktursa, almadan, öğretmenim, evdèyiz.

2. Alınma sözlərdə vurğu çox zaman ümumi qaydaya tabedir:

aján (agent); akademi; istihsál; dakiká; personèl (heyət); montaj.

Alınma sözlərin bəzində vurğu sözün ilk hecalarından birinin üzərinə düşür:

daktilo (makina, makinaçı); bilánço (balans); akásyá; bánka (bank); çimènto (sement).

Vurğusu son hecada olmayan sözlərə (istər türk mənşəli, istərsə də alınma) şəkilçi artırıldıqda, həmin sözlər öz vurğularını mühafizə etməklə yanaşı, şəkilçinin üzərinə əlavə bir zəif vurğu da qəbul edir:

bánka-bánkadán; dáktilo-daktilomúz.

çánta-çántanın; ánnec-ánnemdèn.

3. Mürəkkəb sözlərdə həmin sözü təşkil edən komponentlərin hər biri öz vurğusunu mühafizə edir:

ákciğər, karáciğər, akçáağáç, babáocağı, millətvekili, yılbaşı.

4. Qitə, ölkə, şəhər, çay və s. coğrafi adlarda vurğu ümumi qaydaya tabe deyil. Bu sözlər ikihecaldırsa vurğu ilk hecanın, çoxhecaldırsa ikinci hecanın üzərinə düşür:

Rúsiya

Róma

Lóndra

Sámsun

Páris

Hindístan

Mèrsin	Avrùpa	Polónya
İzmir	İtalya	İskénderun
Kónya	Japónya	Antályá

Bəzi çoxhecalı şəhər adlarında vurğu ilk hecanın üzərində olur:

Móskova, Káyseri, Bólvadin, Aksaray, Mármara.

Bir neçə coğrafi adın iki cür tələffüzü müşahidə olunur:

İstánbul - İstanbul

Bándırma - Bandırma

Anádolu - Anadolu

5. Zərflərdə, zərfləşmiş sözlərdə və bağlayıcılarda vurğu ümumi qaydaya tabe olmur. Bu sözlərdə vurğu, əsasən, sözün ilk hecasının üzərinə düşür:

Yàrın; yázin; bəlki; kışın; hènüz; sónra; hèmen; fákət; şimdi; démin; ánsızın; áma; áncak.

Ərəb dilindən keçmə "-an"; "-en" şəkilçisi ilə düzələn zərflərdə vurğu isə hecalardan birinin üzərinə düşür:

rèsmen; kışmen; mecbùren; tahmínen; tesádüfen; hakíkaten; tamámen; itibáren; istináden.

6. Nidalarda, müraciət məqsədilə işlədilən sözlərdə və vokativ kəlmələrdə vurğu, əsas etibarilə, ilk hecanın üzərinə düşür:

Yáhu; áyol; háydi; áferin; yávrum; árkadaş; ánneciğim; hóppala.

7. Sifətin şiddətləndirmə dərəcəsini bildirən iki komponentli sözlər iki vurğu (qüvvətli və zəif) ilə tələffüz edilir.

başká - bambaşká

yuvarlák - yusyuvarlák

sაğlám - sápasაğlám

kırmızı - kípkırmızı

Q e y d: I. Türk dilində vurğu geniş planda mənə fərqləndirici səciyyə daşıyır, lakin bəzən vurğunun yer dəyişməsi sözün mənasının da dəyişməsinə səbəb olur. Məsələn:

yázın - yazın; gèlin-gelín; okúma-okumá.

2. Bəzi ümumi adlar xüsusi isim kimi işlədildikdə vurğu yerini dəyişərək, sözün ilk hecasına keçir.

kartál - quş

Kártal - (Türkiyədə şəhər)

sirkeci - sirkə satan və ya hazırlayan

Sírkeci - İstanbulda bir rayon

denizli - dənizi olan ölkə, yer

Dénizli - Türkiyədə vilayət

3. Vurğu bəzən şəkilçi ilə ədatın tələffüz zamanı fərqləndirilməsinə xidmət edir:

Odadá - odá da

defterdè - deftèr de

seninkí - senín ki

2. Məntiqi vurğu

Türk dilində bəzən "cümlə vurğusu" da deyilən məntiqi vurğu cümlədəki sözlərdən birinin digərlərinə nisbətən daha güclü deyilməsi ilə yaranır. Məntiqi vurğunun yeri Azərbaycan dilindəki kimi sərbəst olsa da, əksər hallarda xəbərdən əvvəlki sözün üzərinə düşür:

Orhan dün axşam Moskova'ya gitti.
Orhan Moskova'ya dün axşam gitti.
Dün axşam Moskova'ya Orhan gitti.

Çalışmalar

1. Mətni köçürün, sözlərin vurğusunu qoyun.

İstanbul'da köprünün üstündeyiz. Hava kapalı. Yağmur yağdı yağacak. Moskova'dan Kerimle beraber döndük. Orak Çekiç gazetesinin ilk sayısını satıyoruz. Ayrı-ayrı yerlerde satacaqtık, ben köprüde, Kerim Kasımpa-şa'da havuzların orda. Ama köprüye gelince, "Beş on dakika (dakika) yanımda dur, ne olursun," dedim.

- Korkuyor musun?

- Ne korkusu? Değil. Bağırılmıyacağın gibime geliyor.

Orak Çekiç! Yeni çıkan Orak Çekiç! - diye bağırılmıyacağım.

- Utanıyor musun?

- Onun gibi bir şey. Hiç satıcılık yapmadım.

- Kızıma yahu, sesimin nasıl çıkacağını bilmiyorum.

- Paşazadesin oğlum, paşazade.

Kerim koltuğundaki gazete paketinden bir tane aldı, başladı gazetevi savura savura bağırımaya:

- Orak Çekiç, yazıyor. Son haberleri yazıyor!

Aldıran yok. İlgilenenler de gazete satıcısına hiç benzemeyen Kerimin kılık kıyafetine bakıyorlar. Belki bu yüzden de tersleniyorlar ona. "İstemez", deyip geçiyorlar.

(N.Hikmet. "Yaşamak güzel şeydir, kardeşim")

2. Aşağıdaki sözlərdə vurğunun yerini izah edin.

ansızın, henüz, demin, Konya, kartal, babaocağı, milletvekili, Polonya, Rusya, resmen, mecburen, Moskova, öğretmenimizin, okumadı, söylüyor, daktilo, banka, çantanın, yahu, aferin, oğlum, arkadaş.

3. Verilmiş cümlələrdə məntiqi vurğunu hər dəfə bir sözün üzərinə salmaqla yerini dəyişin.

Ahmet yarın Ankara'ya uçakla gidecek.

Küçük kızkardeşim bu yıl ilkökula gidiyor.

Tapşırıqlar

1. Aşağıdaki sözlərin mənasını lüğətdən tapıb, dəftərlərinizə köçürün və əzbərləyin.

Yağış, eş, ekip, gül, eldiven, kızmak, işportacı, paket, aldırmaq, terslənək, ilgilenmək, abla, ağabey.

2. Aşağıdaki şəri əzbərləyin.

Çoban Çeşmesi

Derinden derine ırmaklar çağlar,
Uzaktan uzağa çoban çeşmesi,

SƏKKİZİNCİ DƏRS

İNTONASIYA

Ey suyun sesindən anlayan bağlar,
Ne söylər şu dağa çoban çeşməsi!

"Gönlünü Şirin'in aşkı sarınca
Yol almış hayatın ufuklarınca,
O hızla dağları Ferhat yarıncə
Başlamış akmaya çoban çeşməsi"...

O zaman başından aşkındı derdi,
Mermeri oyardı, taşı delerdi.
Kaç yanık yolcuya soğuk su verdi,
Değdi kaç dudığa çoban çeşməsi!

Vefasız Aslı'ya yol gösteren bu,
Keremin sazına cevap veren bu,
Kuruyan gözlere yaş gönderen bu...
Sızmadı torpağa çoban çeşməsi.

Leyla gelin oldu, Mecnun mezarında,
Bir susuz yolcu yok şimdi dağlarda,
Ateşten kızaran bir yol arar da
Gezer bağdan bağa çoban çeşməsi.

Ne şair yaş döker, ne aşık ağlar,
Tarihe karıştı eski sevdalar:
Beyhude seslenir, beyhude çağlar
Bir sola, bir sağa çoban çeşməsi.

(Faruk Nafiz Çamlıbel)

3. Lüğətdən vurğusu son hecədə olmayan iyirmi söz seçib yazın.

İntonasiya - melodika, vurğu, ritm, pauza, temp və tembr kimi akustik vahidlərin vəhdətidir. Hər dilin özünə-məxsus intonasiyası var və onun düzgün mənimsənilməsi xarici dilin öyrənilməsinin ən mühüm şərtlərindən biridir.

Türk və Azərbaycan dillərinin intonasiyalarında ümumi cəhətlər çoxdur. Bu, hər şeydən əvvəl, iki dil arasındakı yaxın qohumluqdan, türk və Azərbaycan dillərinin qrammatik quruluşlarının eyniliyindən irəli gəlir. Nitq axınında əsas tonun hərəkəti – nəqli cümlələrdə intonasiyanın alçalan, sual və əmr cümlələrində isə yüksələn olması, intonasiyanın nizamlama, məna fərqləndirmə, münasibət yaratma imkanları və s. bu iki dilin ortaq, ümumi cəhətlərini təşkil edir. Lakin intonasiyanı yaradan akustik vahidlərin türk və Azərbaycan dillərində fərqli şəkildə reallaşması, cümlə daxilində onların müxtəlif tezliyə malik olması bütövlükdə bu dillərin intonasiyasına da təsir göstərir.

Biz yeddinci dərstdə türk dilinin vurğusundan bəhs etmiş, spesifik xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmışdıq. Burada isə vurğunun cümlədə ritmyaratmadakı rolunu, intonasiyanın digər vahidlərinə münasibətini və cümlənin melodikasında əhəmiyyətini izah etməyə çalışaq.

Aşağıdakı cümlələrin melodikasına, ritmik bölgüsünə, vurğuların yerinə və nitq axınında tonun istiqamətinə diqqət verin:

Dün / Türkiyə'nin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül / Ankara'dan / Bakü'ye geldi.

Dünən Türkiyə prezidenti Abdullah Gül Ankara'dan Bakıya gəldi.

Nəqli cümlənin təsdiq formasında olan hər iki cümlədə, təbiidir ki, tonun ümumi istiqaməti alçalandır. Lakin türk dilində vurğulu və vurğusuz hecaların bir-birini izləməsi tezliyinin faizi Azərbaycan dilindəkindən artıqdır. Bu ona görə belədir ki, türk dilində vurğunun sözün ilk hecalarının üstünə düşməsi halları çoxdur və ümumi qaydaya əsasən sözün son hecası vurğulu olduğundan, vurğulu heca ilə bitən sözlə vurğulu heca ilə başlayan söz arasında nitq axımında məcburi pauzalar (vurğudan vurğuya keçid bunu tələb edir) ortaya çıxır və bu fasilələrlə müvafiq ritmik bölgülər yaranır. Bütövlükdə intonasiya hər iki cümlədə alçalma istiqamətdə olsa da, türk dilində cümlədaxili melodikada tonun yüksəlib alçalması daha sıx-sıx baş verir. Bunun nəticəsidir ki, yuxarıdakı cümlələrin birincisində ton beş dəfə yüksəlir, dörd pauza meydana çıxır. Bu fasilələr yalnız vurğunun təsiri ilə yox, həm də söz birləşmələrinin təyin olunan münasibətləri ilə yaranır. Azərbaycan dilindəki pauzaları ortaya çıxaran səbəb söz birləşmələrinin ayrı-ayrı vurğular altında mərkəzləşməsidir. Söz birləşmələrini təşkil edən komponentlərin vahid vurğu ətrafında, bir tonla tələffüzü türk dili üçün də xarakterikdir.

Öğretmen odasından / çıktı.

Müəllim (lər) otağından çıxdı.

Öğretmen / odasından çıktı.

Müəllim / otağından çıxdı.

Türk dilində cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növlərindən asılı olaraq, əsas etibarilə, iki intonasiya tipi

var: **alçalma** və **yüksəlmə**. Lakin cümlə daxilində nitq axımı zamanı ton düz, yüksəlib alçalma və alçalıb yüksəlmə də olur.

1. Alçalma intonasiya. Türk dilində nəqli cümlələrin təsdiqi və inkarı alçalma intonasiya ilə bitir:

Kitap / masadadır.

Çocuk / bahçede oynuyor.

Ahmet / okula gitmiyor.

Tren / kalkmadı.

"Değil" vasitəsilə düzəlmə alternativ tipli nəqli cümlələrdə birinci tərəf yüksəlmə tonla, ikinci tərəf alçalma tonla bitir:

Bu / masa değil / sandalyedir.

Portre / bu duvarda değil / o duvardadır.

M ü q a y ı s ə e t:

Bu / masa değildir.

Portre / bu duvarda değil (dir).

2. Yüksəlmə intonasiya. Bu intonasiya daha çox sual cümlələrinə aiddir.

O masada ne var?

Sen nerdeydin?

Babam köye gitti mi?

Şimdi saat kaç?

Türk dilində sual cümlələrinin əmələ gəlməsində intonasiyanın rolu Azərbaycan dilindəkindən fərqlidir. Məlum-

dur ki, sual cümlələri, əsasən, üç cür düzəlidir: 1) sual əvəzlilikləri; 2) sual ədatları; 3) sual intonasiyası ilə.

Hər üç növ müasir türk və Azərbaycan dillərində işlən-sə də, xüsusi sual intonasiyası ilə əmələ gələn sual cümlələri müasir türk ədəbi dili üçün tipik deyil, Azərbaycan dilində nəqli cümlələrin intonasiyasını dəyişməklə, yəni cümlənin sonunda tonu yüksəltməklə sual cümləsi əmələ gətirmək mümkün olduğu halda, türk ədəbi dilində bu mümkün olmur. Bu məqsədlə türk dilində çox geniş yayılan (-mı, -mi, -mu, -mü) ədatından istifadə edilir. Məs.:

Azərbaycan dilində

O, evdədir. - O, evdədir?

Atam gəldi. - Atam gəldi?

Türk dilində

O, evdedir - O, evde mi?

Babam geldi - Babam geldi mi?

Şübhəsiz ki, müasir türk dilində xüsusi sual intonasiyası ilə düzələn sual cümlələri var, lakin bunların işlənmə dairəsi çox məhduddur (əsasən, türk dilinin şərq dialektlərində işlənir) və müəyyən şərtə bağlıdır. Bunlardan aşağıdakıları bilmək düzgün danışıq üçün vacibdir.

1. Yarımçıq cümlələrdə səs tonunu yüksəltməklə sual vermək mümkün olur:

- Kaç yaşındasınız?

- Yirmi altı... Siz?

- İsminiz?

- Rauf.

2. Ehtimal bildiren bəzi ədatların ("demek"; "galiba"; "anlaşılan") işləndiyi cümlələrdə xüsusi sual intonasiyası ilə sual cümləsi düzəldilə bilər:

Demek bir anneniz var? Şerifin yaptığı pakışları onlar galiba? Daha acısını unutmadın anlaşılın?

Ömr və nida cümlələrində də intonasiya sonda yüksəlir:

Ayşe okula gitsin!

Bakkaldan şeker al!

Yarın geliniz!

Ey sevgili millet, yaşa var ol!

3. Yüksəlib alçalan intonasiya. Mürəkkəb cümlələrdə, əsas etibarilə, ilk cümlə yüksələn, sonrakı cümlə alçalan tonla bitir.

İlkbahar geldi, güller açıldı.

Anlaşıyor ki, sen haklısın.

Geniş nəqli cümlələrdə də əvvəldə gələn komponentlərin (söz və ya söz birləşmələrinin) tonu yüksələn, cümlənin sonunda isə alçalan olur.

İstanbul'un gezilecek yerlerinden biri asma köprüdür.

Ahmetle ben üniversitenin ikinci sınıfındayız.

Dışarıda kar yağıyor değil mi?

Ben bekliyorum, sen git.

Türk dilinin intonasiyası ilə əlaqədar məsələləri öyrənərkən, iki mühüm nöqtəyə də diqqət etmək lazımdır:

a) Türk dilində cümlə daxilindəki ritmik bölgələr arasındakı pauza, eləcə də mətn daxilində cümlələrarası fasilə Azərbaycan dilindəkinə nisbətən qısadır. Bu da türkcə danı-

şığı daha sürətli edir. Türk dilində nitq axımının sürətli olmasını təmin edən başqa bir cəhət də vurğusu əvvələ keçən sözlərdə sonrakı hecaların vurğusuz qalmasıdır ki, bu da onların sürətli tələffüzünə, bəzən də reduksiyasına (tələffüz edilməməsinə) şərait yaradaraq, danışanın nitq tempini sürətləndirir.

b) Türk dilində cingiltili samitlərə nisbətən kar samitlərin işlənmə dairəsi daha geniş olduğuna görə tələffüzdə də bu "karlığa" diqqət etmək, sözləri və bütövlükdə cümləni "cingiltiləşdirməyə" səy göstərmək lazımdır. Bəzi cingiltili samitlərin Azərbaycan dilindəkinə nisbətən daha incə tələffüz edildiyi də (məsələn, "I" samitinin) unudulmamalıdır.

Çalışmalar

1. Mətni köçürün, cümlələrin intonasiyasını müəyyənləşdirin.

Topal pehlivan'ın kəpəsi kapalı. Karısının elində bir sepet samanlıktan çıxıb, ahıra gidiyordu.

- Pehlivan evde mi, yenge?

Kadın öğretmene baktı. "Evdedir, buyur" - dedi.

Merdivenleri çıktı: "Merhaba, Pehlivan!"

- Ooo, günaydın, günaydın! Geç şöyle yahu, hoş geldin! Nerden aklına esti? Nasıl geldin?

(Fakir Baykurt. "Onuncu Köy" romanından)

2. Aşağıdakı şe'r parçasında misraları ritmik bölgülərə ayırın.

Kapıları çalan benim,
Kapıları birer birer.
Gözünüze görünemem,
Göze görünmez ölümler.

Hiroşima'da öleli,
Oluyor bir on yıl kadar.
Yedi yaşında bir kızım,
Büyümez ölü çocuklar.

(Nazim Hikmet)

3. Müəllimin köməyi ilə eyni bir mətnin türkcəsini və azərbaycancasını linqafon kabinetində lentə yazdırıb dinləyin, nitq axımının sürət tezliyini müəyyənləşdirin.

Tapşırıqlar

1. Aşağıdakı sual cümlələrini türk dilinə tərcümə edin.

Bu, stoldur? O, çantadır? Şkaf buradadır? Atan gəldi? Həsən evdədir?

2. Cümlələrin üzərində tonun alçalan və ya yüksələn olduğunu işarə ilə göstərin.

O, Bakü Devlet Üniversitesinin birinci sınıfında okuyor. Doğu Bilimleri Fakültesinin öğrencisidir. Kız on yedi yaşındadır. Ahmet kütüphaneye gitsin, bir kitap alsın. Acaba, çocuk bahçede mi? Hayır, çocuk evdedir, televizyon seyrediyor. O, eve ne zaman geldi? Galiba, saat 5'te.

3. Aşağıdakı mətnin türk dilindəki əsli ilə tərcüməsini müqayisə edin, cümlələrin intonasiyalarını müəyyənləşdirin, sual intonasiyaları arasındakı fərqi izah edin.

Orta yaşlı bir kadın açtı kapıyı:

- Aslan Öztürk'ün evi burası mı?

- Burası, - dedi.

- Girebilir miyim?

- Buyur, - dedi.
- İçəriyə girdim... Karyolada bir adam yatıyordu.
- Merhaba.
- Merhaba.
- İsmi Aslan Öztürk, değil mi?
- Aslan Öztürk.
- Çoluk çocuk?
- Vardı, öldü.
- Doğma büyümə Eskişehirli misin?
- Evet.
- İnşaat işçisi misin? Daha önce de işçi miydin?
- Evet.

(Bekir Yıldız)

Tərcüməsi:

- Orta yaşlı bir qadın açdı qapını.
- Aslan Öztürkün evi buradır?
- Buradır, - dedi.
- Girmək olar?
- Buyur, - dedi.

İçəri girdim... Çarpayıda bir adam uzanmışdı.

- Salam.
- Salam.
- Adın Aslan Öztürkdür, eləmi?
- Aslan Öztürk.
- Uşaqdan-zaddan nəyin var?
- Var idi, ölüb.
- Əslən Əskişəhərlisən?
- Bəli.
- İnşaat fəhləsisən? Əvvəllər də fəhlə idin?
- Bəli.

DOQQUZUNCU DƏRS

ORFOQRAFİYA PRİNSİPLƏRİ

Müasir türk dili orfoqrafiyasının əsasını müasir Azərbaycan yazısında olduğu kimi, üç prinsip təşkil edir: fonetik prinsip, morfoloji prinsip, tarixi-ənənəvi prinsip.

Hər iki dilin orfoqrafiyasının əsas prinsipi fonetik prinsipdir. Bu prinsipə görə dildəki hər bir səsin yazıda yalnız bir işarəsi - hərflə olur və sözlər, əsas etibarilə, eşidildiyi kimi də yazılır.

kapı, baba, okul, uçak, gəlin, bilmək, biz, almak, doğal (təbii), çiçək, ölüm, yaşam

Hər iki dildə bir sıra sözlər morfoloji prinsipə əsasən yazılır, yəni hər hansı bir sözün tələffüz müxtəlifliyinə baxmayaraq, ədəbi dildə həmin sözün yazılışı bir cür qəbul edilmişdir.

qardaş, kardaş, kardeş.
şindi, şinci, şimdi.
eyi, iyi.

Azərbaycan dilində olduğu kimi, türk dilində də tarixi-ənənəvi prinsipə görə yazılan sözlər var. Bir sıra türk mənşəli və alınma sözlərin tələffüzü ilə yazılışı arasındakı fərq buradan meydana çıxır:

emir - emir, hür - hür, aşçı - ahçı, kardaş - kardeş.

Müasir türk ədəbi dilinin orfoqrafiya prinsipləri Türk Dil Qurumu tərəfindən hazırlanan "Yeni yazım kılavuzu"nda ("Yeni orfoqrafiya soraq kitabı") təsbit edilmişdir. Bu prinsiplərə türk yazısında əsasən riayət edilsə də, bir qisminin istifadəsində müəyyən dərəcədə ixtiyarilik nəzərə çarpır.

Aşağıda Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları ilə uyğunluq təşkil edən prinsipləri haqqında qısa, türk yazısının dilimizdən fərqli, yalnız bu dilə məxsus orfoqrafiya prinsipləri haqqında geniş məlumat verilir.

1. Böyük hərflərin işlənmə yerləri

1. Cümlələrin ilk hərfi, bütün xüsusi isimlər - insan ad və familiyaları, heyvan adları, coğrafi adlar, idarə və müəssisə, tarixi abidə, jurnal və qəzet adları və s. böyük hərflə yazılır:

Bu masadır: Aziz Nesin; Karabaş; Azərbaycan; İzmir; Akdeniz; Fırat; Aras; Türkiyə Büyük Millet Meclisi; Türk Dil Kurumu; Bayezit Kulesi; "Varlıq" dergisi, "Cumhuriyet" gazetesi.

2. Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, türk dilində xalq, dil, din, məzhəb adlarının hamısı və bu sözlərlə düzələn ümumi isimlər böyük hərflə yazılır:

Türk, Türkçe, Azərbaycanca, Rusça, İslam, Sünnilik, Hıristiyan, Müslüman, Marksizm, Romalılar, İstanbullu, Türkoloji, Bakülü.

3. Cəhətlərin adları və onların qoşulduğu sözlər böyük hərflə yazılır:

Doğu, Batı, Güney, Kuzey, Güney Anadolu, Kuzey Amerika, Batı Avrupa.

4. Bədii əsər, məqalə, qəzet yazıları və s. başlıqlarının bütün sözləri (bağlayıcılardan və ədatlardan başqa) böyük hərflə yazılır:

Türk Dilinin Gelişmesi; Türk Yazı Dili Tarihinden; Çanlar Kimin İçin Çalıyor? Leyla ile Mecnun Eserinin Dili Üzerine.

5. Məktub başlığı (yəni məktubun əvvəlindəki xitablar), zərfin üstündəki yazıların bütün sözləri böyük hərflə yazılır.

Sevgili Anneciğim; Saygıdeğer Hocam; Baku, Zahit Halilov Sokağı 23, Bakü Devlet Üniversitesi, Doğu Bilimleri Fakültesi.

6. Fəxri adlar, elmi ad və dərəcələr, peşə, vəzifə, sənət bildirən sözlər xüsusi isimlərlə birgə işlədildikdə böyük hərflə yazılır:

Profesör Abbas Zamanov, Doçent Doktor Ramazan Ahmetov, Avukat Samim Bey, Mimar Sinan;

7. Ay tarixi və həftənin günləri, xüsusi isimlərlə işlənən müraciət sözləri və bu sözlərin qısaltmaları, eləcə də, xüsusi isimlərin əlavələri böyük hərflə yazılır:

4 Nisan 1988, Pazartesi.

30 Haziran, Salı.

Sayın Orhan Bey; Bayan Türkan Şoray;

Sn. Müşerref Akay Hanımefendi; By. Celal Kurtuluş;

Bay İvanov, Yaşar Bey; Hasan Dayı, Ayşe Abla, Ahmet Amca.

2. Latın qrafikalı əlifbadan istifadə edən dillərdəki onomastik vahidlər türk dilində əsillərinə uyğun şəkildə yazılır:

Balzac (Balzak), Jean Jacques Rousseau (Jan Jak Russo), Max Müller (Maks Müller), Wilhelm (Vilhelm).

Yerdə qalan dillərdən alman xüsusi isimlər türk dilində həmin sözlərin tələffüzünə uyğun şəkildə yazılır:

Moskova, Cezayir, Çin, Japonya;

Bir sıra coğrafi adlar eşidildi ki kimi yox, tarixi-ənənəvi prinsipə görə, türk dilində vətəndaşlıq hüququ qazandıqları şəkildə yazılır:

München (Münhen) yerinə Münih
London yerinə Londra

3. Türk dilində təkrar sözləri təşkil edən komponentlər arasında Azərbaycan dilindən fərqli olaraq defis (-) işarəsi qoyulmur:

gele gele, güle güle, er geç (tez-geç),
yavaş yavaş, kab kakak, çabuk çabuk (tez-tez).

4. Hansı sözdən əvvəl gəlsə gəlsin, o, bu, şu işarə əvəzliliklərindən sonra vergül işarəsi qoyulmur:

O evdir. Bu masadır. Şu beşinci sınıf odasıdır.

5. Tək hecalı adlar köməkçi fellərlə bitişik yazılır:

affetmek - bağışlamaq
hissetmek - hiss etmək
mahvolmak - məhv olmaq
yoketmek - məhv (yox) etmək.

6. Felin bacarıq şəklini düzəldən "bilmək" sözü qoşulduğu fellə bitişik yazılır:

yapabilmek - edə bilmək, bacarmaq;
okuyabilmek - oxumağı bacarmaq;
gülebilmek - gülməyi bacarmaq;

7. Dürğü işarələri

Müasir türk yazısında işlədilən dürğü işarələrinin miqdarı və funksiyası, təxminən Azərbaycan dilindəki kimidir:

1) Nöqtə; 2) vergül; 3) nöqtəli vergül; 4) iki nöqtə; 5) sual işarəsi; 6) nida işarəsi; 7) üç nöqtə; 8) çox nöqtə; 9) cizgi (defis); 10) dırnaq işarəsi; 11) mötərizə (böyük və kiçik); 12) paraqraf; 13) tire işarəsi.

Bu dürğü işarələrindən bəzilərinin Azərbaycan dilində yerinə yetirdikləri funksiyalardan fərqli cəhətləri aşağıdakılardır:

a) nöqtə işarəsi:

- Rəqəmlərdən sonra qoyularaq miqdar sayından sıra sayı düzəldir, yəni - ıncı, - inci, - uncu, - üncü şəkilçisi yerində işlədilir:

Çocuk 1. sınıfta okuyor - Uşaq 1-ci sinifdə oxuyur.

6. sayfada güzel bir resim var - Altıncı səhifədə gözəl bir şəkil var.

- Bəzi hallarda qısaltma sözləri təşkil edən hərflərin hər birindən sonra qoyulur. Çox zaman qısaltma nöqtəsiz yazılır:

TC - T.C. - Türkiyə Cumhuriyeti;
PTT - P.T.T. - Posta Telgraf Telefonu;
TBMM - T.B.M.M. - Türkiyə Böyük Millet Meclisi.

b) vergül işarəsi:

Geniş və mürəkkəb cümlələrdə cümlənin mübtədasi-nı bariz şəkildə nəzərə çatdırmaq və daha asan müəyyən-ləşdirmək məqsədilə mübtədadan sonra qoyulur:

Dün gece arkadaşımın babası, bize misafir geldi

Okullar, her yıl Eylül ayının son Pazartesi sabahı açılır.

c) nida işarəsi:

- Cümlə içərisində hər hansı bir sözdən sonra mötə-rizəyə alınaraq (!) qoyularsa, bu, həmin sözlə ifadə edilən fikirdə mübaligə olduğu, həmin fikrə qarşı kinayə duyuldu-ğu nəzərə çatdırılır:

Bu bilgin kişi (!) her gece bakırı altın (!) yaparmış.

Bu alim adam hər gecə misi qızıla çevirmiş.

Süleymanın sözlərinə görə Mehmet ormanda üç aslan (!) avlamış.

d) dırnaq işarəsi:

Türk yazısında dırnaq işarəsi sətirin üstündə, yəni hərfin yuxarı hissəsində açılır və yuxarıda da bağlanır:

Eski zaman: "Isıramıyacağın eliöp" demiş. Asrımız, bilakis, "Kıramıyacağın zinciri hiç olmazsa kemir",- der.

(Cenap Şahabettin)

Bəzi hallarda dırnaq işarəsi dialoqlarda "tire" əvəzinə işlədilir, yəni hər bir yeni cümlə dırnaq arasına alınır:

"Yarın gidiyor musun?"

"Hayır, gitmiyorum".

"Peki ne zaman gideceksin?"

"Pazartesi ya da Salı günü".

Çalışmalar

1. Mətni oxuyun, böyük hərflərlə yazılan sözləri seçin. Hərflərin nə üçün böyük yazıldığını izah edin.

Gerçek ismi Mehmet Raşit Ögütçü olan ünlü Türk ya-zarı Orhan Kemal Ceyhan'da doğdu. T.B.M.M. 'de Kasta-monu milletvekili olarak bulunan babası Avukat Abdülka-dir Kemali Bey'in Suriye'ye gitmesi üzerine, Antalya, Roma, Beyrutta iki yıl babasıyla birlikte yaşadı.

Bursa cezaevinde yatarken yazdığı ilk şiirler "Yediğin" dergisinde yayımlandı.

"Ekmek Kavgası", "Camaşırıcının kızı" ve b. öyküleri, "Baba evi", "Murtaza" ve b. romanları, "Yalova Kayma-kamı", "72. Koğuş" oyunları vardır.

"Kardeş Payı" kitabı, Sait Faik Hikaye Armağanı Ka-zandı. "72. Koğuş" oyunu ile 1967 yılında Ankara Sanatse-verler Derneği tarafından yılın en iyi oyun yazarı seçildi.

2. Aşağıdakı parçalarda durğu işarələrinin işlənmə mə-qamlarını izah edin.

a) Eşe gidiyorum. Kızım 3. sınıfta okuyor. Namık Ke-mal 19. yüzyılda yaşamıştır.

b) Odada masa, sandaliye, dolap var. Gün doğdu, yağmur dindi.

c) At ölür, meydan kalır, yiğit ölür, san kalır.

z) Şimdi çocuğu nereye götürüyorsun? Doktora mı? Ciddi bir şey mi?

d) Nazim Hikmet'in romanları şunlardır: "Yeşil Elmalar", "Kan Konuşmaz", "Yaşamak Güzel Şeydir Kar-deşim".

e) Bayramınız kutlu ve mutlu olsun!

3. Aşağıdaki sözlərin və söz birləşmələrinin Azərbaycan dilində qarşılıqlarını tapın və yazılış fərqlərini izah edin.

a) Yoketmek, hissetmek, mahvolmak, kaybetmek, emretmek.

b) gelebilmek, okuyabilmek, yazabilmek, gülebilmek.

c) gele gele, güle güle, çoluk çoluk, kab kaçak.

z) Münih, Londra, Fas, Kıbrıs, Portekiz, Ürdün.

Tapşırıqlar

1. Mətni köçürün, lazımlı yerdə kiçik hərfləri böyük hərflərlə əvəz edin.

Biz Moskova'da iken aziz nesin İeningrada gitmişti; ekber babayef'le üç kişi uçağa binip Bakü'nün yolunu tutuyoruz. Bakü'de pekçek dostumuz var. İşte Bakü havaalanı. Asya, Afrika yazarları birliğı başkanı Mehdi Hüseyin İstanbul'a gelmişti. Onun "Apşeron" isimli ünlü bir romanı var.

Nazım Hikmet Bakü'yü İstanbul'a benzetirmiş, ben daha çok İzmir'e benzettim. "Oraya varıp da bahr-i Hazer şiirin anımsamamak olur mu?"

(Melih Cevdet Anday)

2. Mətni köçürün, durğu işarələrini yerlərinə qoyun.

Kardeşler bayrağıma toplanmışsınız İftihar ederim Lakin bilmem benden memnun olacak mısınız. Ben kavgaya gidiyorum Fakat ölmek niyetiyle gidiyorum Aylı-ğım yok isteyenler yanıma gelmesin Yağma düşünmem düşünenler etirafından çekilsin rahat aramam arayanlar arkama düşmesin.

Mümkün olsa vatan vardeşlerime şu zayıf vücudumu siper edeceğim mümkün olsa vatınımı gönlümün içinde

saklayacağım Göğsüm parça parça olmadıkça bir taşına kimsenin elini dokundurmayacağım işitiyor musunuz.

(Namık Kemal)

3. Türk dilində çox geniş yayılmış aşağıdakı qısaltmaları və mənalarını əzbərləyin.

AA - Anadolu Ajansı - Anadolu agentliyi

ABD - Amerika Birleşik Devletleri

Bn. - Bayan

Bşk. - Başkan

Dz. Kuv. - Deniz Kuvvetleri - Hərbi Dəniz Qüvvələri

Ecz. - Eczacı, eczane

Gmr. - Gümrük

Hv.Kuv. - Hava Kuvveleri - Hərbi hava qüvvələri

MÖ - Milattan önce - Eramızdan əvvəl

MS - Milattan sonra - Eramızdan sonra

Yy. - Yüzyıl

PTT - Posta Telgraf Telefon

S. - Sayfa

Cad. - Cadde - prospekt

Apt. - Apartman -- ev, bina

Sok. - Sokak - küçə

THY - Türk Hava Yolları

TBMM - Türkiye Büyük Millet Meclisi

RTÜK - Radio Televiziya Ali Şurası

ONUNCU DƏRS

TÜRK DİLİNDƏ DANİŞIQ ETİKETİ

Danışiq etiketi dedikdə bu və ya digər dildə ünsiyyətdə olanların qarşılıqlı münasibəti ilə müəyyənleşən danışiq davranışı qaydaları nəzərdə tutulur. Məlumdur ki, bu cür qaydalar dilin daşıyıcısı olan xalqın bütünlükdə, yaxud da yaşından, ictimai mənsubiyyətindən, ünsiyyət şəraitindən asılı olaraq dəyişən, irili-xırdalı sosial qrupların qəbul etdiyi danışiq normasıdır. Həmin qaydalar ədəbi və danışiq dilində üst-üstə düşə bildiyi kimi bir-birindən fərqli də ola bilər.

Danışiq etiketi nitq fəaliyyətinin müxtəlif sahələrini - salamlama, müraciət, tanışlıq, dəvət, razılıq və rədd, üzr-xahlıq, təşəkkür, xudahafizləşmə və s. əhatə edir. Hər bir sahənin özünəməxsus söz və ifadələri var, bunların öyrənilməsi türk ədəbi dili normaları çərçivəsində düzgün danışmaq üçün son dərəcə vacibdir.

1. Müraciət, çağırış, birinin diqqətini cəlb etmə. Müasir türk dilində rəsmi müraciət forması kimi aşağıdakı sözlər qəbul edilmişdir.

- a) Kişilər üçün: Bey, Bay
- b) Qadınlar üçün: Hanım, Bayan.

Bu sözlər, əsasən, təkbaşına müraciət məqsədilə işlədilmir, yalnız müraciət olunan şəxsin adı, yaxud da familiyası ilə qoşa söylənilir və bütün hallarda ayrı və böyük hərflə yazılır. Bir qayda olaraq, Bey və Hanım sözləri adlardan sonra, Bay və Bayan sözləri isə ad və familiyalardan əvvəl işlədilir:

- Ahmet Bey, ne zaman gidiyorsun?
- Bay Orhan Sorguz, şimdiki ne yapalım?

Ayşe Hanım, lütfən bir bardak çay için.
Bayan Sevgi Soysal, siz burada mı oturuyorsunuz?

Danışiq dilində ümumi müraciət forması kimi "beyefendi", "hanımefendi" sözləri həm təkbaşına, həm də adlarla qoşa işlədilir:

- Beyefendi, sizin çocuk kaçınıcı sınıfta okuyor?
- Hanımefendi, kocanız sizi soruyor.
- Ahmet Beyefendi, sizin ev hangi sokakta bulunuyor?
- Ayşe Hanımefendi, nasılsınız?

Qohumluq bildiren bir sıra terminlər insanların yaş dərəcəsiindən, sosial mənsubiyyətindən və s. asılı olaraq çağırış-müraciət məqsədilə işlədilir:

- Abi (ağabey - böyük qardaş), İstanbul'a yeni mi geldiniz?
- Hacer abla (abla - böyük bacı), annem geldi.
- Teyze (xala), bir şey mi almak istediniz?
- Birader (qardaş), yeter artık!
- Kardeşim, bir dakikanızı rica edebilir miyiz?

Bir sıra sözlər birinci şəxsin təkinin mənsubiyyət şəkilçisini qəbul edərək vokativləşir və müraciət məqsədilə işlədilir:

- Yavrum, kuzum, ismin nedir?
- Haydi aslanım, koş bir paket sigara al.
- Ne diyorsun, şekerim?
- Beyim, beş saattir sizi bekliyorlar.

Bu qəbildən olan "efendim" sözü türk dilində çox geniş, müxtəlif situasiyalarda və çaralarda işlədilir. Burada bir məsələyə xüsusi diqqət etmək lazımdır. "efendi" sözü ilə həmin sözün vokativləşmiş forması olan "efendim" kəlməsini bir-birilə qarışdırmaq olmaz.

"Efendi" sözü yunan mənşəlidir. Hökmdar, mütləq hakim, cənab sözündəndir, Osmanlı imperiyasında müraciət forması kimi işlənən bu söz əvvəllər sultan da daxil olmaqla əyan, adlı-sanlı cənab mənasında daha geniş auditoriyaya aid edilirdi. XIX əsrdə sultan nəslindən olan şahzadələrə, din xadimlərinə, xarici vətəndaşlara və müsəlman olmayanlara, həmçinin, savadlı mülki şəxslərə nəzakətli müraciət forması kimi işlədilirdi. Dövlət məmurlarının rütbəsinin tərkib hissəsi kimi "Paşa" ilə "Bey" titullarının ortasında yer tuturdu.

Əlbəttə, biz burada "efendi" sözünün bütün mənalərini şərh etmək istəmirik, yalnız həmin sözün müasir dövrə qədərki təkamülündən çıxış edərək demək istəyirik ki, hazırda "efendi" sözü nə təkbaşına, nə də hər hansı bir ad və familiyanın tərkib hissəsi kimi müraciət - çağırış mənasında işlədilmir. Heç bir danışıq situasiyasında müraciət forması kimi müasir türk danışıq etiketi çərçivəsində məqbul sayılmır. Ədəbi dildə bu sözün işlənməməsinin səbəbi aydındır. Türkiyə Respublikasında rütbələrin və bütün köhnə müraciət formalarının ləğvi və yeni ad-soyadlar haqqında qanunun çıxması ilə (1934) "efendi" sözünün də rəsmi müraciət forması kimi işlədilməsinə son qoyuldu və yuxarıda göstərilən "Bey", "bayan", "hanım", "bay" sözlərinin işlədilməsi rəsmiləşdirildi. Danışıq dilinə gəlincə "efendi" sözünün xitab olaraq getdikcə aradan çıxması ilə yanaşı, məna daralması bir növ aşağı təbəqədən olanlara müraciət forması kimi işlənməyə başlanması özünü göstərir. Vaxtilə hörmət, nəzakət əlaməti kimi işlədilən bu sözlə bu gün nöinki vəzifə, rütbə

sahibi olan dövlət məmurlarına, hətta sıradan mülki şəxslərə də müraciət etmək danışıq etiketi normalarından kənar hesab edilir. Buna görədir ki, müraciət zamanı həmin sözü təkbaşına işlətməmək üçün "bey" və "hanım" sözləri ilə bitişik söyləyirlər, "beyefendi", "hanımeffendi". Halbuki bu sözün tərbiyəli, nəzakətli, ciddi, mədəni mənalrı ilə təyin olaraq bu gün də geniş şəkildə işlədilir (O çox efendi adamdır. Orhan efendi çocuktur).

"Efendi"dən düzələn "efendim" sözü isə istər ədəbi, istərsə də danışıq dilində geniş şəkildə, rəngarəng məna və üslubi çalar yaratmaq məqsədilə işlədilir. Bu sözün müraciət zamanı və ya söhbətin gedişində işlədilməsi məhz danışığa nəzakət və hörmət çaları qazandırmaya xidmət edir:

Hakkınız var, efendim, Mehmet Bey, efendim, yarın artık gidiyoruz değil mi? Efendim, burada anlaşılmayan bir nokta olsa gerek.

Bu cümlələrin heç birində "əfəndim" sözü özünün müstəqil mənasında (yəni mənim əfəndim, ağam və s.) çıxış etmir, sadəcə üslubi xarakter daşıyır.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, "efendim" sözünü müstəqim mənada (evin kişisi, böyüyü) Anadolunun bəzi vilayətlərində qadın öz əri haqqında işlədir.

Həmin sözün işlədilməsində vurğunun yerinin düzgün müəyyənləşdirilməsi və intonasiya vacibdir. Yuxarıdakı hallarda ton alçaqdır. Sözün ikinci hecası vurğulu söyləndikdə və səs tonu yüksəltdiyi zaman sözün ifadə etdiyi məna dəyişir:

- Turgut!

- Efendim!

(Burada "efendim" sözü - "bəli, buradayam, buyurun, eşidirəm" deməkdir, hər hansı bir çağırışa, müraciətə verilən cavabdır).

Başqa bir situasiyada həmin söz bu mənanın tamamilə əksinə olan bir fikri ifadəyə xidmət edir:

- Türkçeden mi çeviriyorsunuz?
- Türkçeden de Azericeden de.
- Çok mu okuyorsunuz?
- Efendim?
- Çok mu okuyorsunuz, diyorum?

Bu mətndəki "efendim" sözü "bağışlayın, başa düşmədim", "zəhmət olmasa, sualı təkrar edin", "üzr istəyirəm, eşitmədim", "nə dediniz?" mənalarda işlənmişdir.

"Efendim" sözü cümlədə ara sözü kimi də geniş işlədilir və bu zaman "demək", "demək ki", "deməli" mənalara kəsb edir, lakin bu halda belə həmin söz müsahibin diqqətini cəlb etmək məqsədini güdür. Haqqında bəhs edilən məsələ barəsində müsahibinin fikrini bilmək üçün bəzən cümlənin sonunda sual intonasiyası ilə "efendim" sözü işlədilir ki, burada da məqsəd qarşıdakı adama müraciət etməkdir.

Ben böyle düşünüyorum, efendim? (Yəni siz nə fikirdəsiniz?).

Ümumiyyətlə, danışq etiketi ilə əlaqədar işlədilən ifadələr arasında "efendim" sözünün tezlik faizi daha çoxdur.

2. Salamlama. Türk dilində salamlamaq üçün müxtəlif sözlərdən istifadə edilir:

Merhaba, selam, günaydın, iyi günler, iyi akşamlar, iyi geceler, hoş geldiniz və s.

Bu sözlərdən merhaba, selam günün bütün saatlarında işlədilir.

"Günaydın" ifadəsi yalnız səhər vaxtı, Azərbaycan dilindəki "Sabahınız xeyir" ifadəsinin qarşılığı olaraq işlədilir.

Günorta vaxtı - iyi günler, axşam - iyi akşamlar, gecə - iyi geceler ifadələrini işlətmək lazımdır.

Bəzən türk dilində "sabahınız xeyir" mənasında "iyi sabahlar", "hayırlı sabahlar" və s. ifadələri də işlədilir.

3. Xudahafizləşmə. Bu məqsədlə türk dilində aşağıdakı söz və ifadələr işlədilir:

Hoşca kal (Hoşca kalın) - salamat qal; sağlıqla qalın.
Allahaismarladık - xudahafiz; sağ olun.

Yaxın, səmimi münasibətləri olanlar, tanışlar, həmyaşıdlar arasında "eyvallah" (hələlik) ifadəsi də geniş yayılmışdır.

Gənclər arasında "bay", "bay bay" ifadələri də geniş şəkildə işlədilir.

Yuxarıdakı ifadələri xudahafizləşən (yəni gedən) adam işlədir, qalan adam isə "güle güle" cavabını verir.

Bundan başqa günün müxtəlif saatlarında "iyi günler", "iyi akşamlar", "iyi geceler" ifadələri də, "xudahafiz", "sağlıqla qalın", "gecəniz xeyrə" mənasında işlədilir. Cavab məqsədilə də həmin sözlərdən istifadə edilir.

4. Təşəkkür etmə. Bu məqsədlə "sağ ol" (sağ olun), "təşəkkür ederim", "mersi", "hamdolsun", "şükranlarımı sumarım", "memnun oldum", "memnun kaldım" və s. ifadələri işlədilir.

Öz təşəkkürünü, minnətdarlığını bildirən adama cavab verilməyə "bir şey değil", "rica ederim", "estağfurullah" ifadələrindən istifadə edilir ki, bu da Azərbaycan dilindəki "siz də sağ olun", "dəyməz", "borcumuzdur", "təşəkkürə ehtiyac yoxdur" və s. mənalara uyğun gəlir.

5. Üzrxahlıq. Üzrxahlıq məqsədilə işlədilən söz və ifadələri iki yerə ayırmaq mümkündür:

a) Tanış olmayan adama müraciət edərkən, müsahibin diqqətini cəlb etmək üçün işlədilən sözlər. Adətən bu sözlərdən sonra sual, xahiş və s. gəlir:

Lütfən, affedersiniz, bağışlayın, kusura bakmayın, rahatsız ediyorum.

Bu ifadələr Azərbaycan dilinə "zəhmət olmasa", "bağışlayın", "üzr istəyirəm", "bağışlayın, narahat elədim" və s. şəkildə tərcümə edilir.

b) Bu qrupa daxil olan söz və ifadələr:

"Özür dilerim", "pardon", "affediniz", "affınızı (bağışlamanızı) rica ederim".

Həmin ifadələrdən müstəqim mənada üzrxahlıq ediləndiyi zaman, bu və ya digər məsələyə görə üzr istənilən vaxt istifadə edilir.

Çalışmalar

1. Aşağıdakı parçalarda müraciət məqsədilə işlədilən sözləri seçin.

a) Yavrucuğum! Donacaksın gel bağrımın elin sok,
Yüreğimde yanan ateş belki seni ısıtır.

(Mehmet Emin Yurdakul)

b) - Kuzum, nerelisin?

- Aksaraylıyım, teyze hanımefendi.

b) Bir defa misafirlərdən biri demiş:

- Doktor Bey, bize bir ögüt versenize!

Doktor hemen cevap vermiş:

- Efendim, hasta ziyaret etməye gittiğiniz zaman çok oturmayın.

c) - Ahmet!

- Efendim, beyim...

Zeynep onbaşıyı bana çağır.

- Başüstüne beyim.

(Reşat Enis)

z) - Affedersiniz, Sevim Hanım, Celal Bey evdeler mi?

- Hayır, Mehmet Bey, daha gelmedi Celal Bey.

2. Mətnləri oxuyun, salamlaşma, xudahafizləşmə ilə əlaqədar işlədilən söz və ifadələri seçib dəftərinizə yazın.

a) – Merhaba, amca.

- Günaydın, evladım. Nasılsın?

- Teşekkür ederim. Siz nasılsınız?

- Hamdolsun, iyiyim. Nereye böyle, yavrum?

- Ayşe Hanımlara uğrayacağım.

- Benden de selam et.

- Söylerim, amca. Hoşça kalın efendim.

- Güle güle.

b) - İyi günler Mehmet.

- İyi günler Orhan.

- Nereye gidiyorsun?

- Kütüphaneye. İstersin beraber gidelim.

- Maalesef, vaktim yok. Lütfen, bana da bir kitap al.

- Hay hay, canım.

- Teşekkür ederim.

- Rica ederim.

- Ha(y)di eyvallah!

- Güle güle.

3. Mətnləri oxuyun, təşəkkür və üzrxahlıqla əlaqədar ifadələri seçib dəftərinizə yazın.

- a) Ev sahibi Münir Bey, odadakilerle kızını tanışdır:
- Doktor Necati Bey.
 - Memnun oldum efendim.
 - Avukat Raşit Kemal Bey.
 - Geldiyiniz için teşekkür ederim.
 - Rica ederim.
 - Bankacı arkadaşım Kenan Bey.
 - Hediyenizi aldım efendim, teşekkür ederim!
 - Estağfurullah, rica ederim. Sizin güzelliğiniz karşısında o armağan çok değersiz, yavrum.
 - Mersi, iltifat ediyorsunuz.
- b) - Lütfen, bakar mısınız?
- Buyurun, efendim.
 - Kusura bakmayın, rahatsız ettim, Ahmet Beyin evi burası mı?
 - Evet, efendim. Lütfen içeriye buyurun. Hoş geldiniz.
 - Hoş bulduk. Affedersiniz, ben Kuyumcu Ahmet Beyi sormuştum, her halde yanlış gelmedik.
 - Hayır, efendim. Kuyumcu Ahmet Beyin evi işte burası. Affedersiniz, isminizi sorabilir miyim?
 - Hasan Halıcı. Ahmet Bey bu ismi duymuş olmalı.

Tapşırıqlar

1. Aşağıdakı mətnlərdə "efendim" sözünün hansı mənalarında işləndiyini izah edin.

- a) - Orhan, biz şimdi neredeyiz?
- Dersanedeyiz, efendim.

- Dersanede kaç kişi var?
 - Efendim?
 - Dersanede kaç kişi olduğunu sordum.
 - Yedi kişi efendim.
- b) Anne çocuğunu sesliyor.
- Ahmet!
 - Efendim, anne.
 - Yavrum kaç saattir seni arıyorum.

c) Adamın biri anlatıyor;

- Şimdi, efendim, günün birinde bir taksi bir çöpçüye çarpar; zavallı kalkıp da, efendim, koşmasın mı? Hani, efendim, taksi şoförü de onun peşince koşar, adamı yakalar, bak arkadaş ezilen çığneden bir yerin varsa hastaneye götüreyim seni demiş.

- Efendim, çöpçü ne demiş bilir misiniz?

Yoo arkadaş, senin arabanın bir tarafı ezildi diye, odum koptu demiş.

- Ha işte böyle şeyler oluyor, efendim.

2. Aşağıdakı qohumluq bildirən terminlərin mənalarını lüğətdən tapıb öyrənin.

baba, ulti, kardeş, kızkardeş, ağabey, abla, amca, hala, teyze, büyükbaba, büyükanne, yeğen, torun, yenge, dünür, görümce

ON BİRİNCİ DƏRS

ŞƏXS ƏVƏZLİKLƏRİ

Türk dilində şəxs əvəzlilikləri aşağıdakılardır:

	TƏK	CƏM
1-ci şəxs:	ben-mən	biz – biz
2-ci şəxs:	sen -sən	siz - siz
3-cü şəxs:	o – o	onlar - onlar

İŞARƏ ƏVƏZLİKLƏRİ

Türk dilində ən çox işlədilən üç işarə əvəzliyi var: bu, o, şü.

"Bu" və "o" əvəzliliklərinin rolu Azərbaycan dilindəki kimidir. "Bu" əvəzliyi danışana görə yaxında olan, bir qədər əvvəl xatırlanan, yaxud tanış olan canlı və ya cansız varlıqlara işarə etmək məqsədilə işlədilir.

"O" əvəzliyi isə nisbətən və ya çox uzaqda olan, xeyli əvvəllərdə xatırlanan əşyalara və canlılara işarə edir.

"Şü" əvəzliyi türk dilinin spesifik işarə əvəzliyidir. Hər şeydən əvvəl, yadda saxlamaq lazımdır ki, "şü" əvəzliyinin işarə etdiyi əşya "bu" və "o" əvəzlilikləri ilə işarə edilən Əşyalara nisbətən orta mövqedə durur. Yəni "bu" - yaxın, "şü" - nisbətən uzaq, "o" - daha uzaq predmetə işarə edir.

Lakin bununla yanaşı, sırf işarə mənasında "şü" və "bu" əvəzlilikləri cümlədə bir-birinin ekvivalenti ola bilər və sinonim əvəzliliklər kimi çıxış edirlər. Bu halda danışana görə işarə edilən əşyanın yerləşdiyi məsafə fərqi formal xarakter

daşıyır. Belə ki, eyni uzaqlıqdakı əşyaya "bu" ilə də, "şü" ilə də işarə etmək mümkündür:

Bu kalemdir. Şü tükenmezdir. Bu kitab iyidir. Şü kız güzeldir.

Əlbəttə, bu ekvivalentlik və sinonimliyin nisbətini unutmaq lazımdır, çünki "şü" və "bu" əvəzlilikləri bütün hallarda və qeydsiz-şərtsiz bir-birini əvəz edə bilməz. Xüsusilə mətdən və danışq situasiyasından asılı olaraq bu əvəzliliklərdən hər birinin işlənmə yeri müxtəlifdir. Bu fərqlərin əsasında isə həmin işarə əvəzliliklərinin müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyaları ilə əlaqəsi durur.

Doğrudur, hər iki əvəzlik əvvəllər mənaca konkret varlıqlarla əlaqədar olmuşdur. Lakin tərəkürün inkişafı ilə bağlı olaraq dəyişmiş, müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik baxımından fərqlənməyə başlamışdır. Məhz bu fərqlənmə nəticəsində "bu" əvəzliyi müəyyənlik, konkretlik, "şü" isə qeyri-müəyyənlik, müərrədlik kəsb etmişdir. "Şü" əvəzliyini "bu" əvəzliyindən fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri budur ki, "şü" ilə işarə edilən əşya və ya məsələ danışana məlum deyildir, ya da haqqında bəhs edilməyib. Məsələn, "Bu kitabı bana ver" cümləsi ilə, "Şü kitabı bana ver" cümləsi arasındakı fərq bundan ibarətdir ki, birinci cümlədəki "kitab" sözü onu istəyən adama məlumdur. Hansı kitab olduğunu bilir və konkret kitabı nəzərdə tutur. İkinci cümlədəki "Şü" işarə əvəzliyi isə danışanın istədiyi kitabla hələ tanış olmadığını və ya bu kitab haqqında qeyri-müəyyən təsəvvürə malik olduğunu və onunla tanış olmaq arzusunu nəzərə çatdırır. Tək-tək cümlələrdə izahı nisbətən çətin olan bu məsələ mətn daxilində daha bariz şəkildə özünü göstərir. Məsələn, aşağıdakı cümlələrə diqqət edək:

Her organın kendine göre puanı varmış. Elin şu kadar, ayağın şu kadar, başın şu kadar.

Nasıl karar verecekti şu iki sözcüğe: "Sen gidemezsin...".

Nedendir de, kömür gözlüm, nedendir.

Şu benim geceler uyumadığım?

Bir kere de nemene yerdir diye şu kenti görelim dedik.

Bu cümlələrin heç birində "şu" əvəzliyini "bu" ilə əvəz etmək mümkün deyil, çünki bu cümlələrdə "şu" ilə işarə edilən söz və ya məsələ konkret deyil, qeyri-müəyyəndir, məndə onlardan bəhs edilməmişdir.

"Şu" əvəzliyinin qeyri-müəyyənlik xüsusiyyəti onun təbəli mürəkkəb cümlələrin əmələ gətirilməsində daha aktiv, daha sıx iştirakını şərtləndirir.

Məlumdur ki, işarə əvəzlilikləri mürəkkəb cümlənin komponentlərinin əlaqələnməsinə kömək edərək baş cümlənin daxilində işlənir, əvvəl gələn baş cümlədə bura xılan cümlə üzvünün yerində işləyib "qəlib" vəzifəsi görür, baş cümlədə olmayan üzvün məzmununu budaq cümlədə ifadə olunur. Baş cümlədəki bu "qeyri-müəyyənlik", "məchulluq" və bunların budaq cümlədə "müəyyənləşdirilməsi", "izahı" məhz "qəlib" kimi yalnız "şu" əvəzliyinin işlədilməsini zəruri edir. Demək olar ki, "şu" əvəzliyi baş cümlədə mübtədanın, xəbərin, tamamlığın və təyinin "qəlibi" kimi çıxış edə bildiyi halda, "bu" əvəzliyi belə funksiyadan məhrumdur. Məsələn:

Mübtədanın "qəlibi" kimi:

Şu icracıdır ki, planlar yüzde yüz yerinə getirilmiş durumdadır.

Xəbərin "qəlibi" kimi:

Gerçek şu ki, bir avuç ağa 4 milyonluk azınlık oyu ile ortaya çıkıyor.

Tamamlığın "qəlibi" kimi:

Bir kere şunu belirtiyim ki, faşizm, İtalya'da hiç de ölmüş değildir.

Təyinin "qəlibi" kimi:

Evlənməsi şu açıdan tuhaf ki, kız adamın annesi olacak kadar yaşlıdır.

"Şu" əvəzliyinin leksik mənalardan biri də "aşağıdakı" deməkdir ki, bu məna da həmin əvəzliyin qeyri-müəyyənliyi ilə əlaqədardır:

Centilmentliğin niteliği başlıca şunlar: Büyük bir ölçülük, olgun bir hayırhahlık, aşırı bir hoşgörülür, istikrarlı bir mizaç.

Bəzən "şu" və "bu" işarə əvəzlilikləri yanaşı işlədilərək "o-bu", "kənar adamlar", "kimsə", "birisi", "naməlum bir şəxs" mənalərini verən leksik vahid kimi çıxış edir:

Şu bu karışırsa işin yürümeyeceği ortada.

"Şu" və "bu" əvəzlilikləri "və ya" bağlayıcısı ilə bir-birinə bağlanaraq "bu və ya digər", "bu və ya başqa" mənasında işlənir:

Zaten Türkiyede asıl iktidarda olan şu veya bu parti değil, parlamentodur.

"Şu, bu" leksik vahidi hal şəkilçiləri qəbul edərək isim kimi çıxış etdiyi hallarda belə qeyri-müəyyənlik xüsusiyyətini qoruyub saxlayır. Məsələn, "şundan bundan konuşmaq" ifadəsində bəzi məsələlərdən, ordan-burdan söhbət etmək mənası var.

"Şunun şurası" ifadəsində də bir təxminilik, qeyri-müəyyənlik mövcuddur:

Şunun şurası iki adamlık yer, yürüyerek gidebilirsiniz.

"Yaxın gələcəkdə", "qarşıdakı günlərdə" mənasındakı "Şu günlərdə" birləşməsində isə qeyri-müəyyənlik, qeyri-dəqiqlik daha qabarıq ifadə olunur:

Şu günlərdə abimin geleceği tahmin ediliyor.

Bəzən bir cümlədə həm "bu", həm də "şu" əvəzliyi işlədilir. Belə hallarda həmin əvəzlilərin işlənməsi üslubi xarakter daşıyır, eyni bir əvəzliyin təkrar olunmasının qarşısını almaq məqsədinə xidmət edir:

Şu parti mi kazanacak, bu parti mi kazanacak?

Şu mısra iyi, bu mısra kötü demezdi.

SUAL ƏVƏZLİKLƏRİ

Türk dilində sual əvəzliləri bunlardır: kim? ne? nere? hangi? nasıl? kaç? niçin? neden? ne zaman? və s.

SUAL ƏDATLARI

Türk dilində ən çox işlədilən sual ədatları bunlardır: -mi, -mi, -mu, -mü, -ya;

"Ya" ədatı Azərbaycan dilinin "bəs" sözünə uyğun gəlir. Bununla yanaşı, türk dilində "ya" həm də qüvvətləndirmə ədatı, eləcə də bağlayıcı kimi çıxış edir:

Ben gidiyorum. Ya sen? - Mən gedirəm. Bəs sən?

Dedim ya! - Mən ki, dedim. Mər artıq dedim.

Ya o, ya sen - Ya o, ya sən.

-mi, -mi, -mu, -mü sual ədatı cümlədə həmişə aid olduğu sözdən sonra gəlir və ayrı yazılır:

Sen Moskova'ya mı yarın gidiyorsun?

Sen Moskova'ya yarın mı gidiyorsun?

Sen mi Moskova'ya yarın gidiyorsun?

Sen Moskova'ya yarın gidiyor musun?

İSMİ XƏBƏR

İsmi xəbər dedikdə, xəbəri isim, sifət, say, əvəzlik, eləcə də, məsdər, feli sifətlə ifadə olunan cümlə nəzərdə tutulur. Azərbaycan dilində olduğu kimi türk dilində də adlar xüsusi şəkilçilər - xəbərlik şəkilçiləri vasitəsilə qrammatik cəhətdən formalaşmış xəbər kimi çıxış edə bilər.

Türk dilinin xəbərlik şəkilçiləri aşağıdakılardır:

Tək	Cəm
1-ci şəxs: -im, -im, -um, -üm;	-iz, -iz, -uz, -üz;
2-ci şəxs: -sın, -sin, -sun, -sün;	-sınız, -sınız, -sunuz, -sünüz;
3-cü şəxs: -dır, -dir, -dur, -dür;	-dırlar, -dirler, -durlar, -dürler.

Xəbərlik şəkilçiləri vurğu qəbul etmirlər. Sözlün sonu saitlə bitərsə, 1-ci şəxsin tək və cəmində sözlə xəbərlik şəkilçiləri arasına bitişdirici "y" samiti artırılır.

Sözlün sonu kar samitlə bitərsə, 3-cü şəxsin tək və cəmində xəbərlik şəkilçisinin "d" samiti qarşılaşaraq "t" samitinə çevrilir: -tır, -tir, -tur, -turlar, -tirler, -turlar, -türler.

Göründüyü kimi, türk dilinin xəbərlik şəkilçiləri dilimizdəkindən xeyli fərqlidir. Azərbaycan dilində xəbərlik şə-

kilçiləri yalnız damaq ahənginə uyğun olaraq iki cür, türk dilində isə həm damaq, həm də dodaq ahəngində tabe olaraq dörd cür yazılır. Digər tərəfdən, dilimizdə xəbərlik şəkilçilərinin saitləri açıq (gen), türk dilində isə qapalı (dar) hərf-lərdir.

Türk dilində ismi xəbər dörd formada işlədilir (təsdiq, inkar, sual, inkar-sual) və şəxslərə görə təsrif olunur.

a) İsmi xəbərin təsdiq forması.

Türk dilində adlara xəbərlik şəkilçiləri bitişdirilməklə ismi xəbərin təsdiq forması düzəldilir. Şəxs əvəzlilərinin işlədilməsi zəruri deyildir.

komutan - komandır

(ben) komutanım – komandırəm

(sen) komutansın - komandirsən

(o) komutandır - komandirdir

(biz) komutanız - komandırık

(siz) komutansınız - komandirsiniz

(Onlar) komutandırlar – komandirdirlər

er -əsgər

erim - əsgərəm

ersin -əsgərsən

erdir - əsgərdir

eriz- əsgərik

ersiniz - əsgərsiniz

erdirlər - əsgərdirlər

sporcu - idmançı

sporcuuyum - idmançıyam

sporcusun - idmançısan

sporcudur - idmançıdır

sporcuuyuz – idmançıyıq

sporcusunuz - idmançısınız

sporcudurlar - idmançıdırlar

müdür - müdir

müdürüm - müdirəm

müdürsün - müdirsən

müdürdür - müdirdir

müdürüz – müdirik

müdürsünüz - müdirsiniz

müdürdürler - müdirdirilər

Türk

Türküm – türkəm

Türksün - türksən

Türktür - türkdür

Türkü – türkük

Türksünüz - türksünüz

Türktürler - türkdürler

avukat - vəkil

avukatım - vəkiləm

avukatsın - vəkilsən

avukattır - vəkildir

avukatız – vəkilik

avukatsınız - vəkilsiniz

avukatırlar - vəkildirlər

Xəbərlik şəkilçiləri eyni qaydada başqa nitq hissələrinə, eləcə də, yerlik hal şəkilçisi (-da, -de, -ta, -te) qəbul etmiş sözlərə də artırılır. Məsələn, sifətə aid bir misal:

iyi – yaxşı

iyiyim - yaxşıyam

iyisin - yaxşısan

iyidir - yaxşıdır

iyiyiz – yaxşıyıq

iyisiniz - yaxşısınız

iyidirlər - yaxşıdırlar

Əvəzliyə aid misallar:

benim - mənəm

sensin - sənsən

odur - odur

kimim? - kiməm?

biziz – bizik

sizsiniz - sizsiniz

onlardır - onlardır

kimiz - kimik?

Kimisn? - kimsən?
kimdir? - kimdir?

kimsiniz - kimsiniz?
kimdirler - kimdirler?

kaçıncı - neçənci?

kaçıncıyım? - neçənciyəm? kaçıncıyıız? - neçənciyik?
kaçıncısın? - neçəncisən? kaçıncısınız? - neçəncisiniz?
kaçıncıdır? - neçəncidir? kaçıncıdırlar? - neçəncidirlər?

Saya aid misallar:

birim - birəm dördüz – dördük
ikisin - ikisən beşsiniz - beşsiniz
üçtür - üçdür altıdırlar - altıdırlar

Yerlik hal şəkilçili sözə aid misallar:

evdeyim - evdəyəm evdeyiz – evdəyik
evdesin - evdəsən evdesiniz - evdəsiniz
evdedir - evdedir evdedirlər - evdedirlər

Yuxarıda qeyd etdik ki, bu cür cümlələrdə şəxs əvəzlilikləri (yəni cümlənin mübtədası) işlədilməyə bilər. Yalnız həmin sözlər məntiqi vurğu qəbul etdikdə və ya hər hansı bir ədatla yanaşı gəldikdə cümlədə işlədilmələri zəruridir.

Sen öğretməsin, Ahmet değil - Müəllim sənə, Əhməd yox.

Ben de öğrencim - Mən də tələbəyəm.

O da çocuk (tur) - O da uşaqdır.

b) İsmi xəbərin inkar forması

İsmi xəbərin inkar forması "değil" sözünün köməyi ilə düzəlir. "Değil" sözü qoşulduğu addan ayrı yazılır. Xəbərlilik şəkilçiləri "değil" sözünə bitişdirilir.

Ben komutan değilim - komandir deyiləm
Sen komutan değilsin - komandir deyilsən
O komutan değildir - komandir deyildir
Biz komutan değiliz - komandir deyilik
Siz komutan değilsiniz - komandir deyilsiniz
Onlar komutan değil (dirler) - komandir deyildirlər.

3-cü şəxsin təki və cəmində "dır" xəbərlilik şəkilçisinin işlədilməsi zəruri deyildir.

c) İsmi xəbərin sual forması

İsmi xəbərin sual forması (-mı, -mi, -mu, -mü) ədatının köməyi ilə düzəlir. Sual ədatı aid olduğu sözdən ayrı yazılır. Xəbərlilik şəkilçiləri sual ədatına bitişdirilir. 1-ci şəxsin təki və cəmində ədatla şəkilçi arasında bitişdirici "y" samiti artırılır.

komutan mıyım? - komandirəmmi?
komutan mısın? - komandirsənmi?
komutan mı (dır)? - komandirdirmi?
komutan mıyıız? - komandirikmi?
komutan mısınız? - komandirsinizmi?
komutan mıdırlar? - komandirdirlərmi?

Əvvəldə sual intonasiyasından bəhs edərkən göstərdiyimiz kimi, türk dilində bu cür sadə cümlələrdə belə sual

ədatını işlətmədən sual vermək mümkün deyil. Azərbaycan dilində isə xüsusən sual intonasiyası vasitəsilə (yəni cümlənin sonunda səs tonunu yüksəltməklə) sual cümləsi düzəltmək mümkündür. Müqayisə et:

öğretmen miyim? - müəlliməmmi? - müəlliməm?
öğretmen misin? - müəllimsənmi? - müəllimsən?
öğretmen mi (dir)? - müəllimdirmi? - müəllimidir?
öğretmen miyiz? - müəllimikmi? - müəllimik?
öğretmen misiniz? - müəllimsinizmi? - müəllimsiniz?
öğretmen midirlər? - müəllimdirlərmi? - müəllimdirlər?

ç) İsmi xəbərin inkar-sual forması

İsmi xəbərin inkar-sual forması "değil" sözünün və "mi" sual ədatının köməyi ilə düzəlir. "Değil" sözü qoşulduğu addan, "mi" ədatı isə "değil" sözündən ayrı yazılır. Xəbərlik şəkilçiləri "mi" ədatına bitişdirilir.

komutan değil miyim? - komandır deyiləmmi?
komutan değil misin? - komandır deyilsənmi?
komutan değil mi (dir)? - komandır deyildirmi?
komutan değil miyiz? - komandır deyilikmi?
komutan değil misiniz? - komandır deyilsinizmi?
komutan değil midirlər? - komandır deyildirlərmi?

Yadda saxlamaq lazımdır ki, istər sual, istərsə də inkar-sual formasında "mi" (-mi, -mu, -mü) ədatlarının ayrı yazılmasına baxmayaraq, qoşulduqları sözlərlə bitişik tələffüz edilməlidir.

-mı (-mi, -mu, -mü) ədatları vurğusuz olduğuna görə özündən əvvəlki heca (və ya söz) vurğu ilə tələffüz olunur.

Cümlədə "değil" sözü müqayisə (qarşılaşdırma) məqsədilə işlədikdə xəbərlik şəkilçisi qəbul etmir, yalnız səs tonu sözün sonuna doğru yüksəlir.

Bu defter değil, kitaptır.
Çanta yeşil değil, siyahtır.
Hasan öğretmen değil, mühendistir.

Metin

Sen kimsin? Ben öğretmenim. Köylü müsün? Hayır, köylü değilim. Şehirliyim. Ahmet de şehirli midir? Hayır. Ahmet köylüdür. O da öğretmen midir? Evet, o da öğretmendir.

Sen işçi misin? Evet, işçiyim. O kimdir? O mühendistir. Siz memur musunuz? Hayır, biz memir değil, işçiyiz.

Şu genç kızlar kim, talebe mi? Evet, efendim, talebedir.

Behice Hanım ihtiyar mı? Hayır, Behice Hanım ihtiyar değildir. O avukat değil midir? Evet, avukattır. Ya Ayşe Hanım? Ayşe Hanım genç değil, ihtiyardır.

O da avukat mıdır? Hayır, Efendim, o doktordur.

Şu nedir? Pencere. Açık mı? Evet, açıktır. Odada pencere sayısı kaç? Beştir. Ya kapı? İkidir. Kapılar açık mı? Hayır, efendim, kapalı.

Bu defter büyük müdür? Hayır, küçüktür. Ya kitap? Kitap da büyük değil, küçüktür.

Bu masa mıdır? Evet, bu masadır. Hayır, bu masa değil, sandalyedir. Bu oda dersanedir. Ben dersanedeyim. Sen de dersanedesin. Ahmet dersanede midir? Hayır, o evlelidir.

Dersane geniş midir? Evet, dersane geniştir. Sen kaçınıcı sınıftasın? Ben birinci sınıftayım. Orhan da öğrenci midir? Evet, dersane geniştir. Sen kaçınıcı sınıftasın? Ben birinci

sınıftayım. Orhan da öğrenci midir? Evet, öğrencidir. Orhan kaçınıcı sınıftadır? Orhan da birinci sınıftadır.

Çocuklar nerededirler? Çocuklar buradadırlar. Ben de buradayım. Selim de burada mıdır? Evet, Selim odur. Şu ne? Tükenmez. Ya şu? Bu dolmakalemdir. Tükenmez siyah değil midir?

Hayır, tükenmez yeşildir. Ya dolmakalem? Dolmakalem siyahtır.

Konuşma

- Günaydın, Nevin!
- Merhaba, canım! Nasılsın Süheyla?
- İyiyim. Sen nasılsın?
- Ben de fena değilim. Bu kim?
- Bu Ayşedir. O öğretmendir. Bu ise Sevimdir. O henüz küçüktür. Bu da Orhandır. Beş yaşındadır.
- Ya bu kimdir?
- Bu Ahmettir.
- O da öğretmen midir?
- Hayır, o öğretmen değil, doktordur.
- Pek memnun oldum, efendim.
- Ben de memnun oldum.
- Siz de doktor musunuz?
- Evet, efendim. Ben de doktorum.
- Nevin, Nuriye Hanım nasıl? İyi midir? Hasta değil ya?
- Teşekkür ederim, iyidir. Fahriye Abla nasıl?
- Mersi. O da iyidir. Şimdi evdedir. Çocuklar da iyidirlər. Haydi, Nevinciğim, eyvallah!
- Eyvallah, Süheyla!
- Ahmet Bey, hoşça kalın.

- Güle güle Süheyla Hanım.
- Haydi çocuklar, allahausmarladık.
- Güle güle abla.

L Ü Ğ Ö T

öğretmen - müəllim (əsas etibarilə orta məktəb müəllimi üçün işlədilir; ali məktəblərdə "hoca" istilahı daha geniş yayılmışdır)	küçük - kiçik, balaca
işçi - fəhlə	masa - stol
köylü - kəndli	sandalıye - stul
talebe - tələbə	dersane - sinif otağı, auditoriya
öğrenci - şagird, tələbə	tükenmez - diyircəkli qələm
ihtiyar - yaşlı, qoca	dolmakalem - avtoqələm
avukat - vəkil	siyah - qara
oda - otaq	yeşil - yaşıl
	fəna - pis
	henüz - hələ
	abla - böyük bacı; qadınlara müraciət forması

Çalışmalar

1. Göstərilən sözlərə xəbərlilik şəkilçiləri artırıb, şəxslərə görə ismi xəbərin təsdiq və inkar formalarında təsrif edin.
mühəndis, avukat, doktor, köylü.

2. İsmi xəbərin sual və inkar-sual formalarında təsrif edin.
öğrenci, genç, ihtiyar, müdür

3. Nöqtələrin yerinə xəbərlilik şəkilçilərini artırın.

Ben avukat... Sen müdür... O talebe... Biz işçi... Siz avukat... Onlar doktor... Ben pilot değil... Sen işçi değil!.. O

mühəndis deęil... Biz geęç mi... Siz ihtiyar mı... Onlar komutan mı...

4. İsmi xəbərin inkar formasında yazın.

Sen subaysın. Ben bekarım. O geęçtir. Ahmet avukattır. Siz pilotsunuz. Biz işçiyiz. Onlar öęrencidir.

5. İsmi xəbərin sual formasında yazın.

Masalar büyüktür. Defter yeşildir. Kapı açıktır. Ben ihtiyarım. Sen memursun. O erdir. Siz askersiniz. O yüzbaşdır. Biz doktoruz.

6. İsmi xəbərin inkar-sual formasında yazın.

Bu defterdir. Defter küçüktür. O yeşildir. Sen öęretmen deęilsin. Ben öęrenciğim. Siz bakansınız. Biz müdürüz. Onlar hastadırlar.

Tapşırıqlar

1. Mətnləri dəftərinizə köçürün, tərcümə edin.

2. Göstərilən sözlərə xəbərlik şəkilçiləri artırıb, ismi xəbərin bütün formalarında şəxslərə görə təsərif edin.

subay, kim, pilot, şoför

3. Türk dilinə tərcümə edin.

Bu, qardaşdır. Mən şagirdəm. Sən tələbəsen. O, müəlimdir. Bəs sən kimsən? Mən kapitanam. Necəsiniz? Yaxşıyam. Sən necəsen? Mən də yaxşıyam. Sən nəçisən? Dedim ki, kapitanam. Bağışlayın. O, kimdir? Əhməddir. O, mühəndisdir? Xeyr, o mühəndis deyil, fəhlədir. Qocadır? Xeyr, gəncdir. Bəs, Həsən, o da gəncdir? Bəli, Həsən də gəncdir. Sağ olun, hələlik. Xoş getdin. Sağlıqla qalın. Üzr istəyirəm.

bu nədir? Bu, çamadandır. Bağışlayın, narahat elədim, o uşaq kimdir? O, Orxandır. Şagirdidir. Məgər o, tələbə deyil? Xeyr, o, tələbə deyil. Siz şəhərlisiniz? Xeyr, biz kəndliyik. Onlar həkimdir? Bəli, onlar həkimdirlər. Məgər, siz də həkim deyilsiniz? Sabahınız xeyir. Necəsiniz? Sağ olun, pis deyiləm. Bəs siz? Mən də yaxşıyam. Sən zabitsən, bəs Osman? O, əsgərdir. Siz təyyarəçisiniz, elə deyil? Xeyr, mən vəkilməm.

4. Cümlələri ismi xəbərin inkar və sual formalarında yazın.

Bu masadır. Bu dersanedir. Bu koldur. Bu üzümdür. Bu kitaptır. Bu mekteptir. Bu mektuptur. Bu yüküdür.

O binadır. O penceredir. O okuldur. O ütüdür. O kitaptır. O mekteptir. O toptur. O yüküdür.

Ben boyacıyım. Sen öęrencisin. O doktordur. Biz müdürüz. Siz avukatsınız. Onlar geęçtirler. Onlar çocukturlar.

5. Cümlələri ismi xəbərin inkar-sual formasında yazın.

Bu masa mıdır? Şu dersane midir? Bu kalemdir? Şu üzüm müdür? Bu kitab mıdır? Şu mektep mıdır? Bu mektup mudur? Bu yük müdür? O bina mıdır? O pencere midir? O okul mudur? O ütü müdür? Ben avukat mıyım? Sen geęç misin? O çocuk mu(dur)? Biz sporcu muyuz? Siz öęrenci misiniz? Onlar gənc midirler?

6. Aşağıdakı türk deyimini və mənalarını əzbərləyin.

Geçmiş olsun! (Geçmiş ola!) - 1.Allah şəfa versin. Yastığınız yüngül olsun (Xəstəni yoluxarkən; Xəstəyə baş çəkərkən); 2.Həmişə ayaq üstə. (Xəstəlikdən qalxan adama). 3.Anan namaz üstəymiş (Hər hansı təhlükəli bir hadisədən, məsələn, avtomobil qəzasından sağ-salamat qurtaran adama). 4.Şükür, sağ-salamat gəlib çatdıq. (Uzun bir səfərdən, səyahətdən sonra mənzil başına sağ-salamat çatdıqda işlədilir).

ON İKİNCİ DƏRS

MƏNSUBİYYƏT KATEQORİYASI

Mənsubiyyət kateqoriyası hər hansı bir şəxsin, əşyanın və ya hadisənin başqa bir şəxsə, əşyaya və ya hadisəyə mənsubiyyət münasibətini bildirir.

Türk və Azərbaycan dillərində mənsubiyyət şəkilçiləri eynidir. Bunlar aşağıdakılardır.

a) Sonu samitlə bitən sözlər üçün.

tək	cəm
1-ci şəxs: -ım, -im, -um, -üm;	-ımız, -imiz, -umuz, -ünüz;
2-ci şəxs: -ın, -in, -un, -ün;	-ınız, -iniz, -unuz, -ünüz;
3-cü şəxs: -ı, -i, -u, -ü;	-(lar)ı, -(ler)i.

b) Sonu saitlə bitən sözlər üçün.

tək	cəm
1-ci şəxs: -m	-mız, -miz, -muz, -müz;
2-ci şəxs: -n	-nız, -niz, -nuz, -nüz;
3-cü şəxs: -sı, -si, -su, -sü;	-(lar)ı, -(ler)i.

Vurğu mənsubiyyət şəkilçilərinin üzərinə düşür.

Türk dilində mənsubiyyət üç üsulla ifadə olunur: morfoloji, morfoloji-sintaktik, sintaktik.

Morfoloji üsul yuxarıda göstərilən mənsubiyyət şəkilçilərinin sözə qoşulması ilə düzəlir:

kitabım, kitabın, kitabı, kitabımız, kitabınız, kitabları;
evim, evin, evi, evimiz, eviniz, evləri;

okulum, okulun, okulu, okulumuz, okulunuz, okulları;
küyüm, köyün, köyü, köyümüz, köyləri;
babam, baban, babası, babamız, babanız, babaları;
annem, annen, annesi, annemiz, anneniz, anneleri.

Morfoloji üsuldən istifadə edərkən 3-cü şəxsin tək və cəminə diqqət etmək lazımdır.

babası - onun babası, onların babası;
evləri - onun evləri, onların evləri;

Morfoloji-sintaktik üsul yiyəlik hal şəkilçisi qəbul etmiş şəxs əvəzliləri ilə mənsubiyyət şəkilçisi qoşulan sözlər vasitəsilə düzəlir:

benim kitabım, senin kitabın, onun kitabı;
bizim kitabımız, sizin kitabınız, onların kitabları (kitabı);
benim babam, senin baban, onun babası;
bizim babamız, sizin babanız, onların babaları (babası).

Əlbəttə, şəxs əvəzlilərinin işlədilməsi zəruri deyil. Bu yalnız o zaman zəruri olur ki, həmin sözlər, yəni əvəzlilər məntiqi vurğu qəbul edir:

Bu benim kitabımdır (Yəni sənin yox, mənimdir).
Senin çantan yeşil, onun çantası siyahtır.

Sintaktik üsul yiyəlik hal şəkilçisi qəbul etmiş şəxs əvəzlilərinin mənsubiyyət şəkilçisi olmayan sözlərə qoşulması ilə düzəlir.

benim ev, benim oğlan, benim qız;
senin ev, senin oğlan, senin qız;
onun ev, onun oğlan, onun qız;
bizim ev, bizim oğlan, bizim qız;

sizin ev, sizin oğlan, sizin kız;
onların ev, onların oğlan, onların kız.

Qeyd etmək lazımdır ki, üçüncü şəxs üçün sintaktik üsul Azərbaycan dili üçün xarakterik deyil. Bu üsuldan, əsasən, I və II şəxslərin cəmində istifadə olunur:

bizim qız, sizin küçə, bizim ev, sizin məktub və s.

Türk dilində isə bu üsuldan bütün şəxslərdə geniş istifadə edilir.

İSMİN HALLARI

Azərbaycan dilində olduğu kimi türk dilində də ismin altı halı var.

Yalın hal - Adlıq hal

İlişik hal (-ın, -in, -un, -ün, -nın, -nin, -nün, -nün) -
Yiyəlik hal

Varımlı hal (-a, -e; -ya, -ye) - Yönlük hal

Belli işlənmiş hal (-ı, -i, -u, -ü; -yı, -yi, -yu, -yü) -
Təsirlik hal

Durumlu hal (-da, -de; -ta, -te) - Yerlik hal

Çıxımlı hal (-dan, -den, -tan, -ten) - Çıxışlıq hal

Hər iki dildə ismin hallarının sualları və şəkilləri də əsas etibarilə eynidir. Bununla yanaşı, türk və Azərbaycan dillərində ismin hallarının bəzi fərqləri var, onlar aşağıdakılardır:

1) Türk dilində təsirlik hal şəkilçisi (-ı, -i, -u, -ü) saitlə bitən sözə artırılarkən sözlə şəkilçi arasına bitişdirici "y" samiti, Azərbaycan dilində isə "n" samiti əlavə edilir.

kapı+y+ı - kapıyı;
anne+y+i - anneyi;

qapı-n-ı - qapını;
ana-n-ı - ananı;

Saitlə bitən söz birləşmələrinin hallanması zamanı bu fərq aradan qalxır:

çocuk bahçesi+n+i;
yazı levhası+n+i;

uşaq bağçası-n-ı;
yazı taxtası-n-ı;

2) Şəxs əvəzlilikləri "ben" və "sen" türk dilində yönlük halda "bana", "sana" şəklində işlədilir.

Kitabı bana ver - Kitabı mənə ver.
Sana söylüyürəm - Sənə deyirəm.

3) Xüsusi isimlərə artırılan yönlük hal şəkilçisi (-a, -e, -ya, -ye) həm də Azərbaycan dilindəki "gil" şəkilçisinin ifadə etdiyi mənələrə uyğun gəlir:

Orhan'a gidiyorum - Orxangilə gedirəm.

Babamlara misafir geldi - Atamgilə qonaq gəlib.

4) Bir sıra eyni mənalı fellər və qoşmalar türk və Azərbaycan dillərində isimlərin müxtəlif hallarda idarə edirlər.

M ü q a y ı s ə e t:

Ahmed'e sormak - Əhməddən soruşmaq;
Zile basmak - Zəngi basmaq;
Beş saat kadar - Beş saata qədər;
Birisine danışmak - Biri ilə məsləhətləşmək;

5) Türk dilində yerlik və çıxışlıq hal şəkilçilərinin (-da, -de, -dan, -den) həm də kar variantları işlədilir (-ta, -te, -tan, -ten).

Kitapta, ağaçtan, çiçektən, dolapta;

6) "ne" sual əvəzliyinin hallanması spesifikdir:
ne, neyin, neye, neyi (nesi), nede, neden.

Türk dilində isimlərin hallanmasına aid nümunələr:

Yalın hal (kim? ne? nere?) ot, ev, oda, okul;

İlişik hal (kimin? neyin? nerenin?) otun, evin, odanın, okulun;

Varımlı hal (kime? neye? nereye?) ota, eve, odaya, okula;

Belli işlənmiş hal (kimi? neyi? nereyi?) otu, evi, odayı, okulu;

Durumlu hal (kimde? nede? neden?) otta, evde, odada, okulda;

Çıxımlı hal (kimdən? neden? neredən?) ottan, evdən, odadan, okuldan.

Əvəzlilərin hallanması

Y.h.	ben	sen	o	bu	şu
İ.h.	benim	senin	onun	bunun	şunun
V.h.	bana	sana	ona	buna	şuna
B.i.h.	beni	seni	onu	bunu	şunu
D.h.	bende	sende	onda	bunda	şunda
Ç.h.	benden	senden	ondan	bundan	şundan

Söz birləşmələrinin hallanması

Y.h.	çocuk bahçesi	elma ağacı
İ.h.	çocuk bahçesinin	elma ağacının
V.h.	çocuk bahçesine	elma ağacına
B.i.h.	çocuk bahçesini	elma ağacını
D.h.	çocuk bahçesinde	elma ağacında
Ç.h.	çocuk bahçesinden	elma ağacından

Məsdərlərin hallanması

Y.h.	okumak	bilmek
İ.h.	okumanın	bilmeğin
V.h.	Okumaya	bilmeğe
B.i.h.	Okumayı	bilmeği
D.h.	okumakta	bilmekte
Ç.h.	okumaktan	bilmekten

Türk dilinin yeni orfoqrafiya qaydalarına görə tələffüzü asanlaşdırmaq məqsədilə yiyəlik, yönlük və təsirlik hallarında -mak, -mek şəkilçisi ilə bitən məsdərlərin yerinə -ma, -me şəkilçisi ilə feldən düzələn isimlərin hallandırılması tövsiyə edilir:

okumanın, okumaya, okumayı, bilmenin, bilmeye, bilmeyi.

TƏYİNİ SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ

Azərbaycan dilində olduğu kimi, türk dilində də üç növ təyini söz birləşməsi var.

I növ təyini söz birləşməsinin komponentləri şəkilçisiz olur. Sözlər bir-birinə yanaşma üsulu ilə təyin - təyin olunan münasibəti yaradırlar.

güzel çiçek, altın saat, asma köprü, taş duvar;

II növ təyini söz birləşməsində komponentlərdən yalnız biri - ikinci tərəf şəkilçi qəbul edir:

okul müdürü, ev kapısı, kadın şapkası, çocuk gülüşü, gençlik örgütü;

III növ təyini söz birləşməsi daha çox müəyyənlik, konkretlik, II növ təyini söz birləşməsi qeyri-müəyyənlik, mücərrədlik ifadə edir. M ü q a y i s ə et:

kadının şapkası - kadın şapkası

okulun müdürü - okul müdürü

III növ təyini söz birləşməsində komponentlərin hər ikisi şəkilçi qəbul edir:

okulun müdürü, evin kapısı, defterin rengi, Nazım'ın odası, kadının elbisesi, çocuğun gülüşü.

"Var" və "yok" SÖZLƏRİ

Azərbaycan dilində olduğu kimi türk dilində də cümlənin mübtədasında ifadə edilən şəxsin, predmetin və s. Varlığı və ya yoxluğu "var" və "yok" predikativ sözləri vasitəsilə bildirilir:

Masada bir kitap var (dır).

Odada kimse yok (tur).

Kitabın var mı?

Bugün ders yok mu?

AİLEMİZ

Benim ismim Ahmettir. Ailemiz epey kalabalıktır. Benim babam, annem, kardeşim ve kızkardeşim var. Babam fabrikada işçidir. Annem doktordur. Ablam öğretmendir. Kardeşim küçüktür. O öğrencidir. Ablam evlidir. Ablamın kocası avukattır. Babamın ismi Orhandır. Kızkardeşimin adı Aytendir. O çok güzeldir. Kocasının ismi Celaldir. Ben de evliyim. Kardeşim bekardır. Ben üniversitede öğretmenim. Bizim üniversite Baküdedir. Fakültemiz Nizami sokağındadır. Üniversitemiz çok büyüktür. Dersanelerimiz büyük ve geniştir. Üniversitede pekçok fakülte var. Ben Doğu Bilimleri Fakültesinde öğretim üyesiyim. Bizim fakültede pekçok kürsü var. Türk dili kürsüsü de buradadır. Kardeşimin okulu da Nizami sokağındadır. O, orta okulda öğrencidir. Kardeşimin ismi Kemaldir.

ARKADAŞIM

Benim pek iyi bir arkadaşım var. Adı - İlham, soyadı - Aliyevdir. Otuz beş yaşındadır. Onun evi Moskova'dadır. Üç odalı bir dairesi var. Apartmanları beş katlı binadadır.

İlham evlidir. Ailesi dörd kişiden ibarettir: Eşi ve iki çocuğu. Oğlu altı, kızı iki yaşındadır. İlham'ın karısı mühendistir. Dostum tercümandır.

İlham'ın yedi kardeşi var. Hepsi evlidir. Ağabeyi 40, ablası 38 yaşındadır. Babası emekli subay, annesi ev hamıdır. Küçük kardeşlerinden ikisi öğretmen, ötekiler şöfördürler. İlham'ın babası ihtiyardır, 65 yaşındadır.

KONUŞMA

- Merhaba, Ahmet!
- Merhaba, Orhan! Hoş geldin.
- Hoş bulduk! Nasılsın?
- Teşekkür ederim, iyiyim. Sen nasılsın?
- Mersi. Fena değilim.
- Ahmet, müdürüm odasında kim var?
- Bizim Ayşe ve Samiye Hanım.
- O kim?
- Müdürün daktilosudur. Babası fabrikamızda işçidir. Annesi ev hanımıdır.
- Kardeşi, kızkardeşi var mı?
- Ablası bizim okulda öğretmendir. Kardeşi de öğretmendir.
- Ahmet, müdür odada mıdır?
- Odadadır.
- Girebilir miyim?
- Tabii, buyurun.
- Hoşça kal.
- Güle güle.

LÜĞƏT

epey - çox; olduqca
kalabalık - qələbəlik; izdiham
fabrika - fabrik; zavod
kızkardeş - bacı; (bəzən "kardeş" sözü təkbaşına da "bacı" mənasında işlədilir)
koca - ər

pek - çox
peki (pek+iyi) - çox yaxşı.
çox gözəl
apartman – ev, bina
kat - mərtəbə
eş - 1)həyat yoldaşı, ər-arvad:
2) tay, tay-bərabər
ağabey (abi) - böyük qardaş;
müraciət forması;

karı koca - ər-arvad (koca karı - küpəgirən qarı, cadugər)
evli - evli olmaq; ər-də olmaq;
öğretim üyesi - (Ali məktəbdə ştatda olan müəlim)
Doğu Bilimleri Fakültesi (Şarkiyat Fakültesi) - Şərqsünəslıq fakültəsi
kursü - kafedra; kursü
sokak - küçə
orta okul - orta məktəb. Türk dilində "orta okul" termini yalnız VI-VIII sinifləri nəzərdə tutur. I-V siniflər üçün - ilk okul; IX-XI siniflər üçün lise istilahları işlədilir.

öteki - o biri; başqası
tercüman - mütərcim
hoş bulduk - xoş gördük (əsas etibarilə "hoş geldin" ifadəsinin qarşılığı olaraq işlənilir)
daktilo-1)katibə; 2)makinaçı; 3)yazı makinası; 4)çap etmə tabii - əlbəttə, təbii

Çalışmalar

1. İsmi xəbərin təsdiq formasında yazın.

Asım da orada mı? Sen dersanede misin? Ben talebe miyim? Biz üç müyüz? Siz dörd müsünüz? O odada sandaliye var mı? Şu dersanede harita yok mu? Siz parkta mısınız? O kitap sende değil mi?

2. Alternativ sual cümləsi düzəldin.

1) Sen, işçi, mühendis.

Nümunə: Sen işçi misin, mühendis misin?

- 2) Sandaliye, odada, koridorda.
- 3) Kalem, beyaz, yeşil.
- 4) Kemal, burada, değil.
- 5) Şu, tükenmez, dolmakalem.
- 6) Dersanede, masa, var, yok.
- 7) Şu, Ali, Hasan.

3. Aşağıdaki sözlərə bütün şəxslər üzrə mənsubiyyət şəkilçiləri artırın.

baba, abla, kardeş, kitap, kalem, okul, ütü.

4. III növ təyini söz birləşməsi düzəldin.

okul müdürü, sınıf kapısı, kadın şapkası, çocuk gömleği.

5. Aşağıdaki sözləri hallandırın.

ev, kapı, ben, ne, çocuk bahçesi, bizim okul.

Tapşırıqlar

1. Mətnləri dəftərinizə köçürün. Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

2. Sözlərə 1-ci şəxs tək və cəminin mənsubiyyət şəkilçilərini artırın.

anne, köy, abla, hoca, kalem, fikir, ömür.

3. Sözlərə 2-ci şəxs tək və cəminin mənsubiyyət şəkilçilərini artırın.

oda, kızkardeş; kurşunkalem, emir, balık.

4. Sözlərə 3-cü şəxsin mənsubiyyət şəkilçisini artırın.

baba, komşu, ülke, gülüş, ütü, dolap.

5. Aşağıdaki sözləri hallandırın.

kadın terzi, kadın terzisi, sen, üniversitemiz.

6. Türk dilinə tərcümə edin.

Mən yaxşıyam. Necəsən? Pis deyiləm. O, uşaqdır. Hələ balacadır. Orxan haradadır? Sınıfədir. Sınıf otağı genişdir. Otaqda kim var? Heç kəs yoxdur. Ailəmiz çox böyükdür. Atam zavodda fəhlədir. Böyük bacım müəllimdir. O, ərdədir. Əri həkimdir. Universitetdə neçə fakültə var? Şərqsünəşliq fakültəsi neçənci mərtəbədir? Bina hansı küçədədir? Siz hansı kafedradasınız? O, tərcüməçidir? İki qardaşım var. Böyük qardaşım mühəndisdir, o biri şagirdidir. Onuncu sınıf şagirdidir. Atanız qocadır? Bəs ananız? Neçə uşaqsınız? Xoş gəlmisiniz? Xoş gördük. Uşaqların hamısı tələbədir? Sağ ol, salamat qal. Hələlik.

7. Şəri əzbərləyin. Təyini söz birləşmələrini seçib dəftərinizə yazın.

BEDAVA

Bedava yaşıyoruz, bedava
Hava bedava, bulut bedava;
Dere tepe bedava;
Yağmur çamur bedava;
Otomobillerin dışı,
Sinemaların kapısı
Camekanlar bedava;
Peynir ekmek değil ama
Acı su bedava;
Kelle fiyatına hürriyet
Esirlik bedava;
Bedava yaşıyoruz, bedava.

(Orhan Veli Kanık)

ON ÜÇÜNCÜ DƏRS

MƏSDƏR

Məsdər felin təsriflənməyən formasıdır.

Türk dilində ən çox işlənən məsdər şəkilçiləri bunlardır:

-mak, -mek, -ma, -me;

bakmaq, almak, gəlmək, gülmək, okuma, bitmə, gətme.

Göstərilən məsdər şəkilçilərinin hamısı, əsasən, sino-nim şəkilçiləridir, yəni felin qeyri-müəyyən formasını yaradır və hərəkət prosesinin adını ifadə edirlər. Lakin həmin şəkilçilərin funksiya müxtəlifliyinə, bəzi spesifik cəhətlərinə diqqət etmək lazımdır.

-mak, -mek-lə düzələn məsdərlər daha çox mücərrəd, qeyri-müəyyən, -ma, -me ilə düzələn məsdərlər isə konkret müəyyən hərəkətin adını bildirir. Hər iki məsdər forması hallana bilər; qoşmalarla işlədilir, lakin -mak, -mek şəkilçili məsdərlər cəm şəkilçisi və mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmir, -ma, -me şəkilçili məsdərlər isə cəmlənir və mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmir, -ma, -me şəkilçili məsdərlər isə cəmlənir və mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edirlər. Türk dilində məsdərləri *almaklar, gəlməklər, almağım, gəlməgim* şəkildə işlətmək olmaz. Bunların yerinə *almalar, gəlmələr, almam, gəlmem* forması işlədilir. Digər tərəfdən müasir türk dilinin faktları göstərir ki, həmin məsdərlərin hallanmalarında da diferensiallaşma baş verir: -mak, -mek şəkilçili məsdərlər daha çox adlıq, yerlik və çıxışlıq hallarında, -ma, -me ilə bitən məsdərlər isə bütün hallarda işlədilir.

A. – almak -gelme

Y. – -gelmenin

Yön. – -gelmeye

T. – -gelmeyi

Yer. - almakta -gelmede

Ç. - almaktan -gelmeden

ŞƏXS KATEQORİYASI

Türk dilində şəxs kateqoriyası şəxs şəkilçiləri vasitəsilə ifadə olunur. Həmin şəkilçilər fellərə qoşularaq, hərəkətin hansı şəxsə aid olduğunu göstərir. Türk dilində şəxs şəkilçiləri iki kateqoriyaya bölünür.

a) I kateqoriya şəxs şəkilçiləri:

1-ci şəxs tək: -(y) im, -(y) im, -(y) um, -(y) üm;

1-ci şəxs cəm: -(y) ız, -(y) iz, -(y) uz, -(y) üz;

2-ci şəxs tək: -sın, -sin, -sun, -sün;

2-ci şəxs cəm: -sınız, -siniz, -sunuz, -sünüz;

3-cü şəxsin tək və cəmində xüsusi şəxs şəkilçisi yoxdur.

b) II kateqoriya şəxs şəkilçiləri:

tək	Cəm
1-ci şəxs: -m	-k
2-ci şəxs: -n	-nız, -niz, -nuz, -nüz.
3-cü şəxs: -	-

FELİN ZAMANLARI

Türk dilində felin dörd zamanı var: indiki zaman; keçmiş zaman; gələcək zaman; geniş zaman.

Bu zamanlardan hər birinin özünəməxsus şəkilçiləri var.

FELİN İNDİKİ ZAMANI

Türk dilində indiki zaman fellərin kökünə bir cür yazılan "yor" şəkilçisi artırılmaqla düzəlir. Felin kökü samitlə bitərsə, kök ilə "yor" şəkilçisi arasına ahəngə uyğun olaraq -ı, -i, -u, -ü saitlərindən biri əlavə edilir.

Şəxs şəkilçiləri (I kateqoriya) zaman şəkilçisinin sonuna bitişdirilir.

İndiki zamanın təsrifi.

a) t ə s d i q f o r m a s ı

Ben geliyorum, alıyorum, okuyorum, gülüyorum.

Sen geliyorsun, alıyorsun, okuyorsun, gülüyorsun.

O geliyor, alıyor, okuyor, gülüyor.

Biz geliyoruz, alıyoruz, okuyoruz, gülüyoruz.

Siz geliyorsunuz, alıyorsunuz, okuyorsunuz, gülüyorsunuz.

Onlar geliyorlar, alıyorlar, okuyorlar, gülüyorlar.

Felin kökü "a" və "e" geniş saitləri ilə bitərsə, həmin saitlər ı; u və i; ü saitləri ilə əvəzlənirlər:

başla - başlıyorum;

oyna - oynuyoruz;

bekle - bekliyorum;

ütüle - ütülüyoruz;

de - diyorsun;

ye - yiyorsun;

Q e y d : Türk dilində həmin fellərin bəzən başlayuruq, oynuyoruz, bekleyuruq şəklində yazıldığı da müşahidə edilir.

b) i n k a r f o r m a s ı

Felin indiki zamanının inkar forması -ma, -me inkar şəkilçisi vasitəsilə əmələ gəlir. Həmin şəkilçilərin saitləri ahəngə uyğun olaraq ı, i, u, ü dar saitlərindən biri ilə əvəzlənir. İnkər şəkilçisi fel kökü ilə zaman şəkilçisi arasında işlədilir. Vurğu inkar şəkilçisindən əvvəlki hecanın üzərinə düşür.

Ben gelmiyorum, almıyorum, okumuyorum, gülmiyorum.

Sen gelmiyorsun, almıyorsun, okumuyorsun, gülmiyorsun.

O gelmiyor, almıyor, okumuyor, gülüyor.

Biz gelmiyoruz, almıyoruz, okumuyoruz, gülmiyoruz.

Siz gelmiyorsunuz, almıyorsunuz, okumuyorsunuz, gülmiyorsunuz.

Onlar gelmiyorlar, almıyorlar, okumuyorlar, gülüyorlar.

c) s u a l f o r m a s ı

Felin indiki zamanının sual forması "-mu" sual ədatı vasitəsilə əmələ gəlir. Sual ədatı zaman şəkilçisindən sonra və ayrı yazılır. Şəxs şəkilçiləri sual ədatından sonra artırılır və bitişik yazılır. Ədatla şəxs şəkilçisi arasına I şəxsin təkisi və cəmində bitişdirici "y" samiti əlavə edilir.

Ben geliyor muyum? alıyor muyum? okuyor muyum?

Sen geliyor musun? alıyor musun? okuyor musun?

O geliyor mu? alıyor mu? okuyor mu?

Biz geliyor muyuz? alıyor muyuz? okuyor muyuz?

Siz geliyor musunuz? alıyor musunuz? okuyor musunuz?

Onlar geliyorlar mı? alıyorlar mı? okuyorlar mı?

ç) i n k a r - s u a l f o r m a s ı

Felin indiki zamanının inkar-sual forması yuxarıda göstərilən inkar şəkilçisi (-ma, -me) və sual ədatı (-mu, -mi, -mu, -mü) vasitəsilə əmələ gəlir. İnkâr şəkilçisi fel kökünə artırılır, zaman şəkilçisi ona qoşulur, sual ədatı ayrı yazılır və şəxs şəkilçiləri ədata bitişdirilir.

Ben gelmiyor muyum? almıyor muyum? okumuyor muyum?
Sen gelmiyor musun? almıyor musun? okumuyor musun?
O gelmiyor mu? almıyor mu? okumuyor mu?
Biz gelmiyor muyuz? almıyor muyuz? okumuyor muyuz?
Siz gelmiyor musunuz? almıyor musunuz? okumuyor musunuz?
Onlar gelmiyorlar mı? almıyorlar mı? okumuyorlar mı?

MEKTUP

Bakü

10 Nisan 2007

Sevgili arkadaşım, Nazım!

Şimdi ben odamdayım ve sana mektup yazıyorum.

Dışarıda şiddetli rüzgar esiyor ve kar yağıyor. Benim odam sıcak. Babam bitişik odada televizyon seyrediyor. Annem mutfakta yemek pişiriyor. Küçük kardeşim yatakta uyuyor. Ablam da mutfakta anneme yardım ediyor.

Biliyorsun, babam Demir-Çelik Fabrikasında işçidir. Annem doktordur. Hastanede çalışıyor. Kardeşim öğrencidir. O orta okula devam ediyor. Ablam Üniversitede çalışıyor.

Birkaç aydır senden mektup almıyorum. Neden bana mektup yazmıyorsun. Senden mektup bekliyorum.

Biz şimdi dokuz katlı apartmanda oturuyoruz. Dairemiz dörd gözlüdür – üz oda, bir salon. Benim odam rahat ve geniştir. Pencerelemi denize bakıyor.

Aceba, şimdi sen ne yapıyorsun? Belki müzik dinliyor, belki de uyuyorsun. Sana, babana, annene ve kardeşlerine selam ediyoruz.

Saygılarla, arkadaşın Ahmet

METİN

Sen bugün çalışıyor musun? Hayır, çalışmıyorum. Neden çalışmıyorsun? Çünkü bugün hafta tatildir. Yarın okula gidiyor musun? Evet, yarın okul açıktır. Kardeşin ne yapıyor? Çalışıyor mu? Hayır, kardeşim öğrencidir, okula devam ediyor. Şimdi sinemaya gitmek istiyor musun? Hayır, biraz rahatsızım, sen burada kalmak istemiyor musun? Tabii, kalmak istiyorum. Dışarıda galiba rüzgar esiyor, hem kar da yağıyor, pencereden görmüyor musun?

Ahmet, sen Orhan Veli'nin "İstanbul'u dinliyorum" şirini biliyor musun? Hayır, ne yazık ki bilmiyorum. Ben bir parça biliyorum:

İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı;
Hafiften bir rüzgar esiyor;
Yavaş yavaş sallanıyor
Yapraklar ağaçlarda;
Uzaklarda çok uzaklarda
Sucuların hiç durmıyan çingirikları;
İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı...

Şiir çok güzel! Bu şiir sende var mı? Evet, var. Okumak istiyor musun? Evet, istiyorum.

ÜNİVERSİTEDE

Burası Bakü Devlet Üniversitesi. Üniversite binası dokuz katlıdır. Bizim fakülte yedinci katta bulunuyor. Dersanelerimiz geniş ve ışıklıdır.

Arzu ve ben Üniversitenin Şarkiyat Fakültesinde okuyoruz. Ben Türkçe öğreniyorum, o da Arapça.

Üniversitede dersler saat sekiz buçukta başlıyor. Bugün ilk ders Türkçe. Galiba ikinci ders Türk edebiyatı.

Saat sekiz buçuk. Talebeler dersanededir. Hocamız giriyor ve bize:

- Merhaba, diyor.

Oturuyoruz. Ders başlıyor. Bu derste Türkçe okuyoruz, konuşuyoruz, Türkçeden Azerbaycan diline ve Azerbaycan dilinden Türkçeye çeviriler yapıyoruz. Arkadaşım İlham Türkçeden çok güzel çeviriyor.

Saat ona on kala ilk ders bitiyor. Biz mola veriyoruz. Talebeler dersaneden koridora çıkıyorlar. Ben kütüphaneye gidiyor, gereken ders kitaplarını oradan alıyorum.

KONUŞMA

- Merhaba, İlham!
- Günaydın, Orhan! Nasılsın?
- Teşekkür ederim, iyiyim. Sen nasılsın?
- Mersi, ben de iyiyim... Nereye gidiyorsun?
- Ben mi?

- Sen ya!
- Üniversiteye.
- Okuyorsun, demek?
- Evet, I. sınıfta.
- Ne öğreniyorsun?
- Türkçe.
- Ya Gönül? O da mı öğrencidir?
- İlk ders kaçta başlıyor? Sekizde mi?
- Hayır, sekiz buçukta.
- Türkçe dersinde ne yapıyorsunuz?
- Okuyoruz, konuşuyoruz, çeviriyoruz.
- Türkçeden mi çeviriyorsunuz?
- Türkçeden de, Azericeden de.
- Çok mu okuyorsunuz?
- Efendim?
- Çok mu okuyorsunuz, diyorum.
- Evet. Her gün iki saat kadar okuyoruz.
- Sen teneffüste ne yapıyorsun?
- Fakültemizin lokantasında yemek yiyor, bir bardak çay içiyorum.
- Dersler saat kaçta bitiyor?
- Saat bir buçukta.
- Sonra eve mi dönüyorsun?
- Dersten sonra kütüphaneye gidiyor, kitap alıyor, eve götürüyorum.
- Akşam ne yapıyorsun?
- Biraz televizyon seyrediyor, azıcık dinleniyor, plak ve teyp dinliyor, bilgisayara giriyor, derslerime çalışıyorum. Saat 11'de yatağa yatıyor ve hemen uyuyorum.
- Orhan, allahaısmarladık!
- Güle güle.

LÜĞƏT

arkadaş - yoldaş; dost	2) zəng [səsi]; Türk dilində bu mənada daha çox "çan" istilahlı işlədilir
dışarı - dışarı; bayır; eşik	
rüzgar - külək; yel	
sıcak - isti	burası - Türk dilində burası, orası ifadələri konkret, lokal yer mənasında işlədilir. Məsələn: - orası neresi? - ora haradır?
sıcaklık - istilik; hərarət; temperatur	
mutfak - mətbəx	burası Üniversite - bura universitetdir
Demir Çelik Fabriyası - metallurjiya zavodu	
devam etmək - davam etmək;	buçuk - yarı; Bu söz təkbəşinə işlənmiş, hər hansı bir rəqəmlə qoşa söylənir:
okula davam etmək - məktəbə getmək, məktəbdə oxumaq	sekiz buçuk - doqquzun yarısı - 8.30
daire -1) mənzil; ev; 2) idarə etmək -1) etmək (eyləmək); 2) düzəltmək	hoca -1) ali məktəb müəllimi; pedaqoq. 2) molla, dindar
saygı - hörmət	konuşmak - danışmaq
saygılarla - hörmətlə	gereken - lazımlı; gərəkli
çalışmak - işləmək; müqayisə et	ders kitabı - dərslik; dərs vəsaiti
işlemek - naxış işləmək, toxuma, hörmə işləri görmək və s.	çevirmek - tərcümə etmək
hafta tatili - istirahət günləri (şənbə və bazar)	enstitü - institut; Bu istilahlı həm də dilimizdəki texnikum, orta ixtisas məktəbi kimi təhsil müəssisələri adlandırılır.
	lokanta - yeməqxana

sinema - kino; kinoteatr	almak - 1) almaq; 2) götürmək
rahatsız olmak - 1) narahat olmaq; 2) özünü pis hiss etmək; kefsiz olmaq	götürmək - aparmaq
ne yazık ki; eyni mənada türk dilində yazık ki, maaləsef istilahları da işlədilir	dinlenmek - istirahət etmək;
hafif - yüngül; xəfif	plak - val
sallanmak - 1) yellənmək; 2) yırğalanmaq	teyp - maqnitafon
çingirik - 1) zıncırov (səsi);	yatmak - uzanmaq
	hemen - o dəqiqə; həmin dəqiqə
	uyumak - yatmaq
	allahısmarladık - xudahafiz
	galiba - deyəsən, səhv etmişəm, görünür, ehtimal ki, güman ki, gərək ki
	mola- fasilə, tənəffüs

Çalışmalar

1. Aşağıdakı fəlləri indiki zamanda bütün formalar üzrə təsərif edin.

almak, uyumak, seyretmek, üşümek.

2. Cümlələri indiki zamanın inkar formasında işlədin

- 1) Türkçe çabuk konuşuyorum
- 2) Derslerinize çalışıyorsunuz
- 3) Kütüphaneden kitap alıyor
- 4) Siz bugün gidiyorsunuz
- 5) Biz lokantada yemek yiyoruz.

3. Cümlələri indiki zamanın sual formasında işlədin

- 1) Talebeler çalışıyorlar.

- 2) Alıştırmalarda hata yapmıyorum.
- 3) Hocamız Türkçe güzel konuşuyor.
- 4) Babanız yarın geliyor.
- 5) Çocuklar parkta dolaşıyorlar.

4. Cümlələri indiki zamanın inkar-sual formasında işlədin.

- 1) Saat sekiz buçukta zil çalıyor.
- 2) Ben Türkçe konuşmuyorum.
- 3) Sen lokantaya gidiyorsun.
- 4) Biz müzik dinliyoruz.
- 5) Siz parkta dinleniyorsunuz.

5. Türk dilinə tərcümə edin.

- 1) Mən dərs hazırlayıram.
- 2) Saat 9-un yarısında zəng vurulur.
- 3) Axşam maqnitafona qulaq asıram.
- 4) Uşaqlar yeməxanada yemək yeyirlər.
- 5) Kitabxanadan evə kitab alıb aparıram.

Tapşırıqlar

1. Mətnləri dəftərinizə köçürün, Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

2. Mətnlərin məzmununu türk dilində danışın.

3. Təsdiq edin.

- 1) Şimdi Türkçeden mi çeviriyorsunuz?
- 2) Kütüphaneden mi geliyor?
- 3) Bana mı soruyorsun?
- 4) Yabancı dil öğrenmek güç mü?
- 5) Fakülteniz yedinci katta mıdır?

4. İnkâr edin.

- 1) Dersanede bir kimse var mı?
- 2) Türkçe öğrenmek kolaydır.
- 3) Arkadaşınızdan memnun musunuz?
- 4) Zil çalıyor mu?
- 5) Kütüphanede gazete okuyorlar mı?

5. Cümlələrin xəbərlərini sual formasında işlədin.

- 1) Bazı talebeler derslerine iyi çalışmıyorlar.
- 2) Hoca sizi soruyor.
- 3) Siz derste Türkçe okuyor, yazıyor, konuşuyorsunuz.
- 4) Biz parkta dinleniyoruz.
- 5) Bu akşam eve gitmiyorlar.

6. Cümlələri indiki zamanın inkar-sual formasında yazın.

- 1) Bana sormuyor, ona soruyor.
- 2) Ders çabuk bitiyor.
- 3) Dersaneye çocuklar beraber giriyorlar.
- 4) Öğrenciler Türkçe okumalarda hata yapıyorlar.
- 5) Temrinleri ve alıştırmaları yazıyorsunuz.

7. Türk dilinə tərcümə edin:

1) Mən Azərbaycanın paytaxtı Bakıda yaşayıram. Şəhərimizin əhalisi 2 milyona yaxındır. Mənim atam, anam, məndən böyük bacım və qardaşım var. Bir bacım və qardaşım məndən kiçikdirlər. Qardaşım ibtidai sinifdə, bacım orta məktəbin 7-ci sinfində oxuyur. Böyük bacım ərdədir. Əri vəkilidir. Böyük qardaşım mühəndisdir. Evlidir. İki uşağı var. O, metallurgiya zavodunda işləyir.

Mən universitetin şərqşünaslıq fakültəsinin tələbəsiyəm. Bizim evimiz 9 mərtəbəlidir. Mənzilimiz 6-cı mərtəbədədir.

2) Sən axşam evdə nə edirsən? Televizora baxırsan? Dərslərini hazırlamırsanmı? Musiqiyə də qulaq asırsanmı?

Eviniz dördotaqlıdır. Sən ərəb dilini öyrənirsən, o, türk dilini öyrənir. Mən türk dilini pis bilmirəm. Sən də yaxşı danışırsan. Axşam saat neçədə yatırsan? Qonşu otaqda kim yatır?

3) Bu gün istirahət günüdür. Sabah bazar ertəsidir. Çərşənbə axşamı mən zavoda gedirəm. Siz evdə qalırırsınız. Öhməd də qalırımı? Məgər o işləmir?

Bayırda külək əsir. Təəssüf ki, o bu gün gəlmir. Bu gün gəlmir? Bəs nə vaxt gəlir? Deyəsən, sabah gəlir.

İndi saat neçədir? Bilmirəm. Orxandan soruşaram, saatım yoxdur, - deyir. Sənin saatın yoxdur? Var, ancaq təəssüf ki, işləmir.

8. Aşağıdakı türkcə nazirlik adlarını və azəricə qarşılıqlarını öyrənin.

İçişləri Bakanlığı – Daxili İşlər Nazirliyi

Dışişləri Bakanlığı – Xarici İşlər Nazirliyi

Orman və Çevre Bakanlığı – Ətraf Mühitin Mühafizəsi və Meşə Təsərrüfatı Nazirliyi

Enerji və Təbii Kaynaklar Bakanlığı – Enerji və Təbii Sərvətlər Nazirliyi

Milli Eğitim Bakanlığı – Təhsil Nazirliyi

9. Aşağıdakı türk atalar sözlərini əzbərləyin.

Acele eden, ecele gider.

Her kes gider Mersin'e, biz gideriz tersine.

Koyunun olmadığı yerde, keçiyə Abdürrehman Çelebi derler.

Gülü seven, dikenine katlanır.

Anlıyana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az.

ON DÖRDÜNCÜ DƏRS

FELİN ƏMR ŞƏKLI

Türk dilində felin əmr şəkli əmr, xahiş, istək və s. bildirir və xüsusi intonasiya ilə tələffüz edilir.

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, türk dilində felin əmr və arzu şəkillərinin I şəxs tək və cəminin şəkilçiləri eynidir. Buna görə də türkologiyaya aid ədəbiyyatda bəzən türk dilində felin əmr şəklinin I şəxs tək və cəminin xüsusi qrammatik əlaməti olmadığı qeyd edilir.

Felin əmr şəkli türk dilində aşağıdakı şəkilçilərlə vasitəsilə əmələ gəlir.

tək

1. şəxs: (y) ayım, -(y) eyim

2. şəxs: -

3. şəxs: -sın, -sin, -sun, -sün

cəm

1. şəxs: -(y)alım, -(y)elim

2. şəxs: (y) m, -(y) in, -(y) un, -(y) ün;

(y) ınız, -(y) iniz, -(y) unuz, -(y) ünüz

3. şəxs: -sınlar, -sinler, -sunlar, -sünler.

Mötərizəyə alınan "y" samiti saitlə bitən fel kökü ilə şəkilçi arasına əlavə edilir.

Ben alayım, geleyim, okuyayım, güleyim

Sen al, gel, oku, gül

O alsın, gelsin, okusun, gülsün

Biz alalım, gelemiz, okuyalım, gülelim

Siz alın (alınız), gelin (geliniz), okuyun (okuyunuz),
gülün (gülünüz)
Onlar alsınlar, gelsinler, okusunlar, gülsünler.

Qeyd: Kökü "a" və "e" saitləri ilə bitən fellərin I şəxs
tək və cəminin iki, bəzən də üç cür yazılışı müşahidə olunur.
başlayayım-başlıyayım;
söyleyeyim-söliyyeyim-söylüyeyim;
deyeyim-diyeyim;
oynayalım-oynuyalım-oyniyalım;
saklayalım-saklıyalım;

Felin əmr şəklinin inkar forması fel kökünə "ma", "me"
inkar şəkilçiləri artırılmaqla düzəlir:
Ben almayayım (almıyayım), gəlməyeyim (gəlmıyeyim);
Sen alma, gəlme;
O almasın, gəlməsin;
Biz almayalım (almıyalım), gəlməyelim (gəlmıyelim);
Siz almayın (almayınız), gəlməyin (gəlməyiniz);
Onlar almasınlar, gəlməsinlər;

Felin əmr şəkli zaman şəkilçisi qəbul etmir və felin za-
manları üzrə dəyişmir, mənasına görə gələcək zamana aid
olur.

İSMİ XƏBƏRİN HEKAYƏSİ

İsmi xəbər hekayəsi "idi" köməkçi feli vasitəsilə əmələ
gəlir. "İdi" sözü qoşulduğu adlardan həm ayrı, həm də bitişik
yazılır. Sözdən ayrı yazıldıqda təkvariantlıdır, yəni bir cür
yazılır, bitişik yazıldığı zaman ahəng qanununa tabe olaraq

dörd cür (-dı, -di, -du, -dü) yazılır. Sözü kökü saitlə bitərsə,
"idi" köməkçi felinin başındakı "i" saiti "y" samitinə çevrilir.
Şəxs şəkilçiləri (II kateqoriya) "idi" sözüə artırılır.

Təsdiq forması

Ben hasta idim, hastaydım, er idim, erdim;
Sen hasta idin, hastaydın, er idin, erdin;
O hasta idi, hastaydı, er idi, erdi;
Biz hasta idik, hastaydıq, er idik, erdik;
Siz hasta idiniz, hastaydınız, er idiniz, erdiniz;
Onlar hasta idilər, hastaydılar, er idilər, erdilər;

İsmi xəbər ayrı və bitişik yazılan şəkillərdə vur-
ğunun yerinə diqqət etmək lazımdır. Ayrı yazılarda vurğu
"idi" sözünün ikinci hecası üzərinə düşür. Bitişik yazılarda
isə "idi" sözüəndən əvvəlki hecanın üzərinə düşür.

yolcu idik - yolcuyduk;
öğrenci idik - öğrenciydik;
balıqçı idi - balıqçıydı;
yorgun idim - yorgundum;

İsmi xəbər bitişik yazılan şəkildə, sözü kökü kar
samitlə bitərsə, "d" samiti karlaşaraq "t" olur:

Ben avukattım;
O çöçüktü;
Siz küçüktünüz;
Onlar çöçüktülər;
Sen avukattın;
Biz pilottuk;

b) İnkâr forması

İnkâr forması "değil" sözü vasitəsilə əmələ gəlir. "Değil" sözü qoşulduğu addan ayrı yazılır. "İdi" köməkçi feli, təsdiq formasında olduğu kimi, həm ayrı, həm də bitişik yazılır. Bitişik şəkli türk dilində daha işləkdir.

Ben hasta değildim (değil idim)

Sen hasta değildin (değil idin)

O hasta değildi (değil idi)

Biz hasta değildik (değil idik)

Siz hasta değildiniz (değil idiniz)

Onlar hasta değildiler (değil idiler)

c) Sual forması

Sual forması "-mı", "-mi", "-mu", "-mü" sual ədatı vasitəsilə əmələ gəlir. Sual ədatı qoşulduğu addan ayrı yazılır: "idi" sözü sual ədatına bitişdirilir; ədatla "idi" sözü arasına bitişdirici "y" samiti artırılır. Şəxs şəkilçiləri sonra gəlir.

Ben komutan mıydım? er miydim?

Sen komutan mıydın? er miydin?

O komutan mıydı? er miydi?

Biz komutan mıydık? er miydik?

Siz komutan mıydınız? er miydiniz?

Onlar komutan mıydılar? er miydiler?

Sual ədatının "idi" sözündən ayrı yazıldığı şəkil dildə az işlədilir:

komutan mı idim? er mi idim?

komutan mı idin? er mi idin?

komutan mı idi? er mi idi?

komutan mı idik? er mi idik?

komutan mı idiniz? er mi idiniz?

komutan mı idiler? er mi idiler?

ç) İnkâr-sual forması

İnkâr-sual forması "değil" sözünün, "mi" sual ədatının, "idi" köməkçi felinin bitişik yazılan "di" variantının və şəxs şəkilçilərinin vasitəsilə əmələ gəlir.

Ben komutan değil miydim? er değil miydim?

Sen komutan değil miydin? er değil miydin?

O komutan değil miydi? er değil miydi?

Biz komutan değil miydik? er değil miydik?

Siz komutan değil miydiniz? er değil miydiniz?

Onlar komutan değil miydiler? er değil miydiler?

İSMİ XƏBƏRİN RƏVAYƏTİ

Türk dilində ismi xəbər rəvayəti "imiş" köməkçi feli vasitəsilə əmələ gəlir. "İmiş" köməkçi feli qoşulduğu adlardan həm ayrı, həm də bitişik yazılır. Sözdən ayrı yazıldıqda təkvariantlıdır, yəni bir cür (imiş) yazılır; bitişik yazıldığı zaman ahəngə uyğun olaraq dörd cür (-miş, -miş, -muş, -müş) yazılır. Söz kökü saitlə bitərsə "imiş" köməkçi felinin əvvəlindəki "i" saiti "y" samitinə çevrilir.

İsmi xəbər hekayəsi ilə rəvayəti arasında mənə və üslub fərqi var. Doğrudur, hər iki forma ismi xəbərlə ifadə olunan fikrin keçmiş zamana aid olduğunu bildirir. Lakin birinci halda ifadə edilən fikirdə müəyyənlik, konkretlik var. Xəbər verilən işin icrasının danışan tərəfindən bilavasitə görüldüyü, bilindiği və ya onun şahidi olduğu çaları mövcuddur. İsmi xəbər rəvayəti isə qeyri-müəyyən, danışanın özünün görmədiyini, bilmədiyini, başqasından eşitdiyini, iş, hal, hərəkət və s. bildirir, ifadə olunan fikrin doğru olub-olma-

masına danışanın şübhəsini nəzərə çatdırır, bir növ subyektiv modallığın ifadəsinə xidmət edir.

İsmi xəbərin bu forması Azərbaycan dilində də işlənir, xüsusilə 3-cü şəxsdə daha geniş yayılmışdır. Bununla yanaşı, dilimizdə eyni üslub və məna çalarlarının bir qismini vermək üçün bəzən ehtimal, şübhə və s. bildiren modal sözlərdən (guya, demə, məgər, deyəsən, deyirlər ki, görünür və s.) istifadə olunur. Məsələn:

Ben hastaymışım - Mən xəstəymişəm - Guya ki, mən xəstə imişəm;

Siz evdeymişsiniz - Siz evdəymişsiniz - Deyəsən, siz evdə imişsiniz;

Meydanda kimse yokmuş - Deyirlər ki, meydanda heç kəs yox imiş.

Yorgun imişsin - Görünür, yorğun imişsən.

a) təsdiq forması

Ben hasta imişim, hastaymışım, evdeymişim.

Sen hasta imişsin, hastaymışın, evdeymişin.

O hasta imiş, hastaymış, evdeymiş.

Biz hasta imişiz, hastaymışız, evdeymişiz.

Siz hasta imişsiniz, hastaymışınız, evdeymişsiniz.

Onlar hasta imişlər, hastaymışlar, evdeymişlər.

b) inkar forması

Ben hasta değilmişim,

Sen hasta değilmişin,

O hasta değilmiş,

Biz hasta değilmişiz,

Siz hasta değilmişsiniz,

Onlar hasta değilmişler.

c) sual forması

Ben hasta mıymışım?

Sen hasta mıymışsın?

O hasta mıymış?

Biz hasta mıymışız?

Siz hasta mıymışsınız?

Onlar hasta mıymışlar?

İsmi xəbərin rəvayətinin inkar-sual forması türk dilində çox az işlənir (Ben hasta değil miymişim?).

"KENDİ" QAYIDIŞ ƏVƏZLİYİ

"Kendi" əvəzliyi Azərbaycan dilindəki "öz" əvəzliyinin ifadə etdiyi mənalarda işlənir:

kendi elim - öz əlim

kendi evi - öz evi

kendi kitabımız - öz kitabımız

kendi kardeşiniz - öz qardaşınız

"Kendi" əvəzliyi şəxslər üzrə təsrif olunur.

(Ben) kendim - özüm

(Sen) kendin - özün

(O) kendi (kendisi) - özü

(Biz) kendimiz - özümüz

(Siz) kendiniz - özünüz

(Onlar) kendileri - özləri

Mənsubiyyət şəkilçiləri qəbul etmiş "kendi" əvəzliyi hallanır.

Y.h. kendim, kendin, kendi, kendimiz, kendiniz, kendileri

İ.h. kendimin, kendinin, kendinin, kendimizin, kendinizin, kendilerinin

V.h. kendime, kendine, kendine, kendimize, kendinize, kendilerine.

B.i.h. kendimi, kendinde, kendini, kendimizi, kendinizi, kendilerini

D.h. kendimde, kendinde, kendinde, kendimizde, Kendinizde, kendilerinde

Ç.h. kendimden, kendinden, kendi(sin)nden, kendimizden, kendinizden, kendilerinden.

2-ci və 3-cü şəxs təkdə "kendi" əvəzliyinin hallanması ilk baxışda eyni görünür, lakin əslində belə deyil. Cümlə içərisində qarışıqlığa yol verməmək üçün ya "kendi" əvəzliyinin yanında şəxs əvəzliyi işlədilir, ya da 2-ci və 3-cü şəxsləri ayırmaq üçün 3-cü şəxsdə "kendi" yerinə "kendisi" forması işlədilir və hallandırılır. Məsələn:

Kendine söyledim - sənə (sənin özünə) söylədim;

Kendisine söyledim - ona (Onun özünə) söylədim;

Sen kendine iyi bak - Sən özünə yaxşı bax.

Onun kendisine birkaç sözüm var - Onun özünə bir neçə sözüm var.

Bu senin kendi işindir - Bu sənin öz işindir.

O kendisi gidiyor - O özü gedir.

ANNENİN OĞLUNA ÖĞÜTÜ

Oğlum! Çalış derslerini iyi öğren, iyi oku, güzel yaz. Hiç tembellik etme. Tembellik etmek, çalışmamak, dersi bilmemek iyi iş değildir. Önce dersi öğrenmek, sonra oynamak lazımdır.

Defter kitabını temiz tut. Ellerini sık sık yıka. Vaktinde okula git. Derse geç kalma. Öğretmeni ve kendi sınıf

arkadaşlarını sev. Ders vakti öğretmeni iyi dinle. Kendisinin sorularını doğru yanıtla.

Al sana defter ve kalem vereyim. Onları kaybetme, kendi çantana koy. Şimdi sen okula git, ben öğle yemeği hazırlıyayım. Kardeşine söyledim mağazaya gitsin, ekmek, beyaz peynir ve tereyağı alsın.

Dur bakayım, galiba kapının zili çalıyor!

- Ahmet, sen misin?

- Evet, anne mağazada lahana, domates ve patates de var, alayım mı?

- Al yavrum. Dur sana para vereyim. Hem Orhan'ı bekle, evden beraber çıkınız, o okula gitsin, sen mağazaya uğra. Merdivenleri yavaş ininiz, sokakta yalnız kaldırımla yürüyünüz. Teyzenlere bir telefon et, söyle akşam bize gelinler, Ayşe'yi de getirsinler, tamam mı? Pervini de unutmasınlar!

- Tamam anneciğim. Biz gidelim. Hoşça kal!

- Güle güle, yavrularım.

METİN

Bugün hava güzeldir. Dün soğukmuş. Şimdi sıcaktır. Dün arkadaşım Mustafa bizdeydi. O, çok yorgun idi. Ben yorgun değildim. Ev çok sıcak idi. Hava da zaten sıcaktı.

Kardeşin sinemada değilmiş, tiyatrodaymış. Bu çocuğun çantası yokmuş. Bu köyde postane yokmuş, okul varmış.

Tevfik öğrenciymiş. Kemal'in annesi hastanedeymiş. Refik'in kardeşi hastaymış.

Mehmet şoför değilmiş, mühendismiş. Cemil doktormuş.

Dün serbest miydin? Maalesef, meşguldüm. Dün çok işim vardı, bütün gün evde idim.

Ahmet dün akşam sizde miydi? Evet, bizdeydi. Sen dün neredeydin? Dün Salı idi ve ben fabrikadaydım. Kemal nerede idi? O köydeydi. Aceba Kemal köyde mi oturuyor? Hayır, Kemal köyde oturmuyor, fakat dün köydeymiş, kendisi öyle diyor.

Siz dün okulda değil miydiniz? Hayır, dün Pazardı. Pazar, yüksek okullarda hafta tatilidir. Peki neredeydiniz? Dün ben kendi arkadaşlarım ile beraber ormanda idim. Turgut da orada mıydı?

Hayır, Turgut orada yoktu.

Ben şimdi okuldayım. Burası bizim dersanedir.

Senin paran var mı? Dün benim param yoktu, bugün var, niçin soruyorsun? Burada iyi bir pul satıyorlar, almak istiyor musun? Evet benim güzel bir pul koleksiyonum var. Gidelim bakalım.

KONUŞMA

- İyi günler, Turgut.

- İyi günler, Kemal. Dün sen neredeydin?

- Evde idim. Konuklarım vardı. Hani tanıyorsun.

Orhan var ya, o da bizde idi.

- Aaa... Orhan sizde miymiş? Arkadaşlarının sözlerine göre dün okulda yokmuş. Demek sizdeymiş. Kardeşin de orada mıydı?

- Hayır, kardeşim evde yoktu. O da kendi arkadaşının misafiri idi.

- Başka kimler vardı?

- İhsan, Aziz ve Yunus da bizdeydiler. Hepimiz öğle yemğinde beraberik.

- Kardeşin evde değil miydi?

- Evdeydi, canım, ben misafirleri diyorum ya! Babam da, annem de, abim de evdeydiler.

- Kemal, şimdi nereye gidiyorsun?

- Mağazaya. Beyaz peynir, tereyağı ve ekmeğe almak için gidiyorum. Gel beraber gidelim, alalım, eve götürülim, sonra bir az dolaşalım, sinemaya gidelim. Nizami sinemasında güzel bir film varmış. Arkadaşlar söylüyor, pek güzelmiş.

- Tamam, yürü gidelim.

LÜĞƏT

yıkamak - yumaq

yanıt - cavab

yanıtlamak - cavab vermək

beyaz peynir - pendir

tereyağı - kərəyağı

zil - zəng

lahana - kələm

domates - pəmidor, tomat

patates - kartof

para - pul

pul - marka

beklemek - gözləmək

beraber - birlikdə

merdiven - 1) pilləkən;

2) nərdivan

kaldırım - 1) səki 2) piyada yolu

yürümək - 1) addımlamaq;

2) piyada getmək;

3) getmək

kaybetmek - itirmək

öğle yemeği - nahar; günorta yeməyi

ekmek - çörək

postane - poçt

serbest - 1) boş; 2) azad;

3) sərbəst

yüksek okul - ali məktəb

orman - meşə

konuk - qonaq

misafir - qonaq

hepimiz - hamımız

dolaşmak - gəzmək;

gəzib dolanmaq

konuşmak - danışmaq

danışmak - məsləhətləşmək

tamam - 1) oldu;

2) yaxşı; 3) danışdıq

Çalışmalar

1. Aşağıdaki sözləri ismi xəbərin hekayəsinin bütün formalarında təsrif edin.

köylü, genç, memnun, odada.

2. Aşağıdaki sözləri ismi xəbərin rəvayətinin təsdiq və inkar formalarında təsrif edin.

doktor, avukat, müdür, öğrenci.

3. İsmi xəbərin hekayəsində yazın.

Çocuk hastadır. Mehmet köylüdür. Ben talebeyim. Sen işçisin. O pilottur. Biz genciz. Gitmeye hazırsınız. Mektup Ahmettedir. Kutu dolaptadır. Parası vardır. Defterin çok mu? Kardeşi teknisyen midir? Onlar kaç kişidir? Biz fabrikada mıyız? Çocuklar dersanededirler.

4. Felin əmr şəklində təsrif edin.

beklemek, götürmek, konuşmak, danışmak.

5. Xəbəri cəmdə işlədin.

Bize gel. Bunu yapma. Şu kitabı oku. İşe başla. Teşekkür et. Bana sorma. Eve git. Okusun.

6. Xəbərləri inkar formasında işlədin.

Dersaneden çıkınız. Bu tümceyi yazınız. Bu cümleyi okuyunuz. Bir daha yapınız. Cevap veriniz. Soruyu yanıtlayınız. Kapıyı açınız. Bütün gün çalışınız. Eve gitsin. Çocuklar gelsinler. Sen ekmek al.

Tapşırıqlar

1. Mətnləri dəftərinizə köçürün, Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

2. Birinci mətnin məzmununu türk dilində danışın.

3. Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

Yapma! Şuraya geçsin. Türkçe konuşun. Şunu okuyun. Ali'ye sor. Öğretmene sorunuz. Hocanızın sorularını doğru yanıtla. Bu meseleyi babana danış. Kendi odana geç. Kendisini çok seviyorum.

4. Türk dilinə tərcümə edin.

1) Siz o zaman fəhlə idiniz? Xeyr, mən fəhlə deyildim, tələbəydim.

2) Deyəsən, qapının zəngi çalınır, gedib baxım.

3) Gəl, birlikdə gedək, mağazadan çörək, pendir və kərəyağı alıb gələk.

4) Gözlə, sənə pul verim. Zəhmət olmasa, pomidor, kələm və kartof da al.

5) Məgər indi mağaza açıqdır? Bayaq açıq idi. Dünən bu vaxt açıq imiş.

6) Sizin qonağınız var? Qonaqlarınız kimdir? Siz özünüz onları tanıyırsınız?

7) Bu kənddə poçt yoxdurmu? Poçt hansı küçədədir? Zəhmət olmasa, poçtu mənə göstərin.

5. Aşağıdaki felləri əmr şəklində təsrif edin.

gülmək, bakmaq, konuşmak, yemek, başlamak;

6. Aşağıdaki şeri əzbərləyin.

SAZIMA

Ben gidersem, sazım sen kal dünyada,
Gizli sırlarımı aşikar etme.
Lal olsun dillerin, söyleme yada,
Garip bülbül gibi ahüzar etme.

Gizli dertlerimi sana anlattım,
Çalıştım sesimi sesine kattım,
Bebe gibi kollarımda yaylattım,
Hayali hatır et beni unutma.

Bahçede dut iken bilmezdin sazı,
Bülbül konar mıydı dalına bazı,
Hangi kuştan aldın sen bu avazı,
Söyle doğrusunu gel inkar etme.

Benim her derdime ortak sen oldun,
Ağlasam ağladın, gülersem güldün,
Sazım bu sesleri turnadan mı aldın,
Pençe vurup sarı teli sızlatma.

Ay geçer, yıl geçer uzarsa ara,
Giyin kara libas, yaşlan duvara,
Yanıdan, gögsünden açılır yara,
Yar gelmezse, yaraların elletme.

Sen petek misali, Veysel de arı,
İnleşir, beraber yapardık balı,
Ben bir insan oğlu, sen bir dut dalı,
Ben babamı, sen ustanı unutma.

(Aşık Veysel)

ON BEŞİNCİ DƏRS

FELİN KEÇMİŞ ZAMANI

Azərbaycan dilində olduğu kimi, türk dilində də felin keçmiş zamanının iki qrammatik ifadə forması var: şühudi keçmiş zaman və nəqli keçmiş zaman.

a) Ş ü h u d i k e ç m i ş z a m a n

Şühudi keçmiş zaman iş, hal və hərəkətin keçmişdə, yəni danışılan andan əvvəl, həm də qəti və konkret icrasını bildirir. Türk dilində şühudi keçmiş zaman *-dı, -di, -du, -dü // -tı, -ti, -tu, -tü* şəkilçisi vasitəsilə düzəlir. Zaman şəkilçisi fel kökünə birləşdirilir, şəxs şəkilçiləri (II kateqoriya) zaman şəkilçisindən sonra gəlir.

Şühudi keçmiş zamanın təsdiq forması:

Ben aldım, geldim, okudum, güldüm, baktım;
Sen aldın, geldin, okudun, güldün, baktın;
O aldı, geldi, okudu, güldü, baktı;
Biz aldık, geldik, okuduk, güldük, baktık;
Siz aldınız, geldiniz, okudunuz, güldünüz, baktınız;
Onlar aldılar, geldiler, okudular, güldüler, baktılar.

Şühudi keçmiş zamanın inkar forması *-ma, -me* şəkilçisi vasitəsilə düzəlir.

Ben almadım, gelmedim, okumadım, gülmedim,
bakmadım;

Sen almadın, gelmedin, okumadın, gülmedin, bakmadın;

O almadı, gelmedi, okumadı, gülmedi, bakmadı;

Biz almadık, gelmedik, okumadık, gülmedik, bakmadık;

Siz almadınız, gelmediniz, okumadınız, gülmediniz, bakmadınız;

Onlar almadılar, gelmediler, okumadılar, gülmediler, bakmadılar.

Şühüdi keçmiş zamanın sual forması *-mi, -mi, -mu, -mü* sual ədatı vasitəsilə düzəlidir. Sual ədatı zaman və şəxs şəkiçisi qəbul etmiş feldən ayrı yazılır.

Ben aldım mı? geldim mi? okudum mu? güldüm mü? baktım mı?

Sen aldın mı? geldin mi? okudun mu? güldün mü? baktın mı?

O aldı mı? geldi mi? okudu mu? güldü mü? baktı mı?

Biz aldık mı? geldik mi? okuduk mu? güldük mü? baktık mı?

Siz aldınız mı? geldiniz mi? okudunuz mu? güldünüz mü? baktınız mı?

Onlar aldılar mı? geldiler mi? okudular mı? güldüler mi? baktılar mı?

Şühüdi keçmiş zamanın inkar-sual forması *-ma, -me* inkar şəkilçisinin və *-mi, -mi, -mu, -mü* sual ədatının köməyi ilə əmələ gəlir.

Ben almadım mı? gelmedim mi? okumadım mı? gülmedim mi? bakmadım mı?

Sen almadın mı? gelmedin mi? okumadın mı? gülmedin mi? bakmadın mı?

O almadı mı? gelmedi mi? okumadı mı? gülmedi mi? bakmadı mı?

Biz almadık mı? gülmedik mi? okumadık mı? gülmedik mi? bakmadık mı?

Siz almadınız mı? gelmediniz mi? okumadınız mı? gülmediniz mi? bakmadınız mı?

Onlar almadılar mı? gelmediler mi? okumadılar mı? gülmediler mi? bakmadılar mı?

b) Nəqli keçmiş zaman

Türk dilində nəqli keçmiş zaman *-muş, -miş, -muş, -müş* şəkilçisi vasitəsilə düzəlidir. Şühüdi keçmiş zamandan fərqli olaraq nəqli keçmiş zaman hərəkətin qəti icrasını deyil, keçmişdə icra olunmuş hərəkətin nəticəsini göstərir. Birinci halda hərəkətin icrasında nisbi mənada şahidlik, konkretlik, müəyyənlik, nəqli keçmiş zamanda isə qeyri-müəyyənlik, subyektivlik nəzərə çatdırılır. Təsadüfi deyildir ki, *-muş, -miş, -muş, -müş* şəkilçisi həm də türk dilində subyektiv modallığın (danışanın söyləmə münasibəti) ifadə formalarından biri kimi çıxış edir. Əgər danışan söyləmədə ifadə olunan hərəkətin icrasını özü görməyibsə və ya hərəkətin baş verib-verməməsində qəti bir fikrə malik deyilsə, eləcə də söyləmədə ifadə edilən fikri başqasından eşidibsə, cümlənin xəbəri nəqli keçmiş zamanda işlədilir. Məs.:

Dün Ahmet bize gelmiş, beni sormuş və gitmiş,

Süleymanın sözlərinə görə Mehmet ormanda bir tavşan vurmuş, fakat yaralı tavşan kaçmış gitmiş.

Orhan bir ev almış, gördün mü?

Bu tip cümlələri Azərbaycan dilində işlətmək mümkün olmur.

Məlumdur ki, Azərbaycandan dilində nəqli keçmiş zaman -miş, -miş, -muş, -müş şəkilçisindən başqa həm də *-ib*, *-ib*, *-ub*, *-üb* şəkilçisi vasitəsilə düzəlir. Başqa sözlə, həmin şəkilçilər nəqli keçmiş zamanın məzmununu baxımından sinonim formalar kimi çıxış edir. Türk dilində isə nəqli keçmişin əlaməti yalnız *-muş*, *-miş*, *-muş*, *-müş* şəkilçisidir, *-ip*, *-ip*, *-up*, *-üp* isə ancaq feli bağlama şəkilçisi kimi işlənir. Türk dilində "ip" şəkilçisi predikativlikdən məhrumdur və cümlədə postpozisiyada işləyə bilmir, yəni cümlə qurmur. Digər tərəfdən, Azərbaycan dilində *-miş*, *-miş*, *-muş*, *-müş* şəkilçisi III şəxsin təkində cümlənin mütləq postpozisiyasında işlənmir və predikativlik funksiyasına malik deyil. Türk və Azərbaycan dillərində nəqli keçmiş zaman şəkilçilərinin işlənmə məqamlarındakı bu fərqlərin, məna və üslub xüsusiyyətlərindəki səciyyəvi cəhətlərin öyrənilməsi, bu dillərdən tərcümə zamanı həmin fərqlərin nəzərə alınması son dərəcə zəruridir. Fikrimizi tamamlamaq üçün aşağıdakı parçaların əslinə və tərcüməsinə diqqət edək:

"... Bize anlattığına görə, Prag'dan ayrıldıktan sonra Mariya kendisinde bazı dəyişikliklər hissetmiş, doktora gitmiş, gebe olduğunu anlamış. Evvelə bundan pek memnun olmuş, fakat annesinin bütün ısrarlarına rağmen çocuğun kimden olduğunu söylememiş..."

(Sabahattin Ali. "Kürk Mantolu Madonna").

"...Onun söylədiyinə görə, Praqadan çıxıb getdikdən sonra Mariya özündə bəzi dəyişikliklər duyaraq həkimə müraciət edir. Hamilə olduğu məlum olur. Əvvəlcə, o, bundan

çox razı qalırsa da, anasının təkidinə baxmayaraq, uşağın kimdən olduğunu açıb söyləmir..."

Orijinaldakı *-miş*, *-miş*, *-muş*, *-müş* şəkilçiləri, doğru olaraq mütərcim tərəfindən indiki zaman şəkilçisi ilə əvəz edilmişdir, çünki əvvəla, həmin şəkilçilər Azərbaycan dilində III şəxsin təkində predikativlikdən məhrumdur, digər tərəfdən, dilimizdə indiki zamanın işlədilməsində üslubi hallardan biri məhz kəmişdə icra olunmuş iş, hal və ya hərəkətin daha canlı şəkildə verməkdən ibarətdir.

Eyni əsərdən alınmış başqa bir misalda bu əlamət "ıb" şəkilçisi ilə tərcümə olunmuşdur:

"Bizim tren vakti geliyor, bir saatten az kalmış"...

"... Qatarımızın yola düşməsinə az qalır, bir saatdan da az qalıb..."

Azərbaycan dilində "miş" şəkilçisini III şəxsə işlətmək üçün həmin şəkilçidən sonra xəbərlilik şəkilçisi, ya da "idi" bağlaması əlavə edilir. Məsələn:

Nizami Gəncəvi 1141-ci ildə anadan olmuşdur.

Orxan dünən bizə gəlmişdi.

Maraqlıdır ki, bir sıra hallarda icrası qəti, konkret olaraq bilinən, görünən hərəkət dilimizdə şühudi keçmiş zaman şəkilçisi ilə (yəni hərəkətin qəti icrasını bildirən şəkilçi ilə) yox, nəqli keçmiş zamanın şəkilçisi ilə ifadə edilir. Türk dilində isə bu məsələdə sabitlik və qanunauyğunluq var:

Xoş gəlmişsiniz - Hoş geldiniz.

O, 1954-cü ildə anadan olmuşdur - O 1954 yılında doğdu.

Nəqli keçmiş zamanın təsdiq forması

Ben almışım, gelmişim, okumuşum, görmüşüm;
Sen almışsın, gelmişsin, okumuşsun, görmüşsün;
O almış, gelmiş, okumuş, görmüş;
Biz almışız, gelmişiz, okumuşuz, görmüşüz;
Siz almışsınız, gelmişsiniz, okumuşsunuz, görmüşsünüz;
Onlar almışlar, gelmişler, okumuşlar, görmüşler.

Nəqli keçmiş zamanın inkar forması

Ben almamışım, gelmemişim, okumamışım, görmemişim.
Sen almamışsın, gelmemişsin, okumamışsın, görmemişsin.
O almamış, gelmemiş, okumamış, görmemiş.
Biz almamışız, gelmemişiz, okumamışız, görmemişiz.
Siz almamışsınız, gelmemişsiniz, okumamışsınız, görmemişsiniz.
Onlar almamışlar, gelmemişler, okumamışlar, görmemişler.

Nəqli keçmiş zamanın sual forması

Ben almış mıyım? gelmiş miyim? okumuş muyum?
görmüş müyüm?
Sen almış mısınız? gelmiş misin? okumuş musun?
görmüş müsün?
O almış mı? gelmiş mi? okumuş mu? görmüş mü?
Biz almış mıyız? gelmiş miyiz? okumuş muyuz? görmüş müyüz?
Siz almış mısınız? gelmiş misiniz? okumuş musunuz?
görmüş müsünüz?
Onlar almışlar mı? gelmişler mi? okumuşlar mı?
görmüşler mi?

Nəqli keçmiş zamanın inkar-sual forması

Ben almamış mıyım? gelmemiş miyim? okumamış mıyım?
görmemiş miyim?
Sen almamış mısınız? gelmemiş misin? okumamış mısınız?
görmemiş misin?
O almamış mı? gelmemiş mi? okumamış mı? görmemiş mi?
Biz almamış mıyız? gelmemiş miyiz? okumamış mıyız?
görmemiş miyiz?
Siz almamış mısınız? gelmemiş misiniz? okumamış mısınız?
görmemiş misiniz?
Onlar almamışlar mı? gelmemişler mi? okumamışlar mı?
görmemişler mi?

İŞ GÜNÜM

Dün ben yataktan çok erken kalktım, bir az spor yaptım, ellerimi, yüzümü yıkadım, dişimi fırçaladım ve kahvaltı ettim.

Kahvaltıdan sonra arkadaşım Mehmede telefon açtım ve biz onunla beraber okula gittik. Mehmetle ben aynı apartmanda yaşıyoruz. Bizim aile üçüncü, Mehmedin ailesi 6.katta oturuyor.

Biz otobüse bindik ve üniversiteye geldik. Üniversite, Zahit Halilov Sokağında bulunuyor. Mehmet Tarih, ben Doğu Bilimleri Fakültesinin öğrencisiyim.

Fakültede ben arkadaşlarımla görüştüm. Biz biraz konuştuk, sohbet ettik. Sonra zil çaldı. Öğrenciler dersaneye girdiler. Biz de dersaneye girdik. Yarım dakika sonra öğretmen geldi, bize selâm verdi, biz ayağa kalktık, onu selâmladık.

Ders başladı. Biz iki saat Türkçe okuduk, yazdık, konuştuk, Türkçeden Azericeye ve Azericeden Türkçeye tercüme ettik. Öğretmen bize pekçok soru sordu, biz yanıtladık. Son ders saat 3'te bitti. Dersten sonra ben Tarih Fakültesine gittim, orada Mehmetle beraber kütüphaneye uğradık. Ben oradan bir Türkçe Açıklamalı Sözlük aldım, Mehmet kitap almadı.

Sonra biz lokantaya gittik, yemek yedik. Yemekten sonra sinemaya gittik. Güzel bir film seyrettik ve çok memnun kaldık. İki saat sonra biz eve döndük.

Akşam derslerimi hazırladım, gazete, dergi okudum, televizyon seyrettim. Babamla biraz satranç oynadık. Saat on ikide yatağa yattım ve hemen uyudum.

NAZIM HİKMET

Nâzım Hikmet'in odası. Duvarlarda Abidin Dino'nun «Yürüyüş» tablosu, İstanbul'un renkli fotoğrafı, Bulgar gençlerinin hediyesi: nâkışlı, dokuma bir halı, halıda Nâzım'ın çok güzel, çok büyük bir portesi.

Nâzım'ın masasında, Nâzım'ın yazı makinesinde, Nâzımın kitabı için bir önsöz yazıyorum.

Nâzımla 13 sene çok yakın arkadaşlık ettim. Şiirlerini dinledim, ilk okuyucusu oldum. 1951'in 29 Haziranında onu Moskova'nın «Vnukovo» Havaalanında karşıladım ve 1963'un 3 Haziranında Moskova'nın «Novodeviçye» mezarlığında onunla vedalaştım.

Nâzım Hikmet'in çocukluk arkadaşı Valâ Nureddin Nâzım için bir kitap yazdı, kitaba «Bu Dünyadan Nâzım Geçti» ismini verdi.

Nâzım Hikmet üstüne epey yazı çıktı. Onun sanatı üstüne eleştirmeler, inceleme-araştırma kitapları yayınlandı.

Aşağıdaki yazıyı Nâzım Hikmet çeşitli zamanlarda yazdı.

Ben «montaj» yaptım, Nâzım'a gösterdim, beğendi. İmlâ Nâzım'ın imlâsıdır, değiştirmedim.

«İlk şiirimi 13 yaşında yazdım. Karşımdaki evde yangın çıktı. Şaşıtm, korktum. Ben bir saat sonra ilk şiirimi yazdım: Yangın.

İkinci şiirimi galiba 14, üçüncü şiirimi 16 yaşında yazdım: 17 yaşında galiba ilk şiirim basıldı. Sonra kızlara tutuldum, şiir yazdım.

Anadoluya geçtim. Bolu'dan Trabzon'a geldim. Oradan Batum'a geldim. Batum'dan Moskova'ya gittim. Burada Doğu Emekçilerinin Komünist Üniversitesini bitirdim. Tekrar Türkiye'ye döndüm».

(Əkbər Babayev)

BİR MASAL

Biri varmış, biri yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde bir köylü kadın varmış. Her gün bu kadının evinin önünden geçen bir delikanlı, kadının sokağa bir tas süt döktüğünü görüyor, merak ediyormuş.

Delikanlı bir gün gene oradan geçerken köylü kadının koca bir tas süt doktuğunu görünce, dayanamamış seslenmiş:

- Nedir o döktüğün?

Kadın kapıdan içeri giriyormuş. Delikanlının yüzüne bakmadan cevap vermiş:

- Ne olacak, kızımın elinin kırı...

Bu cevap karşısında hayrete düşen delikanlı, yere eğilir çukurda birikmiş olan sütleri muayene etmiş. Bunun süttten başka bir şey olmadığını görmüş. Kalkıp koşa koşa eve gitmiş. Annesine:

- Aman anne, demiş, şuracıkta bir köylü kadını var. Oradan her geçişinde taslarla süt dökerdi.

Bugün merak edip sordum. «Kızımın elinin kiri» dedi.

Annesi demiş ki:

- Hiç böyle şey olur mu be oğlum?

Delikanlı ısrar etmiş.

- Peki, demiş, bundan bize ne?

Oğlan hemen cevap vermiş:

- Ne var olur mu anneciğim? Sen bana geçenlerde, evlenme zamanın geldi, artık evlendirelim dememiş miydin? Bu kadının kızını bana iste:

Meğer köylü kadının o zamana kadar hiç evlenmediği için kızı falan yokmuş. Şaka olsun diye delikanlıya öyle söylemiş.

Delikanlının annesi, kızı görmek için köylü kadının evine gitmiş. Köylü kadın hiç belli etmeden:

- Kızım hasta, demiş. Onu görmenize ne lüzum var?

Oğlanın annesi, kızın hastalığına inanmış elinin kiri süt gibi beyaz olan kız elbette güzeldir, diye düşünerek kadınla sözü kesmişler. Evine dönmüş. Vakit geçirmeden düğün hazırlıklarına başlanmış. Hazırlık çabuk bitmiş. Düğün günü kızı almak için gelin arabasını köylü kadının evine göndermişler.

Köylü kadın gelin arabasını görünce, etekleri tutuşmuş.

Böyle düşünüp dururken aklına bir çare gelmiş.

Hemen mutfağa girerek bir kazana un doldurmuş. Unu su ile karıştırarak hamur yapmış.

Hamuru insan şekline sokup kurusun diye bırakmış. Elleri iyice temizledikten sonra hazırlanmak için yukarı çıkmış. Köylü kadın iyice hazırlanıp aşağıya indiği zaman hamurdan insanın da adamakıllı kuruduğunu görmüş. Onu alıp odanın birine götürmüş. Gelin elbisesini üzerine giydirip telleri başına takmış. Arabaya bindirmiş. Araba hemen yola çıkmış. Araba gidiyor, köylü kadın düşünüyormuş.

Köylü kadın kendi kendine böyle düşünürken araba da büyük bir gölün kenarından gidiyormuş. Hamur gelinin üzerinden elbiseleri çıkarıp arabacıya belli etmeden onu göle atmış. Hemen arkasından da:

- Eyvahlar olsun, kızım göle düştü! - diye bağırmış.

(Türk Masalı)

KONUŞMA

- Günaydın, anne!

- Günaydın, yavrum. Ne zaman uyandın?

- Şimdi uyandım. Sen ne zaman kalktın?

- Ben çok erken uyandım. Baban erkenden fabrikaya gitti.

Abin de onunla beraber çıktı. Kızkardeşin daha uyanmadı. Ben mağazaya uğradım, sıcak ekmek aldım.

- Sen kahvaltı ettin mi?

- Hayır, etmedim, seni bekledim. Abin babanla beraber sütlü kahve içti, peynir, tereyağı, yumurta yedi.

- Babam çay içmedi mi?

- İçti, yavrum! Sen cimnastik yaptın mı?

- Hayır, daha yapmadım. Ellerimi yüzümü yıkadım, dişlerimi fırçaladım, ayakkabılarımı temizledim.

- Kahvaltı etmek istemiyor musun?

- Tabii, istiyorum, ama azıcık sonra. Şimdi bir arkadaşına telefon açmak istiyorum.
- Arkadaşın sizin okulda mı okuyor?
- Evet, benimle aynı grupta.
- Tamam. Telefon aç, sonra beraber kahvaltı edelim.

LÜĞƏT

fırçalamak - fırça ilə silmək, təmizləmək, yumaq	hayrete düşmək - heyrət etmək; təəccüblənmək
kahvaltı - qəlyanatlı, yeməyi	səhər birikmək - yığılmaq, toplanmaq
telefon açmaq - telefon etmək	koşa koşa - qaça-qaça
aynı - eyni	merak etmək - maraqlanmaq
açıqlamalı sözlük - izahlı lüğət	meğər - sən demə...; demə...
dergi - jurnal	düğün - toy
sartrauç - şahmat	çabuk - tez; tələsik; cəld
fotograf - fotosəkil	eteği tutuşmaq - həyəcanlanmaq; özünü itirmək
işte - budur, bax budur	hamur - xəmir
epey - çox, çoxlu, xeyli	adamakılıh - əməlli-başlı; tamamilə
havaalanı - təyyarə meydanı	elbise - paltar
eleştirme - tənqid, tənqidi yazı	cyvahlar olsun! - heyhat; aman
inceleme-araştırma - tədqiqat	allah; vay başıma gələnlər
üstünə - haqqında, barəsində	daha - hələ
yayımlamaq - nəşr etmək: çap etmək	cimnastik - gimnastika
basılmak - dərc olunmaq; çap (nəşr) edilmək	fıçı - çəllək
tutulmaq - sevmək; vurulmaq	güneşlənək - günəşlənmək
aşiq olmaq	fakir - fəqir, kasıb, yoxsul
emekçi - zəhmətkeş	şaşmaq - təəccüblənmək

kalbur - xəlbir
delikanlı - gənc; dəliqanlı
koca - burada: böyük

ilgi - əlaqə; maraq; etina
ilgisizlik - etinasızlıq
yaklaşmaq - yaxınlaşmaq
tokalaşmaq - əl verib görüşmək

Çalışmalar

1. Fəlləri şühudi keçmiş zamanın təsdiq və inkarında təsrif edin.

bulmaq, yemək, danışmaq, dönmək.

2. Fəlləri şühudi keçmiş zamanın sual və inkar-sual formalarında təsrif edin.

karşılamaq, dəyişdirmək, kovmaq, görmək.

3. Fəlləri nəqli keçmiş zamanın təsdiq və inkarında təsrif edin.

yazmaq, bilmək, tutulmaq, dökmək.

4. Fəlləri nəqli keçmiş zamanın sual və inkar-sual formalarında təsrif edin.

yayınlamaq, beğənmək, sormaq, düşünmək.

5. Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

İSKENDER İLE DİYOJEN

Günlerden bir gün Büyük İskender, adı halkın dilinde dolaşan Diyojen'i görmek merakına düşmüş. Beraberinde daima bulunan adamlarıyla. Diyojeni görmeye gitmiş. Hükümdar gelirken Diyojen fiçinin yanında imiş. Güneşleniyormuş. İskender yaklaşmış, fakat o yerinden bile kımldamamış. İskender:

- Ben Büyük İskenderim! - demiş.

Filosof hiç korkmadan:

Ben de Diyojenim!, - demiş.

İskender bu hale şaşmış. Çünkü şimdiye kadar onun karşısında hiç kimsenin böyle ilgizlik gösterdiği yokmuş. Diyojen'e:

- Sen benden korkmuyor musun? - diye sormuş.

- Sen fena adam mısın?

- Her kes iyi adamım, diyor.

- O halde senden niçin korkayım?

İskender ona acımsı yardım etmek istemiş:

- Sen fakir bir adama benziyorsun, hiç bir şeyin yok.

Dile benden ne dilersin. İstedigini yapayım.

Diyojen:

- Gölge etme, başka ihsan istemez!- demiş.

Tapşırıqlar

1. "Nazim Hikmət" mətnini Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

2. "İş Günüm" mətninin əsasında ifadə yazın.

3. "Bir Masal" mətninin məzmununu türkçə danışın.

4. Cümlələri şəhudi keçmiş zamanın inkar, sual və inkar-sual formalarında yazın.

1) Sekiz buçukta uyandım.

2) Öğretmenimizle Türkçe konuştuk.

3) Elimi yüzümü yıkadım, dişlerimi fırçaladım.

4) Bilet parasını verdi.

5) Hocamız bize vazife (temrin, alıştırma v. b.) verdi.

5. Cümlələri nəqli keçmiş zamanda yazın.

1) Kütüphaneye gitti, gazete ve dergi aldı, eve götürdü.

2) Dün okula uğradı mı, arkadaşlarıma beni sordu mu?

3) Sabahleyin erken kalktı, kahvaltı etmedi.

4) Biraz müzik dinlediler, televizyon seyrettiler, çay içtiler.

5) Delikanlı bu güzel kıza tutuldu mu?

6. Türk dilinə tərcümə edin.

1) O, kənddə doğulub. Orta məktəbi də burada bitirib. Sonra şəhərə gəlib, ali məktəbə daxil olub.

2) Səhər yuxudan erkən oyandım. Yerimdən qalxdım. Əl-üzümü yudum. İdman elədim. Səhər yeməyimi yedim. Evdən saat 9-un yarısında çıxdım. Pirləkənləri endim. Küçəyə çıxdım. Avtobusa mindim. Universitetə gəldim.

3) Zəng vuruldu. Biz auditoriyaya girdik. Müəllim gəldi, bizə salam verdi. Dərs başlandı. Biz iki saat türk dilində yazdıq, tərcümə etdik, danışdıq.

4) Sən hər şeylə maraqlanırsan. Uşaq kimi hər şeyə təəccüb edirsən. Demə onu tanıyırmıydın, mənə demirmisən.

5) O heç düşünmədən, cəld cavab verdi: Bax budur. Bu şəkildir. Yoxsa tanımadın? On il əvvəl çəkilib.

6) Nazim Hikmət məşhur türk şairidir. Haqqında çoxlu məqalə, elmi-tədqiqat əsəri yazılıb. 1902-ci ildə anadan olmuş, 1963-cü ildə vəfat etmişdir.

7) Deyəsən, bu qıza vurulmusan. Təəssüf ki, ərdədir.

8) Sizin kitabınız harada çap olunub? Məqalələriniz qəzetdə və jurnalda dərc edilmişdir.

9) Ona yaxınlaşdım. Çaşdı. Üzümə baxdı. "Xoş gəlmisən, qardaş" - dedi. "Xoş gördük" - dedim. Əl verib görüşdük.

7. Türk dilinə tərcümə edin.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı uğurla icra edilir. 2003-cü ilin oktyabr ayından indiyə qədər 535 min yeni iş yeri açılmışdır ki, bunların da tam əksəriyyəti daimi iş yerləridir. Yeni iş yerlərinin 83 faizi regionlarda açılmışdır. Bu da regionların həyatında öz əksini tapır. Gözəl abadlıq-quruculuq işləri gedir. Yeni müəssisələr açılır, yollar çəkilir, rayonlar abadlaşır, müasir görkəm alır.

Əsas məqsəd odur ki, kənd ilə şəhər arasında fərq azalsın, eyni zamanda rayonlardan böyük şəhərlərə miqrasiya meyilləri dayansın. Faktiki olaraq biz buna nail olmuşuq. Bunu davamlı etmək üçün, ilk növbədə, rayonlarda bütün sosial infrastruktur yeniləşməlidir. Biz də bunu edirik. İndi hər bir bölgədə müasir diaqnostika-müalicə mərkəzi, məktəblər, digər sosial obyektlər, idman kompleksləri tikilir. Bölgələrdə enerji təchizatı xeyli dərəcədə yaxşılaşıbdır. Yəni bütün sosial infrastruktur və iş yerləri olduğu təqdirdə, əlbəttə ki, insanlar böyük şəhərlərə miqrasiya etməyəcəklər.

ON ALTINCI DƏRS

FELİN GƏLƏCƏK ZAMANI

Türk dilində gələcək zaman iş, hal və hərəkətin gələcəkdə icra ediləcəyini, hərəkətin danışılan andan sonra baş verəcəyini bildirir və -acak, -ecek şəkilçisi vasitəsilə düzəlir. Şəkilçinin sonundakı "k" samiti I şəxsin tək və cəmində "ğ" hərfinə keçir; fel kökü saitlə bitərsə, köklə şəkilçi arasına bitişdirici "y" samiti artırılır; fel kökü "a" və "e" saitləri ilə bitərsə, həmin saitlər müvafiq olaraq "ı" və "i" saitləri ilə əvəzlənirlər. Şəxs şəkilçiləri (I kateqoriya) zaman şəkilçisindən sonra gəlir və bitişik yazılır.

Gələcək zamanın təsdiq forması

Ben alacağım, geleceğim, okuyacağım, başlayacağım.
Sen alacaksın, geleceksin, okuyacaksın, başlayacaksın.
O alacak, gelecek, okuyacak, başlayacak.

Biz alacağız, geleceğiz, okuyacağız, başlayacağız.
Siz alacaksınız, geleceksiniz, okuyacaksınız, başlayacaksınız.
Onlar alacaklar, gelecekler, okuyacaklar, başlayacaklar.

III şəxsdə *-dir, -dir// -tir, -tir* xəbər şəkilçisinin işlənməsi zəruri deyil. Həmin şəkilçinin işlədilməsi daha çox obyektiv modalıqla əlaqədar olub ifadə edilən fikrə qətilik, konkretlik, bitkinlik qazandırır.

Gələcək zamanın inkar forması

Felin gələcək zamanının inkar forması *-ma, -me* inkar şəkilçisi vasitəsilə düzəlir. İnkər şəkilçisi fel kökü ilə şəkilçi arasına artırılır; inkar şəkilçisinin saitləri ahəngə uyğun

olaraq *ı; i; u; ü* saitləri ilə əvəzlənilir. İnkâr şəkilçisi ilə gələcək zaman şəkilçisi arasına bitişdirici "y" samiti artırılır.

Ben almayacağım, gelmiyeceğim, okumuyacağım, başlamayacağım.

Sen almayacaksın, gelmiyeceksin, okumuyacaksın, başlamıyacaksın.

O almayacak(tır), gelmiyecek(tir), okumuyacak(tır), başlamıyacak(tır).

Biz almayacağıız, gelmiyeceğiız, okumuyacağıız, başlamıyacağıız.

Siz almayacaksınız, gelmiyeceksiniz, okumuyacaksınız, başlamıyacağımız.

Onlar almayacaklar(dır), gelmiyecekler(dir), okumuyacaklar(dır), başlamıyacaklar(dır).

Q e y d : Saitlə bitən fel köklərinin sonundakı, eləcə də inkâr şəkilçisinin geniş "a" və "e" saitlərinin dar saitlərlə əvəzlənməsi türk dilinin orfoqrafiyasında qəti şəkildə təsbit edilmədiyi üçün onların yazılışında müxtəliflik nəzərə çarpır:

almayacağım - almayacağım
okumuyacağıız – okumayacağıız - okumıyacağıız
görmüyeceksin – görmeyeceksin - görmıyeceksin

Gələcək zamanın sual forması

Felin gələcək zamanının sual forması *-mı, -mi* sual ədatı vasitəsilə düzəlir; sual ədatı zaman şəkilçisindən sonra və ayrı yazılır, şəxs şəkilçiləri sual ədatına birləşdirilir və I şəxsin tək və cəmində araya bitişdirici "y" samiti əlavə edilir.

Ben alacağım? gelecek miyim? okuyacağım?
Sen alacağ mısın? gelecek misin? okuyacağ mısın?
O alacağ mı(dır)? gelecek mi(dir)? okuyacağ mı(dır)?
Biz alacağ mıyız? gelecek miyiz? okuyacağ mıyız?
Siz alacağ mısınız? gelecek misiniz? okuyacağ mısınız?
Onlar alacaklar mı? gelecekler mi? okuyacaklar mı?

Gələcək zamanın inkar-sual forması

Felin gələcək zamanının inkar-sual forması *-ma, -me* inkar şəkilçisi və *-mi, -mı* sual ədatı vasitəsilə düzəlir. İnkâr şəkilçisi fel kökü ilə zaman şəkilçisi arasında işlənir, sual ədatı ayrı yazılır, şəxs şəkilçiləri sual ədatına birləşdirilir, I şəxsin tək və cəmində bitişdirici "y" samiti artırılır:

Ben almayacağ mıyım? gelmiyecek miyim? okumuyacağ mıyım?

Sen almayacağ mısın? gelmiyecek misin? okumuyacağ mısın?

O almayacağ mı(dır)? gelmiyecek mi(dir)? okumuyacağ mı(dır)?

Biz almayacağ mıyız? gelmiyecek miyiz? okumuyacağ mıyız?

Siz almayacağ mısınız? gelmiyecek misiniz? okumuyacağ mısınız?

Onlar almayacaklar mı? gelmiyecekler mi? okumuyacaklar mı?

Q e y d : Azərbaycan dilində felin gələcək zamanı *-acaq, -əcək* şəkilçisindən başqa *-ar, -ər* şəkilçisi ilə də düzəlir (Qeyri-qəti gələcək zaman). Türk dilində bu şəkilçinin rolu və funksiyası haqqında irəlidə məlumat verilmişdir.

TÜRK DİLİNDƏ SAYLAR

Türk dilində saylar müəyyən qruplara ayrılır: miqdar sayları, sıra sayları, qeyri-müəyyən saylar, bölüşdürmə sayları. Bunlardan ilk üçü Azərbaycan dilində də var. Bölüşdürmə sayları türk dilinin spesifik say qrupudur.

Miqdar sayları

1- bir	20-yirmi
2- iki	30-otuz
3 - üç	40-kırk
4 - dörd	50-elli
5 -beş	60-altmış
6 -altı	70-yetmiş
7 -yedi	80-seksen
8 -sekiz	90-doksan
9 -dokuz	100-yüz
10-on	1000-bin

"Bir" dilimizdəki kimi həm miqdar sayı, həm qeyri-müəyyənlik artıqlı, həm də ədat kimi çıxış edir:

Odada bir masa, bir de sandaliye var?

Bir çocuk sizi soruyor.

Bir fırtına, bir sağanak, bir dolu!... Nereye sığacağımızı bilmedik.

Miqdar saylarından yedi, sekiz, dokuz sözləri dilimizdəki kimi qoşa samitli deyil; "seksen" yerinə türk dilində "həştad" işlədilməz.

Sıra sayları dilimizdəki kimi, miqdar saylarına -inci, -inci, -uncu, -üncü şəkilçisi artırmaqla düzəlir: bir-birinci; altı-altıncı; dokuz-dokuzuncu; dörd-dördüncü

"İnci" şəkilçisini yazıda nöqtə işarəsi də əvəz edə bilər:
I. - birinci; 5.- beşinci

Qeyri-müəyyən saylar: az, çok, hayli, birçok, birkaç, birtakım, yarı(m), buçuk (az)

Bölüşdürmə sayları -ar, -er (samitlə bitən saylar üçün) və -şar, -şer (saitlə bitən saylar üçün) şəkilçisi vasitəsilə düzəlir:

birer, ikişer, üçer, dörder, beşer, altışar, yedişer, sekizer, dokuzar, onar, on birer

Türk dilində morfoloji yolla yaranan bu saylar Azərbaycan dilində ya sintaktik yolla - eyni bir sayın təkrarı ilə əmələ gəlir, ya da həmin sayların əvəzinə "hərəyə", "adam başına" və s. sözlər əlavə edilməklə düzəlir.

- Size yol harçlığı verdilər mi?

- Verdilər. Onar lira...

- Sizə yol xərci verdilərmi?

- Verdilər. Hərəyə on lirə (Adambaşına on lirə).

Uçaqlar birer ikişer havalanıyordu -Təyyarələr bir-bir, iki-iki havaya qalxırdılar.

Kızlar ikişer, erkekler dörder dizilsinler - Qızlar iki-iki, oğlanlar dörd-dörd düzölsün.

Orhanla ben mağazadan birer kurşunkalem, beşer defter aldık - Orxanla mən mağazadan hərəməzə bir karandaş, beş dəftər aldıq.

Yüzdən yuxarı saylara bölüşdürmə şəkilçiləri iki cür artırılır:

- a) beş yüzər, elli biner, sekiz yüzər, yedi biner.
- b) beşer yüz, ellişer bin, sekizer yüz, yedişer bin.

Milyon ve milyard sözləri ilə düzələn saylarda bölüşürmə şəkilçiləri yalnız həmin sözlərdən əvvəl gələn sayla artırılır.

Yedişer milyon, ikişer milyard, üçer milyon, dördər milyon, on sekizer milyon, altı yüz kırkar milyon;

Türk dilində yarım, az, tek, kaç, çift, birkaç sözləri də ar/şar şəkilçiləri qəbul edib bölüşdürmə sayı kimi işləyə bilər:

yarımşar - yarı-yarı;
azar azar - az-az;
teker - tək-tək, bir-bir;
çiffter çiffter - cüt-cüt, iki-iki

Birkaçar bardak çay içtik - Hərəmiş (adambaşına) bir neçə stəkan çay içdik.

Teker teker sıraya geçtilər - Bir-bir (tək-tək) sıraya düzüldülər.

Q e y d : 1) Türk dilində kəsr sayları Azərbaycan dilindəki kimi ifadə edilir:

beşte iki -beşdə iki;
yüzde altı - yüzdə altı;
binde dörd - mində dörd;
"Yüzde" sözü həm də "faiz" mənasında işləyir.
yüzde yirmi - % 20 - iyirmi faiz -20%
yüzde yüz - % 100 - yüz faiz - 100%

Türk dilində kəsr sayları ifadə edən aşağıdakı terminləri yadda saxlamaq lazımdır.

ikide bir -yarım,
dörtte bir -çeyrek.

Tam rəqəmlərdən (miqdar saylarından) sonra gələn yarımlar üçün "buçuk" sözü işləyilir.

beş buçuk - beş yarım (5,5)
yedi buçuk - yeddi yarım (7,5)

2) Dilimizdəki "ikəm", "üçəm" kimi sözlər türk dilində "ikiz", "üçüz" şəklində işləyir.

Hindistan'da kadın dördüz doğurdu.
Üçüzlerden birinin ismi Ayşedir.

3) Türk dilində bir sıra miqdar saylarından **-li, -li, -lu, -lü** şəkilçisinin köməyi ilə müxtəlif mənələrə gələn söz və ifadələr düzəlir:

ikili - binar; ikiqat; ikitərəfli; duet;
ikili görüşmələr - ikitərəfli danışıqlar;
Üçlü ittifaq - Üçlər ittifaqı;
dörtlü - kvartet

Toplantıda ikili ilişkiler tartışıldı. - Yığıncaqda (iclasda) ikitərəfli münasibətlər müzakirə edildi.

İkili ve dörtlü, müzik topluluklarının çeşitleridir. - Duet və kvartet musiqi kollektivi növləridir.

BİR GEZİ PROGRAMI

Dün arkadaşımından bir mektup aldım. O beş gün sonra Baküye gelecek. İki gün bizde misafir kalacaktır. Arkadaşım buraya uçakla gelecek. Ben arkadaşım için iki günlük cezi programı hazırladım. Biz cumartesi kendimizin gezilecek yerleri ile tanışacağız. Tabii İlk önce Şehitler Mezarlığını ziyaret edeceğiz. Sonra mezarlığın bulunduğu Parktan Baküyü seyredeceğiz. Lokantada öğle yemeğimizi yiyecek, sonra teleferikle aşağı ineceğiz. Bakü bulvarını gezdikten sonra Halı müzesini ziyaret edecek, Kızkalesine kalkacağız. Ben arkadaşıma bu kale üstüne bir efsane anlatacağım. Daha sonra biz Bakünün İçeri Şehir denilen en eski kısmını dolaşacağız. Akşam yemeğini yedikten sonra sinemaya gideceğiz.

Ertesi gün ben arkadaşımı sayfiyeye (yazlığa) götüreceğim. Biz orada denize girecek, kumlar üzerinde yatacağız. Ben kendimle top, sartañ, teyp ve yiyecek alacağım. Abim de bizimle beraber gidecek. Akşam şehre döndükten sonra biz ünlü Bakü sirkine gidecek, bir temsil seyredeceyiz.

Pazartesi arkadaşım Baküden ayrılacak. Ben onu tren garından yolcu edeceğim.

METİN

- Ağlama, sana çok yiyecek veririm.
- Sana da elmaştan, yakuttan, pırlantadan, yeşimden bir yuva yaptıracağım. Sus ağlama sus!
- Konduğum dallar çürüyecek sultanım.
- Çürüsün sus!
- İçtiğim sular kuruyacak.

- Kuruyacak sus!
- Toprak, deniz, teknil sular, meyvalar ağıya kesecek. ben ne yapacağım?
- Ağıya kesecek ağıya.
- Ne oldu bize?
- Söyle pırlantalar, kırmızı yakutlar, atlar, bulutlar, ağaçlar, çiçekler benim olacak mı?
- Olacak sultanım.
- Söyle karıncalara sarayımı, tahtımı yapacaklar mı?
- Yapacaklar sultanım.
- Ben, ben, ben ne olacağım? dedi, Ulukepez.
- Söyle onlara, senin için de bin yıllık yiyecek toplasın karıncalara.
- Sağol sultanım. - diye ayağına kapandı Ulukepez onun.
- Şimdi söyle bakalım elmaştan tahtımı yapacaklar mı?
- Evet sultanım, mavi elmaştan tahtım da yapılacak bu yıl içinde.
- Yapılacak ama...
- Aması ne, söyle!
- Sultanım dilinin altındaki söyle.
- Bana bir yuva yaptıracak mısın?
- Sana bir yuva yaptıracağım ki, iri, görkemli bir çınar ağacının üstüne... O öyle afsunlu bir ağaç olacak ki, bir çınar ağacı, insanlar, dibine ne kadar çürümüş su verilerse versinler, gene çürümeyecekler.

Sultanım ben şimdi bizim karıncalardan on beş, yirmi kadarını sırtıma alıp yola çıkacağım. Tuhaf kılıklı karınca da olacak aralarında, bu ayakları, bıyıkları, kuyrukları kopmuş, karınlar deşilmiş, karıncalar arasında... Bu karıncaları sırtıma alıp uçacağım ilk karınca ülkesine sırtımdaki karıncalarla beraber varıp karıncalar ülkesinin başkentine

indireceğim, başkentin bütün karıncalarını alana toplayıp bizim karıncaların durumlarını göstereceğim onlara. Sonra da onlara, anlatın bakalım filleri bu arkadaş-lara diyeceğim. Onlar ülkelerinin fillerin ayakları altında nasıl ezildiklerini, yok olduklarını anlatacaklar... Ondan sonra, başkentteki karıncalara buyruğumuza geçmelerini söyleyeceğim.

(Yaşar Kemal'in «Filler Sultanı ile Kırmızı Sakallı Topal Karınca» romanından)

TURGUT ÖZALA SAYGI

TURGUT Özal vefat edeli 14 yıl oldu, hâlâ gündemde. Lehinde, aleyhinde hâlâ ondan bahsediyoruz. Belli ki, kendi deyimiyle, "tarlayı derin sürmüş", açtığı çizgiler zamanın rüzgârıyla kaybolmamış.

Hangi çizgiler? Türkiye 1930'larda "devletçilik" diye konuşuyordu; dünya da öyle konuşuyordu. Sonra Türkiye ve dünya "karma ekonomi" diye konuştu. Komünist ülkeler dışında bütün dünya hem piyasa, hem devlet işletmeciliği diyordu. Türkiye Özal'la birlikte "serbest piyasa ekonomisi" dedi; dünya da öyle diyor. Artık CHP bile aksini söylemiyor. Bu terimler moda değildir; teknoloji kullanımının ve verimlilik arayışının ürettiği modellerdir. Türk ekonomisinde de piyasa ekonomisi döneminde üretkenlik, ürün çeşitlenmesi, verimlilik, teknoloji kullanımı, rekabet gücü ve ihracat arttı. İşte Özal'ın "tarlayı derin sürdüğü" çizgilerden biri; bu dışa açık piyasa ekonomisidir.

Üç devrim

Türkiye uzmanı siyaset bilimci ve sosyolog Dankwart A.Rustow'un belirttiği gibi: "Türkiye üç devrim yaşadı: Atatürk'ün yaptığı milli devrim, ya da ulus-devletin kurulması. İnönü'nün yaptığı demokratik devrim, demokrasiye geçilmesi. Üçüncüsü Turgut Özal'ın yaptığı ekonomik devrim. "Demokrasiye geçiş için 'karşı devrim' dersiniz, piyasa ekonomisinin yerine eskilere geri dönmeye kalkarsanız, Türkiye'nin gelişim çizgisini nasıl geriye çevirirsiniz; apaçık ortada! Özal "ekonomik devrim" in, yani piyasa ekonomisine geçişin esaslarını 17 Nisan 1979'da Aydınlar Ocağı'nın panelinde "Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları" adıyla açıklamıştı; iktidara geldiğinde yapacağı reformların tamamı! Hiçbir başbakan Türkiye'de ekonomi alanında Özal kadar hazırlıklı gelmedi. 1979 Nisan'ında ekonomik programını açıkladığında ne 12 Eylül gözüküyordu, ne de ANAP hayal edilebilirdi. Koca CHP ile koca AP vardı! "Zamanı gelmiş fikir" olduğu için, piyasa ekonomisi programı iktidara geldi. Türkiye hâlâ o yolda ilerliyor.

Üç hürriyet

Özal başlangıçta 'ekonomist'ti. Yaşadığı tecrübelerle gördü ki, tek fikirli toplumlar rekabetçi piyasa ekonomisinin gerektirdiği yaratıcılığı üretmez! Bu olgu Özal'ı "üç hürriyet" vurgusuna götürdü: Fikir, teşebbüs ve inanç hürriyetleri... Bu, Özal'ın bıraktığı "derin izler"den bir diğeridir. Özgürlükçü ve aynı zamanda 'yöneten' bir demokrasi! 1992'de Demirel-İnönü koalisyonu kurulduğunda, yönetemeyen demokrasinin ve popülizmin nasıl tahripkâr olacağını öngören Özal'ın söyledikleri: "Türkiye yeniden koalisyonlara girmiş durumda... Daha şimdiden iktidar erken emeklilikle ve hep Merkez Bankası'nı kullanarak ekonomiyi rotasından

çıkarırsa işin sonu yine felakete gider!". Kayıp 1990'lar ve 2001 krizi! Demek ki siyasi reform da gerekiyordu! Başkanlık sistemine uzanan görüşleri böyle bir siyasi pratik içinde geliştirdi. Çankaya'dan inerek "İkinci Değişim Programı" için yeniden yola koyulacaktı, ömrü vefa etmedi. Özal öncesi ve sonrasına ait ürün envanterlerini mukayese edin. Bir de zamanlarını yansıtan siyasi ve kültürel metinler üzerinde içerik analizi yapın... Türkiye'nin zihniyetçe ve iktisatça nasıl çeşitlenip zenginleşme yoluna girdiğini görürsünüz. Bıraktığı "derin izler" in en önemlisi bence bu süreçtir. Saygı ve rahmetle anıyorum.

(Taha Akyol, "Milliyet", 18.04.2007)

KONUŞMA

- Osman, hafta tatilinde ne yapacaksın?
- Sayfiyeye (yazlığa) gitmek istiyorum.
- Yalnız mı gileceksin?
- Hayır, bu akşam Hüsnü'ye telefon edeceğim. Ali'yi de davet edeceğim.
- Ya kardeşin? O da sizinle gelmiyecek mi?
- Maalasef. O yarın meşgul olacak.
- Yazlığa ne ile gideceksiniz? Arabayla mı?
- Yoo, canım! Banliyö treni ile gideceğiz.
- Sayfiyede akşama kadar mı kalacaksınız?
- Tabii... Yanımıza yiyecek alacağız.
- Denize girecek misiniz?
- Mutlaka. Şimdi denizin suyu çok sıcak. Hem de oraların plâcı pek güzel. Hem denize girecek, hem de kıyıda kumlar üzerinde yatacağız. Sen de gitmek istiyor musun?
- Olur. Ben de sizinle gideceğim.

LÜĞƏT

gezi - 1) gəzinti; 2) səyahət	pırlanta - brilliant
piyasa ekonomisi - bazar	yeşim - yaşma; yəşəm daşı
iktisadiyyatı	dal - budaq
üretkenlik - məhsuldarlıq	tekmil - bütün; tamam -kamal
verimlilik - rentabellik	ağı - zəhər; ağı
siyasət bilimci - politoloq	ağı (ya) kesmək - zəhər- lənmək; zəhərə dönmək;
olgu - fakt	ağulanmaq
tanışmaq - tanış olmaq	karınca - qarışqa
teleferik - funikulyor	afsun - əfsun; sehr
Kültür və Dinlenme parkı -	süreç - proses
mədəniyyət və istirahət parkı	karma - yığma, qatışıq
müze - muzey	sırt -kürək; yamac; bel
rota - siyasi kurs	tuhaf - qəribə; qeyri-adi
içerik - məzmun, mahiyyət,	bıyık -biğ
mündəricə	kılık - qiyafət; cild, qılıq
eski -qədim; köhnə	alan - sahə; meydan
sayfiye (yazlık ev) - yaylaq;	anlatmaq - izah etmək; başa
bağ; bağ evi	salmaq; anlatmaq
denize (suya) girmək - çimmək	yakmaq - yandırmaq; yandırır
yiyecek - yemək; ərzaq	yaxmaq;
temsil - tamaşa	karne - sinif jurnalı, qiymət
tren - qatar	şəhəratrafı cədvəli
banliyö (treni) -	sıra - parta
qatar	soğuk almak - soyuq dəymək
gar - vağzal	bundan dolayı - buna görə; bu
yolcu - sərnişin	səbəbdən
yolcu etmək - yola salmaq	
kıyı - sahil	
elmas - almaz	

Çalışmalar

1. Felləri gələcək zamanın təsdiq və inkar formalarında təsrif edin.

yapmaq, yemək, danışmaq, düşünmək.

2. Felləri gələcək zamanın sual və inkar-sual formalarında təsrif edin.

anlatmaq, yolcu etmək, bulunmaq, üşümək.

3. Miqdar saylarından sıra sayları düzəldin.

bir, beş, altı, yedi, dokuz, yüz, sekiz, bin elli.

4. Miqdar saylarından bölüşdürmə sayları düzəldin.

bir, iki, dörd, altı, on, on iki, yüz altmış.

beş yüz doksən, sekiz yüz on altı, bir milyon iki yüz bin, iki milyard beş yüz bin.

5. Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

Okulun avlusuna öğrencilər ikişer, üçer toplandı. Öğretmen kızları üçer, erkekleri dörder gruplara ayırdı. Hepsine birer kurşunkalem, beşer defter, altışar kitab verdi. Şimdi çifter dizilin, - dedi. Orhan "Kaçar kaçar?" - diye sordu. Öğretmen "ikişer" dedim ya! - söyledi.

Sonra teker teker dersaneye girdik. İkişer ikişer sıralarda oturduk. Öğretmen, not defterini açıp birer birer isimlerimizi okudu. Aşşeden başka herkes hazırđı. Komşusu Orhanın söylediğine göre Aşşe hastaymış. Galiba soğuk almış. Bundan dolayı derste hazır bulunmuyormuş.

Təpşırıqlar

1. "Bir gezi programı" mətnini Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

2. "Bir gezi programı" mətninin məzmununu türkçə danışın.

3. "Turgut Özalpa Sayğı" mətnini Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

4. "Arkadaşımlla bir gün" mövzusunda inşa yazın.

5. Gələcək zamanın inkar formasında yazın.

- 1) Şimdi kahvaltı ettim.
- 2) Sofranın başına oturdular.
- 3) Siz teyp dinliyorsunuz.
- 4) Babam bugün gelecek.
- 5) Abisi ve ablası yarın gidecekler.

5. Gələcək zamanın sual formasında yazın.

- 1) Bugün okuldan erken mi döndünüz?
- 2) Gazete ve dergileri kütüphaneye götürdüm.
- 3) Çantayı evde bıraktınız.
- 4) Kurşunkalemın parasını ben ödeyeceğim.
- 5) Hava pek soğuk, çocuklar denize girmiyecek.

6. Gələcək zamanın inkar-sual formasında yazın.

Köfte ve sandviç almadık.
Sinemaya yarın gideceğiz.
Ayşe bizimle beraber gelecek.
Tren gardan saat sekiz buçukta kalkacak.
Arkadaşları akşam yolcu edeksiniz.

7. Türk dilinə tərcümə edin.

Bizim region ölkələri ilə, Avropa ölkələri ilə bu sahədə münasibətlərimizi tənzimləyən müxtəlif sazişlər var. Eyni zamanda, keçən ilin noyabr ayında Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında enerji sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında memorandum imzalanmışdır. Bu ilin birinci rübündə Amerika ilə Azərbaycan arasında da buna bənzər sənəd - enerji təhlükəsizliyi sahəsində əməkdaşlığa dair anlaşma memorandumunu imzalanmışdır.

Əlbəttə, bütün bunlar Azərbaycanın imkanlarını çox böyük dərəcədə artırır. İlk növbədə bizim iqtisadi vəziyyətimiz daha da yaxşı olacaqdır. Biz xaricə nəql edilən neft və qazın satışından milyardlarla dollar vəsait əldə edəcəyik. Şübhəsiz ki, indiki zamanda enerji məsələləri dünya siyasəti gündəliyinin, demək olar, birinci məsələləri sırasına daxil olubdur. Ona görə də bizim siyasi çəkimiz də artacaq və artır. Biz də bunu görürük. Azərbaycanın müstəqil, çox açıq siyasəti, cəsarətli addımları, o cümlədən məhz bu amilə söykənir.

Bizim iqtisadi, siyasi gücümüz var, Azərbaycan regionda lider dövlətdir. Bizim iştirakımız olmadan regionda heç bir məsələ həll olunmur və Azərbaycanın çəkisi, önəmi getdikcə artacaqdır. Biz uğurlu iqtisadi islahatlar aparmışıq. Regional əməkdaşlıq sahəsində bir çox hallarda təşəbbüskarlıq göstəririk və ölkəmiz hərtərəfli inkişaf edir. O cümlədən, siyasi islahatlar və bütün başqa məsələlər də öz həllini tapır.

Çox simvolik, rəmzi xarakter daşıyan hal odur ki, birinci rübdə neftdən əldə olunan gəlirlər hesabına Neft Fondu tərəfindən maliyyələşən Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəmərinin tikintisinə başladıq. Yəni, o kəmərin təməli qoyuldu. Bu, doğrudan da rəmzi xarakter daşıyır: neftdən əldə olunan gəlirlər Bakını içməli su ilə, keyfiyyətli su ilə təmin etmək üçün istifadə olunur. Ümid edirəm ki, gələn il biz bu kəmərin istifadəyə verilməsinə nail olacağıq və beləliklə,

Bakının su problemləri aradan qaldırılacaqdır. Uzun illər ərzində bu layihə müzakirə olunurdu. Çünki oradakı böyük su mənbələri hələ çoxdan aşkar edilmişdi. Ancaq maddi imkanlarımız yox idi ki, bu işlərə başlayaq. Kreditlər axtarırdıq. Bilirsiniz ki, bu, neft sektoru deyil ki, banklar istənilən məbləğdə kreditlər versinlər. Adətən bu sahəyə kreditlər verilmir. Ancaq indi artıq bizə kredit lazım deyil, biz öz pulumuzla, Dövlət Neft Fondunun vəsaiti hesabına bu kəmərin tikintisinə nail olacağıq. Bu layihə sırf sosial xarakter daşıyır, bunun heç bir iqtisadi önəmi yoxdur. O kəmərin tikintisinə qoyulan vəsait bəlkə də yüz illər sonra da qayıtmadı. Ancaq biz bunu edirik ki, insanları narahat edən problemlər aradan qaldırılsın.

Bütövlükdə biz öz iqtisadi potensialımızı ölkənin sosial məsələlərinə yönəldirik. Azərbaycanda yüzlərlə məktəb tikilir. Son üç il ərzində 800-ə qədər məktəb, onlarca xəstəxana, poliklinika, tibb məntəqəsi tikilib, körpülər, yollar salınır. Yəni bütün bu görülən işləri sadalamaq üçün saatlarla vaxt lazım olar. Əsas odur ki, biz bütün istiqamətlərdə inamla irəliləyirik və hər sahədə düşünülmüş proqramlarımız var. Bunun da əsası bizim iqtisadi gücümüzdür. Uğurlu iqtisadi inkişaf, Heydər Əliyevin neft strategiyasının davam etməsi ilə təmin edirik.

(“Azərbaycan”, 14.04.2007)

ON YEDDİNCİ DƏRS

FELİN GENİŞ ZAMANI

Geniş zaman müasir türk dilində felin ən çox işlənən, müxtəlif mənə və üslub çalarlarına malik spesifik zamandır. Geniş zamanın ifadə etdiyi mənələrdən yalnız biri - gələcək zaman bildirmə xüsusiyyəti Azərbaycan dilində də var. Bu zamanın xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

a) Geniş zaman istilahi, terminin özündən də görün-düyü kimi, felin hər üç zamanını ehtiva edir; keçmişdə, indi və gələcəkdə baş verən iş, hal, hərəkəti bildirir; felin ifadə etdiyi hərəkətin icrasında bir sürəklilik, daimilik olduğu nəzərə çatdırılır.

Roman yazmaktan zevk duyarım.

Gülü seven dikenine katlanır.

Şen adam güneşə benzer; girdiği yer aydınlanır.

Sana başarılar dilerim.

Güneş Doğudan doğar.

Bu cümlələrdə müəyyən bir zaman yoxdur, yəni hərəkətlərin icrasının keçmişə, indiyə və ya gələcəyə aid olduğu qəti deyil. Məsələn, həmin cümlələrə "nə zaman?" sualı verilsə, cavab "hər zaman, daim" olacaqdır.

b) Geniş zaman müəyyən alışqanlıq və vərdişlə bağlı hərəkəti, daim təkrar olunan işi bildirir.

O her sabah saat yedide yataktan kalkar, giyinir, yıkanır, cimmastik yapar, kahvaltı eder. Üniuersitede dersler saat sekiz buçukta başlar.

Müqayisə üçün aşağıdakı iki cümləyə diqqət edək:

Sigara içiyor musun? - İçmiyorum.

Sigara içer misin? - İçmem.

Birinci cümlədə indiki zaman şəkilçisi ilə ifadə olunan hərəkət - papiros çəkib-çəkməmək yalnız danışq anı üçün məqbuldur, yəni soruşan adam müsahibinin papiros çəkən olduğunu bilir və ona təklif edir, müsahibi isə həmin anda çəkmək istəmədiyini bildirir. İkinci cümlədə isə danışan müsahibinin, ümumiyyətlə, papiros çəkib-çəkmədiyini soruşur. Verilən cavab "Mən, ümumiyyətlə, papiros çəkən deyiləm" - deməkdir.

c) Geniş zaman obyektiv gerçəklikdə daim təkrar olunan hadisələri ifadə etmək məqsədilə işlədilir:

İnsan doğar, yaşar, ölür;

Balık suda yaşar.

Yeryuvarlağı Güneşin yöresinde döner.

Felin geniş zamanının hər üç zamanı ehtiva etməsi, daim təkrar olunan hadisələri ifadə edə bilmə xüsusiyyəti türk dilində atalar sözü, deyim, məsəl və qanadlı sözlərin, eləcə də, qanunların və qanun qüvvəsində hökmlərin xəbərlərinin geniş zaman şəkilçisi ilə işlənməsini şərtləndirir, çünki bu cümlələrdə ifadə olunan fikir bütün zamanlar üçün doğru və yaşarıdır.

Beşer şaşar.

Hatasız kul olmaz.

Acele eden, ecele gider.

Su uyur, düşman uyumaz.

Bakanlar, Başbakanca seçilir ve Cumhurbaşkanınca atanır.

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.

ç) Geniş zaman Azərbaycan dilində *-ar*, *-ər* şəkilçisi vasitəsilə əmələ gələn qeyri-qəti gələcək zamanın ifadə etdiyi mənalara uyğun gələrək, hərəkətin gələcəkdə icrasının nəzərdə tutulduğunu, mümkünlüyünü bildirir.

Yarın kütüphaneye gider, sana da kitab alırım.
Akşam hastaneye uğrar, Orhan'ın durumunu öyrəniriz.
Dersten sonra size gelirim, biraz çalışırız.

d) Geniş zaman şəkilçisi II şəxsdə işlədikdə cümləyə arzu, istək, əmr çalarlığı qatır.

Filmi seyredər, bana anlatırsın.
Şu kitablara okursun, bir hafta sonra getirirsən.
Gün batmadan köyə varır, dönersən.

e) Geniş zaman şəkilçiləri nəqli keçmiş zamanın şəkilçilərinin sinonimi kimi çıxış edərək, keçmişdə icra olunmuş hərəkətin nəticəsini, indiki zamanla əlaqəsini göstərir.

Köylülərdən, Çoban Mehmet isminde biri onu burada görür, hemen koşar, köyə haber verir; gelirler, baxırlar; bir türlü nasıl olduğunu anlayamazlar; bıçaqla vurulmuş derlər ama köyden hiç kimse bu yarayı görmediklerini söylüyorlar.

f) Şifahi dildə də geniş zaman danışmaq etikətinin zəruri ünsürü kimi çıxış edir, nitq mədəniyyəti normalarını müəyyənləşdirən amillə çevrilir, cümləyə xahiş, nəzakət, hörmət çalarlığı verir. Məsələn, türk dilində "teşəkkür ederim", "rica

ederim", "özür dilerim" kimi geniş zaman şəkilçisi ilə qəliblənən ifadələr felin indiki zaman şəkilçisi ilə çox az işlədilir.

Bir bardak çay verir (vermez) misin? - Zəhmət olmasa, bir stəkan çay verin.

Şöyle buyurmaz mısınız? - Zəhmət olmasa, bura buyurun.

Lütfen söyler misiniz, üniversiteye nasıl gidilir?

Nasılsınız? - Teşəkkür ederim!

Bize yardım eder misiniz?

Bu tipli cümlələrdə *-mı* sual ədatının işlədilməsində məqsəd sual vermək, hər hansı təsdiq və ya inkar mənasında cavab almaq deyil, geniş zamanın xahiş, nəzakət və s. çalarlarını daha da qüvvətləndirməkdir.

Türk dilində felin geniş zamanı *-r*, *-ar*, *-er*, *-ır*, *-ir*, *-ur*, *-ür* şəkilçiləri vasitəsilə aşağıdakı qaydada düzəlir.

a) saitlə bitən fel kökünə "r" şəkilçisi artırılır:
okur, bekler, atlar, üçür, ister, başlar, yer, korkar.

b) təkhecalı fel kökünə *-ar*, *-er* şəkilçisi artırılır:
açar, gezer, düşer, korkar, kalkar, bakar, biter;

Q e y d : Türk dilində bir sıra təkhecalı fellərin geniş zamanı (təxminən 20 fel) *-ar*, *-er* şəkilçisi ilə deyil, *-ır*, *-ir*, *-ur*, *-ür* şəkilçisi ilə düzəlir; həmin felləri əzbərləmək lazımdır:

alır, gelir, bilir, kalır, olur, ölür, vurur, durur, sanır, görür, varır, verir, bulur, erir.

Eləcə də saitlə bitən bir neçə təkhecalı felin məchul növü: denir (deyilir), yenir (yenilir - məğlub edilir), konur (qoyulur) müstəsnaqlıq təşkil edir.

M ü q a y i s ə e t: konar (qonmaq felindən) - konur (qoymaq felindən).

c) samitlə bitən iki və daha artıq hecalı fellərin geniş zamanı *-ir, -ir, -ur, -ür* şəkilçisi vasitəsilə düzəlir.

inanır, düşünür, göstərir, bildirir, bırakır, konuşur, sevinir, çalışır.

Geniş zamanın təsdiq forması

Geniş zamanın təsdiq forması fel kökünə yuxarıda bəhs edilən *-r, -ar, -er, -ir, -ir, -ur, -ür* şəkilçiləri artırmaqla düzəlir; şəxs şəkilçiləri (I kateqoriya) zaman şəkilçisindən sonra bitişik yazılır.

Ben okurum, gezerim, alırım, konuşurum;
Sen okursun, gezersin, alırsın, konuşursun;
O okur, gezer, alır, konuşur;
Biz okuruz, gezeriz, alırız, konuşuruz;
Siz okursunuz, gezersiniz, alırsınız, konuşursunuz;
Onlar okurlar, gezerlər, alırlar, konuşurlar.

Vurğu bütün şəxslərdə geniş zaman şəkilçisinin, III şəxsin cəmində *-lar, -ler* şəkilçisinin üzərinə düşür.

İnkar forması

Geniş zamanın inkar forması türk dilinin buraya qədər öyrəndiyimiz zamanlarının inkar formalarının əmələgəlmə üsulundan xeyli fərqlənir. Doğrudur, burada da *-ma, -me* inkar şəkilçisindən istifadə edilir, lakin inkar formasının təsrifi zamanı geniş zaman şəkilçisi "r" ya tamamilə ortadan qalxır (II şəxs tək və cəmində), ya da "z" samiti ilə əvəzlənir

(II və III şəxslərdə); şəxs şəkilçiləri (I kateqoriya) birbaşa inkar şəkilçisinə birləşir; I şəxsin cəmində araya bitişdirici "y" samiti əlavə edilir.

Ben okumam, gezməm, almam, konuşmam;
Sen okumazsın, gezmezsən, almazsın, konuşmazsın;
O okumaz, gezmez, almaz, konuşmaz;
Biz okumayız, gezmeyiz, almayız, konuşmayız;
Siz okumazsınız, gezmezsəniz, almazsınız, konuşmazsınız;
Onlar okumazlar, gezmezler, almazlar, konuşmazlar.

Geniş zamanın inkar formasında vurğunun yerinə diqqət etmək lazımdır. Başqa zamanlarda vurğusuz olan *-ma, -me* inkar şəkilçisi geniş zamanda vurğu qəbul edir. Yalnız I şəxsin cəmində vurğu inkar şəkilçisindən əvvəlki hecanın, III şəxsin cəmində *ma* şəkilçisinin üzərinə düşür.

Ben okumam	Biz okumayız
Sen okumazsın	Siz okumazsınız
O okumaz	Onlar okumazlar

Sual forması

Geniş zamanın sual forması *-mı, -mi, -mu, -mü* sual ədatı vasitəsilə düzəlir; sual ədatı fəldən ayrı yazılır; Şəxs şəkilçiləri sual ədatına bitişdirilir. I şəxsin tək və cəmində araya bitişdirici "y" samiti əlavə edilir.

Ben okur muyum? gezer miyim? alır mıyım? konuşur muyum?

Sen okur musun? gezer misin? alır mısın? konuşur musun?

O okur mu? gezer mi? alır mı? konuşur mu?

Biz okur muyuz? gezer miyiz? alır mıyız? konuşur muyuz?

Siz okur musunuz? gezer misiniz? alır mısınız? konuşur musunuz?

Onlar okurlar mı? gezerler mi? alırlar mı? konuşurlar mı?

Vurğu bütün şəxslərdə geniş zaman şəkilçisinin, III şəxs cəmində isə -lar, -lər şəkilçisinin üzərinə düşür.

İnkar-sual forması

Geniş zamanın inkar-sual forması felin geniş zamanın inkarı və -mı, -mi, -mu, -mü sual ədatı vasitəsilə düzəlir; Sual ədatı ayrı yazılır, şəxs şəkilçiləri ədata birləşir, I şəxs tək və cəmində araya bitişdirici "y" samiti əlavə edilir.

Ben okumaz mıyım? gezmez miyim? almaz mıyım? konuşmaz mıyım?

Sen okumaz mısın? gezmez misin? almaz mısın? konuşmaz mısın?

O okumaz mı? gezmez mi? almaz mı? konuşmaz mı?

Biz okumaz mıyız? gezmez miyiz? almaz mıyız? konuşmaz mıyız?

Siz okumaz mısınız? gezmez misiniz? almaz mısınız? konuşmaz mısınız?

Onlar okumazlar mı? gezmezler mi? almazlar mı? konuşmazlar mı?

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI

(bazi bölüm ve maddeler)

Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir. Türkiye Devleti ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir. Bayrağı, şekli kanunda belirtilen, beyaz ay yıldızlı al bayraktır. Milli marşı "İstiklal Marşı"dır. Başkenti Ankara'dır.

Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Bu yetki devredilemez. Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından, Anayasa ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir. Yargı yetkisi, Türk milletini adına bağımsız mahkemelerce kullanılır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletçe genel oyla seçilen dörtüyzelli milletvekilinden kurulur. Otuz yaşını dolduran her Türk Milletvekili seçilebilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri beş yılda bir yapılır. TBMM'nin görev yetkileri kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak, Bakanlar Kuruluna belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek; bütçe tasarılarını görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına ve savaş ilanına karar vermek; milletlerarası anlaşmaları onaylamak; genel ve özel af ilanına karar vermektir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri seçildikleri bölgeyi veya kendilerini değil, bütün milleti temsil ederler.

Bakanlar Kurulu, Başbakan ve bakanlardan kurulur. Başbakan Cumhurbaşkanıca, TBMM üyeleri arasından atanır. Bakanlar TBMM üyeleri veya milletvekili seçilme yeterliğine sahip olanlar arasından Başbakanca seçilir ve Cumhurbaşkanıca atanır.

Başbakan, Bakanlar Kurulunun genel siyasetini belirler ve bakanlarla işbirliği halinde yürütür. Bakanlar Kurulu, bu siyasetin yürütülmesinden birlikte sorumludur.

ÇATIŞMALAR, DİDİŞMELER...

Cumhurbaşkanlığı seçimiyle ilgili hem siyasal, hem hukuksal tartışma ve polemikleri izlerken, tuhaf bir buruklukla düşünce kepeçem, 1270'li yıllara doğru uzanıyor; yani efendim, 737 yıl kadar öncesine.

Floransa'da Dante'nin doğup çocukluğunu yaşadığı 1270'li yıllarda, bizim de Söğüt ve Domaniç yörelerimizde Oğuz Türklerinden geldiği söylenen 400 çadırılık, yani yaklaşık 3 bin nüfuslu bir aşiret yaşıyordu.

Bu aşiret Kayı aşiretiydi. Başındaki Bey de Ertuğrul Bey'di. Ertuğrul Bey 93 yaşında öldü. Tarih 1281, yahut 1288. Ertuğrul Bey ölünce aşiretin içinde iktidar kavgası başladı. Ertuğrul Bey'in oğlu Osman Bey ile Ertuğrul Bey'in kardeşi Dündar Bey birbirlerine girdiler.

Abdülhak Hamit'in babası tarihçi Hayrullah Efendi, 400 çadırılık bir aşiretin başına geçmek için amcayla yeğeni arasında başlayan kavganın sonunda nasıl bir cinayete dönüştüğünü şöyle anlatıyor:

"...Dündar Bey, Osman Bey'in reisliğini bir türlü hazmedemeyerek münasip bir fırsat bekliyordu; hatta rivayete göre Bilecik ve Yarhisar Rum beylerinin Osman Gazi'yi öldürmek için tertip ettikleri tuzaktan Dündar Bey'in de haberi varmış. Osman Bey bu hadiseyi bastırdıktan sonra 1298'de amcasını öldürmüştür..."

Neşri'nin Cihannüma'sına göre ise Osman Bey, amcası Dündar Bey'i bizzat kendi eliyle ve okla öldürmüştü.

Son yüz yıldaki iktidar ve egemenlik çatışmaları da; bu çatışmaların kimlere nelere mal olduğu da; bilimsel bir objektiflikle yeterince netleştirilmiş değil.

Dış merkezlerde de kim bilir ne sinsi tezgâhlar kurgulandı o çatışmalar sırasında.

Japonya, 2. Dünya Savaşı'ndan ağır bir yenilgiyle çıktı; Hiroşima'da, Nagazaki'de de atom bombaları patladı üstünde. Ve bugün Japonya, küresel ekonominin rekorlar kırıp duran şampiyonları arasında. Türkiye ise 2. Dünya Savaşı'na girmedi. Ama vatandaşlarının "yaşam kalitesi" açısından, 173 ülke arasında 93'üncü sırada.

Siyasal partilerimizin sayısı 52'ye çıktı. Hangisinin söylem repertuarında, bir türlü "gelişmiş" olamayışımızın tümörlerini rakamlarla da şeffaflaştıran köklü bir şahlanmış var?

Bu konudaki halk deyimleri de çarpıcıdır:

Böyle gelmiş, böyle gider.

Doğruyu söyleyeni 9 köyden kovmuşlar.

Gemisini kurtaran, kaptan.

İş bilen, kılıç kuşananın.

Bal tutan parmağını yalar v.s...

Türkiye daha bir süre, kendi geleneksel koşullanmaları nedeniyle birtakım çalkantılardan geçeceğe benzemekte... Görünen o ki, 20-25 yıl içinde AB üyeliği ile birlikte, Türkiye de, evrensel bir küreselleşmenin dinamikleri sayesinde, kendi çağıyla bütünleşmiş olacak.

(Çetin Altan)

KONUŞMA

- Merhaba, Aysel.

- Günaydın, İsmayıl.

- Nasılsın? Dün üniversiteye neden gelmedin?

- Bir az rahatsızdım. Galiba soğuk aldım, Nerede üşüttüğümü bilmiyorum.

- Geçmiş olsun. Şimdi iyisin, inşallah!

- Evet, təşəkkür ederim. Sen nasılsın bakayım?
- Hamdolsun, ben de fena deyilim. Zaten biliyorsun, ben hiç zaman hastalanmam. Bir az üşüttüm mü, hemen bir aspirin alırım, geçer gider. Başka ilaçları sevmem ve hiç kullanmam.

- Annem de öyledir. Bana "kızım, sık sık hastalanıyorsun", der. Sağlığımı dikkat etmemi söyler, ama ne yazık ki, hastalık da gelirim demez.

- Doğru. Fakat yine de kendini koruman gerekir.

Neyse, boş ver hastalığa! Öyle ufak tefek şeylere aldırma! Şimdi nereye gidiyorsun?

- Kütüphaneye. Biliyorsun, ben her hafta kütüphaneye gider, oradan kitap alır, eve götürür, okurum. Kitap okumasını çok severim.

- Kim sevmez! İyi kitabı herkes sever. Ben daha fazla çağdaş yazarların eserlerini okurum. Roman ve öküden çok hoşlanırım.

- Ben şiiri severim. Şiir insanı daha çok duygulandırır, içlendirir. İnsanoğlunu yücelten en güzelim duygular hürde bilinir. Ayrıca şiir insanı yaşama sesler, hayata bağlar. Kusura bakma, sormayı unuttum, sen nereye gidiyorsun?

- Ben eve gidiyorum. İstersin seni kütüphaneye kadar geçireyim.

- Teşəkkür ederim, istemez. Kendim giderim.

- O zaman allahasımarladık.

- Güle güle.

LÜGƏT

Anayasa - konstitusiya; əsas qanun	gerçəkləşirmək - həyata keçirmək
kapsamak - əhatə etmək; tutmaq	egemenlik - hakimiyyət
ulus - millət	eşit - bərabər
topluluk - kollektiv; xalq; cəmiyyət	nüfus - əhali
önəmli - əhəmiyyətli	küresel - global
belge - sənəd	sorumlu - məsul
antlaşma - müqavilə	sorumluluk - məsuliyyət
Transkafkasya - Zaqafqa-ziya	soğuk almak - soyuq dəymək
özərk - muxtar	üşütmək - özünü soyuğa vermək, soyuqlamaq
statü - status	zaten - əslində; zətən
eşik - ərəfə	kullanmak - istifadə etmək
egemen - suveren; hakim	kalite - keyfiyyət
açı - bucaq	boş ver! - fikir vermə; özünü üzmə
ilişki - münasibət	ufak tefek - xırım-xırda
milli marş - dövlət himni	aldırma! - fikir vermə; özünü üzmə
yürütme - icra	genel - ümumi
görev - vəzifə	özel - qismi; xüsusi
geleneksel - ənənəvi	üye - üzv
bakanlar kurulu - nazirlər kabineti	başbakan - baş nazir
bağımsız - müstəqil	bakan - nazir
amca - əmi	başbakanca - baş nazir
kaldırmaq - ləğv etmək; qaldırmaq	tərəfindən
tasarı - proyekt, layihə	atamak - təyin etmək
anlaşma - müqavilə, saziş	işbirliyi - əməkdaşlıq
konsolosluk - konsulluq	tümör - şiş
uluslararası - beynəlxalq	kepçe - çömçə, çalov
yeğen - qardaşoğlu (qızı)	öykü (hikaye) - hekayə
örgüt - təşkilat	içlendirmək - duyğulan-dırmaq, həyəcanlandırmaq

katılmak - iştirak etmək;
qatılmak
birlik - ittifaq
yasama yetkisi -
qanunvericilik səlahiyyəti
netləşirmək – dəqiqləşdirmək
Yargı – məhkəmə

yaşam - həyat
geçirmək - burada; ötürmək
tezgah kurqulamaq –
qurğu qurmaq
evren – kainat, dünya

Çalışmalar

1. Geniş zamanın təsdiq formasında təsrif edin.

dönmək, bilmək, çalışmaq, yorulmaq.

2. Geniş zamanın inkar formasında təsrif edin.

yapmaq, seyretmək, uyumak, gülmək.

3. Geniş zamanın sual formasında təsrif edin.

danışmaq, dinləmək, oturmaq, danışmaq.

4. Geniş zamanın inkar-sual formasında təsrif edin.

sevmək, duymaq, yıkanmaq, kavuşmaq.

5. Xəbərləri geniş zamanın inkar formasında işlədin.

Kışın nehirler taşar.
Balık kuruda mı yaşar?
Köye yayan gidilir.
Yollar yürümekle aşınır.
Her gün sinemaya gideriz.

6. Xəbəri geniş zamanın sual formasında işlədin.

Geç vakte kadar okumam.
Orhan'ı davet etməyin.
Siz bunu bilmezsiniz.

Tren saat beşte kalkmaz.
Bu kitabı beğenirsin.

7. Xəbərləri geniş zamanın inkar-sual formasında işlədin.

Tuz gölü İç Anadolu'da bulunur.
Fırat nehri Basra körfezine dökülür.
Kendi düşen ağlamaz.
Bir kısım nehirler memleket dışına çıkar.
Karadeniz Akdeniz yolu Boğazlardan geçer.

Tapşırıqlar

1. "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası" mətnini Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

2. "Çatışmalar, Didişmələr" mətnini Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

3. "Benim Cumhuriyetim" mövzusunda inşa yazın.

4. Aşağıdakı felləri geniş zamanın təsdiq və inkar formalarında təsrif edin.

katılmak, karar vermek, atamak, yürütmək.

5. Aşağıdakı felləri geniş zamanın sual və inkar-sual formalarında təsrif edin.

gerçəkləşdirmək, seçmək, imzalamak, onaylamak.

6. Aşağıdakı cümlələrin xəbərlərini felin geniş zamanında yazın.

Orhan, hafta tatilinde ne yapacaksın? Tiyatroya, konsere ve sinemaya gideceğim.

Yalnız mı gideceksin? Bir arkadaşım var, onunla Beraber gideceğiz.

Banlıyö trenleri saat kaçta kalkıyor? Bilmiyorum.

Her gün akşam kitab okuyor, televizyon seyrediyor, derslerime çalışıyorum.

Universiteye yaya mı gidiyorsunuz?

Sen bunu pekala biliyorsun, onu sevmiyorum.

Odanın penceresi sokağa bakıyor.

Çocuklar genel olarak çok erken uyuyorlar.

Giden gidiyor, kalan kalıyor.

Türkiye Asyanın neresinde bulunuyor?

7. Aşağıdaki türk atalar sözlerini ezberləyin.

Ölenle ölünmez.

Su uyur, düşman uyumaz.

Beşer şaşar.

Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar.

Acele işe şeytan karışır.

8. Türk dilinə tərcümə edin.

2007-ci ilin birinci rübü tarixi hadisələrlə çox zəngin olubdur. Onlardan biri də Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun tikintisinə dair əldə olunmuş razılaşmalardır. Fevral ayında Tbilisidə Gürcüstan, Azərbaycan prezidentləri və Türkiyənin Baş naziri üçtərəfli saziş imzalamışlar. Bilirsiniz ki, bu layihə də uzun illər ərzində müzakirə olunurdu. Biz Avropa İttifaqı ilə, digər qurumlarla, beynəlxalq maliyyə qurumları ilə bunu müzakirə etmişdik. Ancaq bu layihəyə də kredit tapmaq məsələsi çox çətinləşmişdi. Bunun başqa səbəbləri var, burada iqtisadi amillərdən söhbət getmir. Çünki iqtisadi cəhətdən bu dəmir yolunun tikintisi çox səmərəlidir. Sadəcə, ermənipərəst qüvvələr və dünyadakı erməni lobbisi bu məsələyə müdaxilə edərək beynəlxalq maliyyə qurumlarını bu işdən çəkirdi. Təəssüflər olsun ki, bəzi ölkələri, bizim tərəfdaşlarımızı və beynəlxalq təşkilatları da bu işdən çəkirdi. Halbuki bu, birinci növbədə regional əməkdaşlıq üçün çox önəmli bir layihədir. İkinci növbədə, bu,

Tarixi İpək yolunun bərpasıdır. Üçüncü növbədə, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum neft, qaz kəmərlərinin məntiqi davamıdır. Dördüncü növbədə, bu, Azərbaycanı Türkiyə ilə, Avropanı Asiya ilə birləşdirən dəmir yoludur, yeni bir nəqliyyat dəhlizidir.

Bütün bu amillər bir yana, bir tərəfdən də guya ki, bu, Ermənistanı təcrid etmə planlarıdır. Əfsuslar olsun ki, onların fikirləri bizim tərəfdaşlarımıza təsir göstərmişdir. Ancaq Azərbaycan bu gün bütün regional məsələləri özü həll edə bilər və biz də Gürcüstan hökumətinə 200 milyon dollar həcmində kreditin ayrılmasına qərar verdik. Bu kreditin hesabına Gürcüstanda dəmir yolunun tikintisi təmin ediləcəkdir. Bir daha demək istəyirəm ki, əgər beynəlxalq maliyyə qurumları bu məsələdə iştirak etsəydi, biz şad olardıq. Şad olardıq ki, Avropa İttifaqı, bizim tərəfdaşlarımız, böyük ölkələr bu məsələdə iştirak edəydi. Ancaq nə edək ki, erməni lobbisinin təsiri buna imkan vermədi. Amma buna baxmayaraq, bir daha demək istəyirəm ki, biz öz bildiyimizi edirik və edəcəyik.

O ki qaldı Ermənistanı təcrid etmə planlarına, Ermənistan beynəlxalq layihələrdən özü-özünü təcrid etmişdir. Bizim mövqeyimiz belədir və mən bunu bir daha bəyan etmək istəyirəm ki, biz regional layihələrdə Ermənistanın iştirakına heç vaxt imkan verməyəcəyik. Ermənistan artıq iqtisadi, nəqliyyat baxımından dalana çevrilibdir. Ermənistanın işğalçı siyasəti, qonşulara qarşı təcavüzkar siyasəti bu ölkəni, faktiki olaraq, bütün layihələrdən təcrid edibdir. Əgər təcriddən söhbət gədirsə, o zaman Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum neft, qaz kəmərləri də Ermənistandan yan keçir.

(“Azərbaycan”, 14.04.2007)

ON SƏKKİZİNCİ DƏRS

FELİN BACARIQ ŞƏKLİ

Türk dilində "yeterlik fiili" adı verilən felin bacarıq şəkli (mümkünlük aspekti) "bilmək" felinin köməyi ilə düzəlidir. "Bilmək" feli *-a, -e // -ya, -ye feli* bağlama şəkilçisi qəbul etmiş fel kökünə bitişdirilir və felin bütün zamanlarında işlənir, şəxs şəkilçiləri "bilmək" felinin kökünə artırılır.

Felin bacarıq şəklinin təsdiq forması

İndiki zamanda:

gelebiliyorum	gelebiliyoruz
gelebiliyorsun	gelebiliyorsunuz
gelebiliyor	gelebiliyorlar

Şühudi keçmiş zamanda:

okuyabildim	okuyabildik
okuyabildin	okuyabildiniz
okuyabildi	okuyabildiler

Nəqli keçmiş zamanda:

yazabilmişim	yazabilmişiz
yazabilmişsin	yazabilmişsiniz
yazabilmiş	yazabilmişler

Gələcək zamanda:

yapabileceğim	yapabileceğiz
yapabileceksin	yapabileceksiniz
yapabilecek	yapabilecekler

Geniş zamanda:

gidebilirim	gidebiliriz
gidebilirsin	gidebilirsiniz
gidebilir	gidebilirler

Mürəkkəb fellərdə "bilmək" sözü birləşmənin ikinci tərəfinə qoşulur:

taarruz etmek	- taarruz edebilmek
yoketmek	- yokedebilmek
işgal etmek	- işgal edebilmek
affetmek	-affedebilmek

Felin bacarıq şəkli felin inkar formasından da düzəlidir:

yorulmamak	- yorulmuyabilmek
gecikmemek	- gecikmiyebilmek
okumamak	- okumuyabilmek
yazmamak	- yazmıyabilmek

Azərbaycan dilində də felin bacarıq şəklini ifadə etmək üçün "bilmək" felindən istifadə olunur, ancaq dilimizdə "bilmək" feli qoşulduğu sözdən ayrı yazılır. Məs.: görə bilirəm, görə bildim, yaza biləcəyəm, oxuya biləcəksən, baxa biləcəyik və s.

Felin bacarıq şəklinin inkar forması (qeyri-mümkünlük aspekti) isə türk dilini Azərbaycan dilindən fərqləndirən ən mühüm morfoloji əlamətlərdən biridir. Dilimizdə qeyri-mümkünlüyü ifadə etmək üçün "bilmək" felinə inkar şəkilçisi gətirmək kifayətdir: gedə bilmərəm, gələ bilmədin, yaza bilməyəcəksiniz, oxuya bilməzsən;

Türk dilində isə qeyri-mümkünlüyün ifadəsi zamanı "bilmək" feli tamamilə ortadan çıxır.

Türk dilində felin bacarıq şəklinin inkarı fel kökünə artırılan *-ama, -eme; -amı, -emi* morfemləri vasitəsilə düzəlir; Fel kökü saitle bitərsə, araya bitişdirici "y" samiti əlavə edilir. Vurğu *-ma, -me* inkar şəkilçisindən əvvəlki hecanın üzərinə düşür.

İ n d i k i z a m a n d a :

gelemiyorum	gələ bilmirəm
gelemiyorsun	gələ bilmirsən
gelemiyor	gələ bilmir
gelemiyoruz	gələ bilmirik
gelemiyorsunuz	gələ bilmirsiniz
gelemiyorlar	gələ bilmirlər.

Ş ü h u d i k e ç m i ş z a m a n d a :

okuyamadım	oxuya bilmədim
okuyamadın	oxuya bilmədin
okuyamadı	oxuya bilmədi
okuyamadık	oxuya bilmədik
okuyamadınız	oxuya bilmədiniz
okuyamadılar	oxuya bilmədilər

N ə q l i k e ç m i ş z a m a n d a :

yazamamışım	yaza bilməmişəm
yazamamışsın	yaza bilməmişsin
yazamamış	yaza bilməmiş
yazamamışız	yaza bilməmişik
yazamamışsınız	yaza bilməmişsiniz
yazamamışlar	yaza bilməmişlər

G ə l ə c ə k z a m a n d a :

yapamıyacağım	edə bilməyəcəyəm
yapamayacaksın	edə bilməyəcəksən
yapamıyacak	edə bilməyəcək
yapamıyacağız	edə bilməyəcəyik
yapamıyacaksınız	edə bilməyəcəksiniz
yapamıyacaklar	edə bilməyəcəklər

G e n i ş z a m a n d a :

gidemem	gedə bilmərəm
gidemezsin	gedə bilməzsən
gidemez	gedə bilməz
gidemeyiz	gedə bilmərik
gidemezsiniz	gedə bilməzsiniz
gidemezler	gedə bilməzlər

Azərbaycan dilində felin bacarıq şəklinin inkarının (qeyri-mümkünlük aspektinin) türk dilində olduğu kimi (yəni "bilmək" felini işlətmədən) işlənməsi şifahi nitq üçün xarakterikdir:

gedəmmərəm, gələmmərsən, oxuyammaz, baxammarıq, alammarsınız, biləmməzlər və s.

Felin bacarıq şəklinin sual forması

İndiki zamanda:

gelebiliyor muyum?	gelebiliyor muyuz?
gelebiliyor musun?	gelebiliyor musunuz?
gelebiliyor mu?	gelebiliyorları mı?

Şühudi keçmiş zamanda:

okuyabildim mi?	okuyabildik mi?
okuyabildin mi?	okuyabildiniz mi?
okuyabildi mi?	okuyabildiler mi?

Nəqli keçmiş zamanda:

yazabilmiş miyim?	yazabilmiş miyiz?
yazabilmiş misin?	yazabilmiş misiniz?
yazabilmiş mi?	yazabilmişler mi?

Gələcək zamanda:

yapabilecek miyim?	yapabilecek miyiz?
yapabilecek misin?	yapabilecek misiniz?
yapabilecek mi?	yapabilecekler mi?

Geniş zamanda

gidebilir miyim?	gidebilir miyiz?
gidebilir misin?	gidebilir misiniz?
gidebilir mi?	gidebilirler mi?

Felin bacarıq şəklinin inkar-sual forması

İndiki zamanda:

gelemiyor muyum?	gelemiyor muyuz?
gelemiyor musun?	gelemiyor musunuz?
gelemiyor mu?	gelemiyorlar mı?

Şühudi keçmiş zamanda:

okuyamadım mı?	okuyamadık mı?
okuyamadın mı?	okuyamadınız mı?
okuyamadı mı?	okuyamadılar mı?

Nəqli keçmiş zamanda:

yazamamış mıyım?	yazamamış miyiz?
yazamamış misin?	yazamamış misiniz?
yazamamış mı?	yazamamışlar mı?

Gələcək zamanda:

yapamayacak mıyım?	yapamayacak miyiz?
yapamayacak misin?	yapamayacak misiniz?
yapamayacak mı?	yapamayacaklar mı?

Geniş zamanda

gidemez miyim?
gidemez misin?
gidemez mi?

gidemez miyiz?
gidemez misiniz?
gidemezler mi?

ÜZEYİR HACİBEYOV

Ünlü besteci, Azerbaycan opera sanatının kurucusu, seçkin dramaturg, öğretmen, büyük müzikbilgisi uzmanı ve kuramcısı Üzeyir Hacıbeyov'un çokyönlü sanat yolu, Azerbaycanın çağdaş musiki sanatının oluşum tarihini yansıtmaktadır. Ve raslantı değildir ki, Üzeyir Hacıbeyov'un doğum günü olan 18 Eylülü Cumhuriyetimiz kamuoyu, sanat bayramı - Müzik Günü olarak kutlar.

Tüm İslam Doğusunda ilk opera olan "Leyla ile Mecnun"un galasının yapıldığı 12 Ocak 1908 tarihinden itibaren Azerbaycan musikisinde kökleşen, fakat Üzeyir Hacıbeyov'un adı ile bağlı olmıyan biçim ve tür bulmak zordur. O, yenilikçi bir sanatçı olarak Azerbaycan müziğinin stil özelliklerini ve estetik prensiplerini hem kuramsal yönden, hem pratik açıdan belirlemiş ve biraraya getirmiş bulunuyor. Onun yaratıcılığında ve bilimsel-kuramsal eserlerinde ilk kez gerçekçilik, ileri fikirlilik, inandığı ülkelerine ve halka bağlılık, ulusallık ve enternasyonellik sorunları öne sürülerek irdelenmiştir.

Üzeyir Hacıbeyov kendi müziğinde Azerbaycan halk musikisinin tüm neveleri şarkı, dans, makam ve aşık sanatı türlerinin stilistik özelliklerini biraraya getirerek kaynaştırmış, Hacıbeyov üslubu denilen kendine özgün bir stil gerçekleştirmiştir.

Hacıbeyov'un eserlerindeki halk musikisine bağlı ezgiler önde gelmekle beraber, klasik netlik ve biçim ahenkliliği bu stilin ana çizgilerini oluşturmaktadır. Azerbaycan musi-

kisi özelliklerinin Üzeyir Hacıbeyov tarafından gerçekleştirilen derin bilimsel analizi özelde ulusal müzik dilinin, genelde ise bir bütün olarak müzikinin sonraki gelişimi için kuvvetli kuramsal temel oluşturdu.

Azerbaycan müziği kendisinin enternasyonel önemini belirliyen yeni bir aşamaya ulaştı ve bu ulaşımında musikimizin klasiki Üzeyir Hacıbeyov'un rolü muazzamdır.

Üzeyir Hacıbeyov'un ilk musiki eseri "Leyla ile Mecnun" operası müzik kültürü tarihinde makam üstünde yazıları ilk opera oldu.

Üzeyir Hacıbeyov sanatının şaheseri, çokuluslu Sovyet musikisinin eldet ettiği başarıların doruk noktalarından biri sayılan "Koroğlu" operasıdır. Gerçek anlamda halk ruhu ile gidalanan, Azerbaycan musikisinin tüm zenginliklerini içeren "Koroğlu" operası Avrupa epik-kahramanlık operalarının klasik örneklerinin geleneklerini gereğince sürdürmektedir. Bu anıtsal yapıtın pekçok özelliği, armonik ve plafonik dili, orkestralama, senfonik parçalar genellikle Azerbaycan musikisinin sonraki gelişiminde önemli rol oynadı.

Üzeyir Hacıbeyov'un "Karı ve koca", "O olmasın, bu olsun" (Meşedi İbad), "Arşın Mal Alan" müzikal komedilerinin önemini M.F.Ahundov'un komedileri, yüzyılın başlarının ilerici Azerbaycan maarifçileri "Molla Nasreddin" dergisinin yazıları, S.Mehmetkuluzade'nin oyküleri, M.A.Sabir'in şiirleri, A.Hakverdiyev ve N.Vezirov'un oyunları, A.Azimzadenin karikatürlerinin önemiyle kıyaslamak mümkündür.

"Arşın Mal Alan", Hacıbeyov'un müzik sanatında tüm dünyayı gezip dolaşan ilk kırlangıçtır. Bugün bu müzikal komedinin büyüleyici melodileri dünya halklarının 45'den fazla dilinde seslenmektedir.

Üzeyir Hacıbeyov, güftesi ünlü şair Ahmet Cevat'a ait Azerbaycan Milli Marşının bestecisidir.

TÜRKİYE'DE ÇEVİRMEN OLMAK

"Türkiyede yazar olmak nasıl bir şey?" sorusuyla sık sık karşılaşıyorum. Ama ben bugün alışageldiğim gibi bu meseleyi değil, başka bir soruyu düşünmek istiyorum: "Türkiye'de çevirmen olmak nasıl bir şey?"

Nasıl bir şey ince ince bir edebi metni, bütün bir kitabı haftalar aylar, bazen senelerce didinerek, kimi zaman yazarından da daha çok düşünüp hatta ondan daha iyi ifade ederek, alıp bir dilden bir başka dilin karasularına taşımak? Nasıl bir şey insanların ısrarla kendilerini milliyetçilikler ekseninde tanımladığı bu çağda ulusal sınırları, kültürel önyargıları kelimelerin gücüyle aşmak? Nasıl bir şey kültürler arasındaki dilsel, dolayısıyla zihinsel yakınlıkların, kelime ve ifade benzerliklerinin yahut tam tersine, bir dilden bir başka dile kolay kolay geçiş yapamayan dil cambazlıklarının fazlasıyla farkında olmak? Nasıl bir şey sadece dil felsefesi değil, toplumlar hakkında da öngörü sahibi olmak ve bunları kimseyle tam olarak paylaşmamak? Nasıl bir şey ortaya çıkan her eserin, her çeviri kitabın sessiz kahramanı olmak ve bu durumdan gocunmamak? Bazen bana öyle geliyor ki tam anlamıyla bir 'nefs terbiyesi' çevirmen olmak, kat üstüne kat çıkarak ego inşa eden biz yazarların hiç bilemeyeceği türden bir nefis terbiyesi. Peki nasıl bir şey tüm bunları Türkiye'de yapmak? Emeginin, zamanının, harcadığın enerjinin ve zihin yoğunluğunun ne maddeten ne manen karşılanacağını bile bile gene de gömülmek bir metne, ayırmak saatlerini, seve seve? Metin tamamlanıp çeviri ortaya çıktığında okurların da, yayıncıların da, yazarların da bunca emeği tam anlamıyla asla idrak edemeyeceklerini bile bile çevirmek, çevirmen olmak nasıl bir şey bu memlekette? Üstüne üstlük, emeginin hakkını tam olarak alamazken bir de açılan davalardan nasibini almak, yok yere suçlanmak,

çevirdiğin kitap yüzünden hapis yatma istemiyle mahkemelik olmak, 301. maddenin hedefi haline gelmek nasıl bir şey sahi?

Kitaplarım Türkçeden İngilizceye, İngilizceden Türkçeye çevrilirken her iki dile demir atmış Amerikalı ya da Türk çevirmenlerle çalışma şansını edindim. Çevirmenlerle çalışmak sadece dillere dair değil, her iki kültüre dair gözlem şansı getirdi. Ve bir noktayı çok açık gördüm: Siz dilediğiniz kadar iyi bir yazar olun, son tahlilde çevirmendir sizi bir başka dilde var eden. Ondadır yaratıcılığın tilsimi kültürlerarası bu yolculukta, anladım ki, bir dilden bir dile giderken bu edebi yolculukta kaptan yazar değil, çevirmendir.

Türkiye'de gerek edebiyat dünyası, gerekse akademi, çevirmenlerin emeklerine çok şey borçlu. Oysa değil takdir görmek, sürekli yok sayılıyor çevirmenler. Yok sayılmadıkları tek bir an var: Dava dosyalarına konu olup, mahkemelere çıkartıldıkları an. Bilmem farkında mısınız, bu ülkede peş peşe çevirmenlere dava açılıyor. Onların davaları büyük patırtılar koparmıyor, tıpkı emekleri gibi problemleri de ikinci planda tutuluyor. Yeterince konuşulmuyor, anlaşılamiyor. Sonuçta, bir de bakmışsınız ki çevirmenlerin adları mahkeme tutanaklarında, dava dosyalarında. Bir yabancı gazeteci Türkiye'ye gelse, sorsa nedir bu insanların suçları diye, ne diyeceğiz? Suçları 'kelimelerin bir dilden bir dile akmasını sağlamak', suçları kitap çevirmek, roman çevirmek, suçları farklı dillerden ve kültürlerden insanlar birbirlerinin seslerine ve hikâyelerine sağır kalmasınlar diye aracılık etmek, suçları çevirmen olmak mı diyeceğiz? Yasalarda bu yarı sürreal yarı gülünç duruma sebep olan açıklar eksiklikler var. Bunların giderilebilmesi için toplumun da devletin de çevirmenlerin taleplerine ve en önemlisi, çevirmenlerin ortak girişimlerine kulak vermeleri gerek.

Son zamanlarda çeşitli sivil toplum örgütleri bu konuda harekete geçti. Hepsinin ortak olarak altını çizdikleri çok temel bir nokta var. Şu anda uygulanan basın yasasının 2. maddesi, eğer kitabın yazarı yurtdışındaysa 'eser sahibi'

olarak çevirmeni görmekte ve sorumlu tutmakta. Bu bariz çelişkinin giderilmesi, çevirmen ile eser sahibi arasındaki farkın yasalar karşısında netlikle görülmesi şart. Tabii bir de ifade özgürlüğünü kısıtlayan uygulamaların değişmesi şart ya, o daha başka bahara...

(Elif Şafak, "Zaman", 10.04.2007)

KONUŞMA

- Öğretmenim, girebilir miyim?
- Tabii, girebilirsin. Nasılsın bakayım?
- Şimdi iyiyim, teşekkür ederim. Affedersiniz, dün okula gelemedim.
- Neden gelemedin? Rahatsız mıydın yoksa?
- Evet, efendim. Galiba nezle. Dün bütün gün derslerime çalışamadım, ev ödevlerimi de yapamadım.
- Geçmiş olsun, evladım. Uykun nasıl? Uyuyabildin mi? İnsan hasta olunca uyuyamıyor da!
- Evet, efendim. Birkaç saat uyuyabilmişim. Annem öyle diyor. Bir iki güne büspütün iyileşebileceğimi sanıyorum.
- Tabii, iyileşeceksin. Yarma bile birşeyin kalmaz. Benim bir tanıdık doktor var, salık verebilirim. Dersten sonra ona uğrayabilir misin?
- Hay hay efendim. Siz salık verdikten sonra tabii uğrayabilirim.
- Peki. İstersin akşamleyin de gidebilirsin.
- Maalesef, akşamleyin gidemeyeceğim.
- Neden gidemezsin? Yolu mu bulamazsın?
- Hayır, efendim yolu bulabilirim, fakat akşamleyin sayın doktoru rahatsız etmez miyim?
- Yoo, canım, ne münasebet. Samim Bey zaten hastaların bazılarını evindeki muayenehanesinde tedavi eder.
- O zaman gidebileceğimi düşünüyorum.
- Tamam. Şimdi geç de sırana otur. Tekrar geçmiş olsun.
- Teşekkür ederim, efendim, çok naziksınız.
- Rica ederim.

LÜĞƏT

- rihtım - körpü (gəmilərin yan alması üçün)
- sağcı - sağ təmayüllü görüşə sahib olan
- demir – lövbər
- işte - budur, nəhayət
- solcu - sol təmayüllü görüşə sahib olan
- gözlem – müşahidə
- anlam - məna
- belirtmək - bildirmək;
- müəyyən etmək
- dolmuş - marşrut taksi
- salık vermək - tövsiyə etmək; (məsləhət görmək)
- birtakım - bəzi; bir qrup
- kuşku - şübhə çıxarıcı - mənfəətpərəst
- mutlu - xoşbəxt
- oysa - halbuki
- ayrıcılık - imtiyaz; üstünlük
- yasak - qadağan
- gezi - səyahət; səfər
- anı - xatirə
- yüksək öyrənim - ali təhsil
- zorunda olmaq - məcburiyyətində olmaq
- giderek - hətta
- dede - baba; əcdad
- yan gelip keyif sürmək - kefdə-
genelde - 1)ümumiyyətlə, ümumən; 2) bütünlükdə
oluşum - təşəkkül; yaranma;
meydana gəlmə; əmələ gəlmə
yansıtmək - əks etdirmək
raslantı - təsadüf
kamuoyu - ictimaiyyə; ictimai fikir
kutlamak - bayram etmək;
qeyd etmək
gala - premyera; ilk tamaşa
biçim - forma; şəkil
tür - janr; növ
gerçəklik - realizm
ircelemək - 1)ışıqlandırmaq; tədqiq etmək; 2)təhlil etmək
makam - muğam
şarkı - şərqi; mahnı
kendine özgün - özünəməxsus
ezgi - melodiya; musiqi; nəğmə
netlik - 1)aydınlıq; açıqlıq;
2) dürüstlük, dəqiqlik;
aşama - mərhələ; dövr
gereğince - 1)lazımı şəkildə
2) layiqli şəkildə
anıt sal - monumental
yapıt - 1)əsər; 2)heykəl;
abidə; 3)tikili; bina və s.
mizah - 1)satira; 2)yumor
nitelik - keyfiyyət

damaqda olmaq
angarya - məcburi iş, yük
doğal - təbii
sömürü (cülük) – istis-
mar(çılıq)
olanak - imkan
kalkınma - inkişaf; tərəqqi
kanıtlamaq - tanıtmmaq; isbat
etmək
peş peşə – ard-arda
kuramsal - nəzəri
tartışma - mübahisə; müzakirə
kuram - nəzəriyyə
ünlü - məşhur; tanınmış
dava – şikayət
seçkin - əməkdar; tanınmış;
görməli
uzman - mütəxəssis
özelde - 1) xüsusilə, xüsusən;
2) təfərrüat; 3) məsələ
aracılıq – vasitəçilik
gidermek – ortadan qaldırmaq
basın – mətbuat

öykü - hekayə
kıyaslamak - müqayisə etmək
kırlangıç - qaranquş
büyü - 1) sehr; 2) cadu; tilsim;
əfsun
milli marş - dövlət himni
ev ödevi - ev tapşırığı
nezle - zökəm; yüngül
soyuqdəymə
hay hay - baş üstə
ne münasebet - 1) O da nə
demək; 2) Nə üçün? Nə
münasibətlə? Nəyə görə?
tedavi - müalicə
sıra - parta; yer
çok naziksiniz - 1) çox diqqət-
lisiniz; 2) çox nəzakətlisiniz.
çevirmen – mütərcim
cambaz – kəndirbaz
sene (yıl) -- il
karasu - ərazi suları
eksen – ox, mehvər
önyarqı – yanlış qənaət
sivil toplum örgütü – qeyri
hökumət təşkilatı

Çalışmalar

- 1. Felin bacarıq şəklinin təsdiq formasında (indiki zamanda) təsrif edin.**
uyumak, sormak, ısmarlamak, yürümək
- 2. Felin bacarıq şəklinin inkar formasında (şühudi keçmiş zamanda) təsrif edin.**
anlatmak, bulmak, varmak, görüşmək
- 3. Felin bacarıq şəklinin sual formasında (nəqli keçmiş zamanda) təsrif edin.**
oynamak, yemek, okumak, çevirmek
- 4. Felin bacarıq şəklini inkar-sual formasında (gələcək zamanda) təsrif edin.**
açmak, buluşmak, yanıtlamak, dinlemek
- 5. Felin bacarıq şəklinin təsdiq və inkar formalarında (geniş zamanda) təsrif edin.**
gitmek, şarkı, söylemek, konuşmak, uyanmak
- 6. Felin bacarıq şəklinin sual və inkar-sual formalarında (geniş zamanda) təsrif edin.**
yemek, tercih etmek, bulmak, varmak

Tapşırıqlar

- 1. "Üzeyir Hacıbəyov" mətnini Azərbaycan dilinə tərcümə edin.**

2. "Türkiyede Çevirmen Olmak" mətnini Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

3. "Konuşma"nı Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

4. Türk dilinə tərcümə edin.

Dünən universitetə gedə bilmədim.

Sən kitabı Orxana apara bildinmi?

Kamal bu gün gələ bilməyəcək.

Biz məşğul ola bilməyəcəyik?

Siz nə üçün iştirak edə bilməyəcəksiniz?

Küçənin yerini tapa bilmədilər.

5. Felin bacarıq şəklində yazın.

çevirdik, uyuyorum, sorar mısınız? dəyiştirir mi? Kar erir, oynarız, ısmarlarız, ısmarlar mıyız? görüştük, anlattım, gelecek, yürüdün, buldunuz, tercih edersiniz, yediler, uyanırsın, varır mı? okur muyuz?

6. Xəbərləri felin bacarıq şəklinin inkarında işlədərək, suallara cavab verin.

Bugün kütüphaneye gidebilir misin?

Oraya beraber gidemez miyiz?

Öğretmenin sorularını doğru yanıtlıyabildiniz mi?

Şu listeyi alabilir miyim?

Bana kurşunkalem alamaz mısınız?

Ayşeye telefon açamaz mısmız?

Anlatabildim mi, yavrum?

Yarın garda buluşabilir miyiz?

Siz Türkçe'den Rusçaya çevirebilir misiniz?

Arkadaşlar sinemaya bilet alabilirler mi?

7. Türk dilinə tərcümə edin.

2007-ci ilin birinci rübündə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri artıq tam gücü ilə işləməyə başlamışdır. Biz görürük ki, kəməri istismara verildəndən sonra qısa müddət ərzində tam gücü ilə işləyir. Bu, böyük tarixi nailiyyətdir, bizim böyük uğurumuzdur və bu kəmərin fəaliyyətinə şübhə ilə yanaşanlara gözəl cavabımızdır. Yəqin xatırlayırınsız, bəzi xarici ölkələrin mətbuatında belə bir informasiya gedirdi ki, Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri doldurmaq üçün mütləq başqa ölkələrin nefti lazımdır, Azərbaycanın kifayət qədər neft ehtiyatları yoxdur. Azərbaycan beynəlxalq ictimaiyyəti çaşdırmaq, aldatmaq istəyir. Ancaq biz həmişə deyirdik və bu gün də sübut edirik ki, Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri Azərbaycan nefti üçün tikilibdir. Azərbaycan nefti artıq çox rahat şəkildə dünya bazarlarına çatdırılır və gündəlik gücü bir milyon barrel olan kəməri indi gündə bir milyon barrel neft nəql edir. Bu o deməkdir ki, 2008-ci ildə Azərbaycan 50 milyon ton neft ixrac edəcəkdir. 2007-ci ildə isə Azərbaycanda ümumi neft hasilatı 42-43 milyon ton olacaq və bu da çox böyük həcmdir.

(“Azərbaycan”, 14.04.2007)

ON DOQQUZUNCU DƏRS

SİFƏTİN DƏRƏCƏLƏRİ

Azərbaycan dilində olduğu kimi, türk dilində də sifətin üç dərəcəsi var: *adi dərəcə; azaltma dərəcəsi; çoxaltma dərəcəsi.*

Adi dərəcənin xüsusi şəkilçisi yoxdur. Bu, sifətlərin əsas formasıdır; başqa formalar bundan yaranır:

beyaz, sarı, yeşil, siyah, mavi, lacivert, iyi, kötü.

Azaltma dərəcəsi adi dərəcədəki sifətin əlamət və keyfiyyətinin azlığını göstərir və aşağıdakı şəkilçilər vasitəsilə düzəlir:

a) -(ı) mtrak: mavımtırak, yeşilımtırak, siyahımtırak;

b) -ımsı, -ısmı, -ımsu, -ımsü; yeşilimisi, morımsu, mavımsı;

c) -rak, -rek: acırak, ekşirek; küçürek, ufarak;

Çoxaltma dərəcəsi adi dərəcədəki sifətin əlamət və keyfiyyətinin çoxluğunu, yüksək dərəcəsini bildirir. Çoxaltma dərəcəsi həm morfoloji, həm də sintaktik yolla düzəlir.

a) Morfoloji üsulla

Sifətin birinci hecası götürülüb həmin sifətə yenidən əlavə edilir. Əgər həmin heca açıqdırsa, sonuna *p, m, s* samitlərindən biri artırılır; qapalıdırsa, götürülən hecanın son samiti *p, m, s* samitlərindən biri ilə əvəz edilir:

beyaz - bembeyaz; yeşil - yemyeşil; siyah - simsiyah, kırmızı -kıpkırmızı; sarı - sapsarı; mavi - masmavi

Bir sıra sifətlərin çoxaltma dərəcəsi götürülən heca ilə həmin sifət arasına -a, -e saitlərindən biri və ya -ıl morfoloji əlaməti əlavə edilməklə düzəlir:

sağlam - sapasağlam

düz - düpedüz

çıplak - çırılçıplak

yalnız - yapayalnız

gündüz - güpegündüz

b) Sintaktik üsulla

1) Sifətin təkrarı ilə: serin serin, kuru kuru, iri iri. Sifətlərin təkrarı zamanı araya *-mı, -mı, -mı, -mü* ədatı gətirməklə məna daha qüvvətləndirilir.

serin mi serin; iri mi iri; siyah mı siyah; güzel mi güzel

2) Sifətin əvəzinə "*daha*", "*en*", "*çok*", "*pek*" və s. sözləri gətirməklə:

güzel - daha güzel; siyah - daha siyah; acı - çok acı;

kötü - pek kötü; iyi - en iyi; iyi kumaş - daha iyi kumaş

- en iyi kumaş.

MÜQAYISƏ DƏRƏCƏSİ

Müqayisə dərəcəsi yalnız sifətə məxsus məsələ deyil. Azərbaycan dilində olduğu kimi, türk dilində də ayrı-ayrı predmetlər, müxtəlif nitq hissələri ilə ifadə olunan sözlər (əşya, canlı varlıq və s.) cümlədə bir-birilə qarşılaşdırılmaqla müqayisə edilirlər.

a) Müqayisə edilənlərin bərabərliyi, eyniliyi və oxşarlığı türk dilində "gibi" və "kadar" qoşmalarının köməyi ilə ifadə edilir:

Orhan Mehmet kadar akıllıdır
Bu karpuz bal gibi tatludur
Bu kız, ablası kadar güzeldir
Çocuk balık gibi yüzüyor.

b) Müqayisə edilənlərdən birinin o birindən kəmiyyət və ya keyfiyyət fərqi həm morfoloji (-dan, -den çıxışlıq hal şəkilçisi vasitəsilə), həm də sintaktik (daha; daha ziyadə; daha fazla; daha az; daha çok; biraz; bir kat daha; birkaç misli və s. sözlərin köməyi ilə) üsulla ifadə edilir.

Kemal Ali'den çalışkandır.
Ben senden büyüğüm.
Bu yol daha kısadır.
Bu topraklar o topraklardan daha ziyade üzüm verir.
Bu kent o kentten biraz küçüktür.
O kumaş bundan birkaç misli ucuzdur.

c) Müqayisə zamanı "nisbetle", "nisbeten", "oranla" sözlərindən də istifadə edilə bilər:

Kemal Ali'ye nisbetle daha çalışkandır.
Bu yıl geçen seneye oranla daha çok yağmurludur.
Sen bana nisbeten daha genç ve yakışıklısın.

FELİN VACİB ŞƏKLİ

Türk dilində felin vacib şəkli dilimizdə olduğu kimi, -malt, -meli şəkilçisi vasitəsilə düzəlir və şəxslər üzrə təsrif olunur:

gelmeliyim	gelmeliyiz
gelmelisin	gelmelisiniz
gelmeli(dir)	gelmelidirler

Ne yapmalı, nereye gitmeli? Bugün gidip İhsan'a sormalıyım; Şu kitabı okumalısınız.

FELİN ARZU ŞƏKLİ

Türk dilində arzu şəkli Azərbaycan dilindəkindən qismən fərqlənir. Türk dilində felin arzu və əmr şəkillərinin şəkilçiləri I şəxsin tək və cəmində eynidir, dilimizdə isə I şəxsin təkində müxtəlif, cəmində eynidir.

Türk dilində

Arzu şəkli	Əmr şəkli
alayım; alalım	alayım; alalım
al; alınız	al; alınız
ala; alalar	alsın; alsınlar

Azərbaycan dilində

Arzu şəkli

alam; alaq
alasan; alasınınız
ala; alalar

Əmr şəkli

alım; alaq
al; alın(ız)
alsın; alsınlar

Arzu şəklinin mənasını qüvvətləndirmək üçün dilimizdə "gərək" sözündən istifadə olunur, türk dilində isə bu söz işlədilmir.

Allah senden razı ola.
Keşke geələr de görələr bu durumu.
İsterim ki, sen gidesin, babanın sıhhatini sorasın.

FELİN ŞƏRT ŞƏKLİ

Azərbaycan dilində olduğu kimi, türk dilində də felin şərt şəkli *-sa, -se* şəkilçisi vasitəsilə düzəlir və şəxslər üzrə təsrif olunur.

Şərt şəkli zaman şəkilçiləri qəbul etmir, yəni zamanlar üzrə dəyişmir, mənacə gələcək zamana aid olur.

okusam	okusak
okusan	okusanız
okusa	okusalar

Yarın bize gelsən, sinemaya gideriz.
İstese yapardı, fakat istemedi.
Dersini birkaç kez okusan, belleğinde tutacaksın.

Türk dilində şərt şəkli üslub baxımından cümlədə arzu-istək də ifadə edə bilir:

Yarın bize gelsən (gelmenizi dilerim).
Keşke o gitse (gitmesini istiyorum).

Şərt şəklindəki fel nidalarla işlədikdə cümləyə əmr çaları verir:

Kitaplarınızı açsanıza!
Kar başladı, hızlı yürüsene!

Xəbəri felin şərt şəklində işlənmiş cümlələr xüsusi sual cümləsi şəklində çıxış edir:

Ansızın gelse ve senin bu halini görse?
O bunu yapmamalı. Aceba yapsa?
Gitmeyeceğim diyorsun, gitsen?

AZƏRBAYCAN

Azərbaycan kadim ve zengin uygarlık ülkesidir. Burada ilk devletlerin oluşumu milattan önce birinci bin yıllığa raslar. O zamandan beri bu geniş ve verimli toprakta Man-na, Midiya, Atropatena, Albaniya gibi çok eski devletler teşekkül etmiş, yükselmiş ve kudret aşamasına ulaşmış, sonunda düşmüşlerdir.

Tarihsel sebepler yüzünden XIX yüzyılın başında Azərbaycan Güney və Kuzey olmak üzere iki parçaya bölündü. Güney Azərbaycan İran Devletine, Kuzey Azerbaycan ise Rusyaya katıldı.

1918-de kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, 23 ay sonra düşürüldü ve yerine Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti kuruldu.

Yaklaşık yetmiş küsur sene sonra Sovyetler Birliği çöktü ve uzun yıllar bağımsızlık mücadelesi veren Azerbaycan halkı yeniden özgürlüğüne kavuştu.

Azerbaycan Hakani, Nizami, Mehseti, Ebubekr Acemi, Nasreddin Tusi, Behmenyar, Nesimi, Fuzuli, Vakıf, Mirze Fetheli Ahundov, Sabir, Celil Mehmetkuluzade, Neriman Nerimanov, Hüseyin Cavid, Üzeyir Hacıbeyov, Yusif Mehmetaliev, Samet Vurgun, Kara Karayev gibi dünyaca ünlü sanat ve bilim adamlarının vatanıdır.

Bu topraklarda milattan evvel birinci bin yıllıkta çok kadim Zerdüştlük yapıtı "Avesta", "Dede Korkut" ve "Koroğlu" kahramanlık destanları yazılmış, Bakü'nün civarında bulunan Qobustan'da ilkel insanların çektiği kayaüstü resimler yüzyıllardan geçerek günümüze ulaşmıştır.

ONLAR SOYCA UĞURLUDURLAR

Karagöz bir vakitler Bursa'da bir tekkeye mürit olmuştu, fakat Şeyh'in ukalalıklarına tahammül edemediği için bir gün yanına çıkıp:

- Şeyh'im, demiş, bana izin ver, artık bu diyardan geçip gideceğim.

Şeyh zaten ayıbını, her martavalını yüzüne vurduğu için hiç hoşuna gitmiyen Karagöz'ün gidişine sevinip:

- Nasıl istersen, demiş; bari şu benim boz eşeği sana hediye edeyim de yolda zahmet çekmiyesin!

Karagöz Şeyh'in hediyesi boz eşeğe binip yola çıkmış. Etranos'a (Etranos şimdi: Orhaneli - Bursa vilayetinde bir kasaba) doğru gelirken yolda birdenbire boz eşek sancılan-

mış, bir iki tepreştikten sonra can vermiş. Karagöz kendisini oralara kadar getiren boz eşeği kurda, kuşa bırakmağa kıyamadığı için yumuşak toprağı kazmış, boz eşeği çekip çukura atmış, üstüne de bir az toprak serpmiş. Fakat gideceği yol ırak olduğu için mezarın başına oturup eşeksiz nasıl edeceğini düşünmeğe dalmış. Bu sırada zil sesleri, at nalları, dizgin şakırtılarıyla bir kervan görünmüş. Kervancılar yaklaşip mezarın başında Karagöz'ü yaşlı görünce sormuşlar:

- Yahu, burada yatan hazret kim?

Karagöz emekdar boz eşeğinin mezarı başında ağladığını anlatmamak için esefli esefli başını sallamış:

- Hazreti Marsavan burada medfundur! demiş.

Kervan halkının böyle mubarek zatın kabrinin bakım-sız kalmasına gönülleri razı olmamış. Karagöz'e hemen bir çok para, bir çok erzak ve saire vererek geçip gitmişler.

Karagöz emekdar yol arkadaşı yüzünden kazandığı bu şeylerin hakkını ödemek için mezarın üstüne bir kubbe, etrafına bir parmaklık, bir bahçe yapmış. Fakat yoldan gelip geçenlerin bu türbeyi görünce yağ, mum, para, şal, seccade vermeğe devam ettiklerini görünce kendisi de yanına bir ev kurmuş ve artık türbenin şöhreti etrafa yayılmış, okunmak, tütsülenmek, nezir vermek için ziyaretçiler çoğalmış. Karagöz de işi büyütmüş, bir kuyu kazdırmış, bir tekke yaptırmış, az zamanda oralarda şöhreti her tarafa salgın bir dergah peyda olmuş. Hazreti Marsavan'ın türbesi o kadar şöhret bulmuş ki, Bursa'daki Şeyh'in kulağına kadar gitmiş. Şeyh bu meşhur tekkeyi ziyaret için at eyerletip yola düşmüş.

Uğuru, şöhreti dört tarafa salan hazreti Marsavan'ın tekkesine varıp karşısında Şeyh olarak Karagöz'ü görünce ağzı açık kalıp:

- Ulan çelebi, demiş, bu ne hal?

Karagöz eski Şeyh'inden bir şey saklamamış, macerayı olduğu gibi anlatıp sırrını faşetmemesini rica edince, Şeyh eski müridini arkasını sıvayıp yavaşça kulağına fısıldamış:

- Merak etme, çelebi. Bizim Bursa'daki tekkede yatan da bunun büyük babasıdır. Bunlar soyca mübarek mahluklardır. Keyfine bak!

(Burhan Cahit)

TELEFON KONUŞMASI

Telefonu açtım. İlk önce düdük sesi gelmedi. Sonra düdük çaldı. Numaraları çevirdim. Aradığım numara meşguldü. Kapattım. Sonra yeni baştan çevirdim. Bu sefer numaralar düşmedi. Tekrar çevirdim. Öteki başta ahizeyi (reseptörü) kaldırdılar.

- Alo, efendim, ben Kemal. Orası neresi?
- Burası Mehmet Beyin evi. Kimi aradınız?
- Efendim, Mehmet'i aramıştım da! Evde mi aceba?
- Bir saniye...
- Alo, kiminle görüşüyorum?
- Mehmet, benim, Kemal. Merhaba!
- Merhaba, Kemal. Nasılsın?
- Teşekkür ederim, iyiyim. Demin benimle konuşan kimdi?

- Babamdı. Tanıyamadın mı?
- Kusura bakma, tanıyamadım. Yahu, Baban İstanbul'da değil miydi?
- İstanbul'daydı. Bugün geldi.
- Kemal, telefonunuz bozuk mu? Deminden beri telefon açıyorum da numarayı çıkarmıyorum.
- Olabilir. Fakat bir saat önce santralle konuştum. Telefonunuz normal, dedi.
- Tamam, önemli değil, şimdi görüşüyoruz ya işte!
- Şimdi söyle bakayım, neden aradın beni?
- Mehmet, yarın üniversiteye gidecek misin?

- Tabii. Sen gitmiyecek misin?

- Onun için telefon açtım ya! Bugün öğleyin abim Ankara'dan şehirlerarası ile bana telefon etti. Acele olarak oraya gitmem lazımmış. Ansızın hastalanmış da hastaneye kaldırmışlar.

- Geçmiş olsun. O zaman yarın mutlaka gitmen gerek. Ben dekana ve kürsü başkanına söylerim. Ayrıca hocalarmıza da durumu anlatırım.

- Teşekkür ederim, sana zahmet olacak.

- Rica ederim. Sana iyi yolculuklar dilerim. Abine "geçmiş olsun"umu söyle. İnşallah hastalığı uzun sürmez. Kısa zamanda tedavi edilir ve taburcu olur.

- Ben de öyle düşünüyorum. Hadi allahısamarlık!

- Güle güle..

Telefonu kapattım. Kapatınca da telefon zili çaldı. Açtım.

- Kimi aradınız?

LÜĞƏT

önemli - əhəmiyyəti, mühüm	malzeme - material
soyca - nəsillicə	yakıt - yanacaq
bəşəri - müvəffəqiyyət, uğur	harcama - məsrəf; xərc
kanıt - sübut; dəlil	finansman - maliyyə
yekpare - monolit	nümaratör - nömrə diski
kutlamak - 1.təbrik etmək;	telefonu kapatmaq - telefon
2.bayram etmək	dəstəyini yerinə qoymaq
toplum - cəmiyyət	yeni baştan - təkrar; yenidən
kongre - qurultay	ahize (reseptör) - telefon
tehdit - təhlükə	dəstəyi
gidermek - ortadan qaldırmaq	kiminle görüşüyorsunuz? -
sonuç - nəticə	danışan kimdir?
toplumsal - ictimai	yahu - təəccüb bildirən nida

tüm - bütün
özgür - azad; sərbəst; müstəqil
öğrütse - təşkilati
savunmaq - müdafiə etmək
çıkar - mənafe; mənfəət
belirti - təzahür; əlamət
ukalalık - əllaməçilik
martaval - boşboğazlıq
kalkınmaq - inkişaf etmək;
tərəqqi etmək
yetenek - qabiliyyət; istedad
adamak - həsr etmək
savaşım - mübarizə
düzey - səviyyə
kesin - qəti
sorun - problem
etkin - təsirli; effektiv
yoğunlaşdırmaq - bir yerə
toplamaq (cəmləşdirmək)
zil – zıncırov, zəng
görev - vəzifə
yükümlülük - öhdəçilik,
məsuliyyət
olanak - imkan
ortam - şərait; ab-hava
sorumluluk - məsuliyyət
araç - vasitə
çelikleşmə - bərkimə;
poladlaşma
dizgin – cilov, yüyən
milattan evvel - bizim eradan
əvvəl

bozuk - xarab, nasaz
numara çıxarmamaq -
nömrəyə düşməmək, nömrəni
yığa bilməmək
santral - telefon stansiyası
öğleyin - günorta, günorta
vaxtı
acele - təcili
ansızın - qəflətən; birdən-birə,
gözlənilmədən
hastaneye kaldırmaq -
xəstəxanaya aparmaq,
xəstəxanaya qoymaq
verimli - bərəkətli, məhsuldar
ulaşmaq - çatmaq
düşmək - 1) süqut etmək;
2) yıxılmaq
yüzölçümü - ərazi
yaklaşık - təxminən, təqribən
civar - 1) ətraf; 2) kənar
sonuç - nəticə
nişan - orden
ödülləndirmək -
mükafatlandırmaq, təltif
etmək
ödü - mükafat; təltif
telefonu açmaq - telefon
dəstəyini götürmək
düdük sesi (sinyal) - zümmer
numara çevirmək - nömrə
yığmaq
mutlaka - mütləq; hökmən

çözüm - həll; təhlil
zorunluk - məcburiyyət
güven - inam; etibar
güvence - təminat
endüstri (sanayi) - sənaye
tarım (ziraat) - kənd təsərrüfatı
mum - şam
deneyim (deney, deneme) -
təcrübə; sınaq
verim(lilik) - məhsuldarlıq
il (vilayət) - vilayət; əyalət,
rayon
bölge - rayon; zona
yöre - diyar; səmt
eğitim - təlim; tərbiyə; maarif
sendika - həmkarlar təşkilatı
üretim (istihsal) - istehsal
etkinlik - effektivlik
nitelik - keyfiyyət
hızlandırmaq - sürətləndirmək
hız - sürət
mübarek -- müqəddəs

merak etme! - narahat olma;
fikir eləmə
iyi yolculuklar - yaxşı yol,
uğurlu yol
taburcu edilmək (olmaq) –
xəstəxana-dan çıxmaq
telefon zili - telefon zəngi
numaraya düşmək - nömrəyə
düşmək
müşərəff olmaq - şərəflənmək
kiminlə müşərəff oluyorum? -
danışan kimdir?
anlaşılan - deyərsən; görünür
şaka etmək - zarafat etmək
parmaklık – dəmir qəfəs,
barmaqıq
esef – təəssüf, peşimançılıq

Çalışmalar

1. Aşağıdakı sifətləri azaltma dərəcəsinə işlədin.
beyaz, siyah, yeşil, mavi, mor, acı, ekşi, sarı.

2. Aşağıdakı sifətləri morfoloji üsulla çoxaltma dərəcəsinə işlədin.
beyaz, siyah, yeşil, kırmızı, sağlam, düz, çıplak, yalnız, mavi, acı.

3. Sifətləri sintaktik üsulla çoxaltma dərəcəsinə işlədin.
iyi, fena, kötü, güzel, siyah, acı, yaşlı.

4. Morfoloji üsuldən istifadə edərək müqayisə edin.

Aras, Kür, geniş.

Bu oda, o oda, böyük.

Ali, Mehmet, küçük.

Bakü, İzmir, güzel.

Bu, meyvə, bal, tatlı.

Beş, iki, fazla.

Bu çanta, o çanta, oran, böyük.

5. Felin vacib şəklində təsrif edin.

almak, bilmək, danışmaq, görüşmək.

6. Felin arzu şəklində təsrif edin.

kalmak, gitmək, bulmaq, dönmək.

7. Felin əmr şəklində təsrif edin.

kalmak, gitmək, bulmaq, dönmək.

8. Felin şərt şəklində təsrif edin.

bakmaq, gəlmək, buluşmaq, götürmək.

Tapşırıqlar

1. "Azərbaycan" mətnini Azərbaycanca tərcümə edin.

2. "Onlar Soyca Uğurludurlar" mətnini Azərbaycanca tərcümə edin. Mətni türkçə danışın.

3. "Müstəqil Azərbaycanımız" mövzusunda inşa yazın.

4. "Telefon danışması" dialoqunu Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

5. Aşağıdakı cümlələrin xəbərlərini felin vacib şəklində yazın.

Oğlumu kreşə götürürəm.

Yarın bizi uğrayacaksınız.

Babam köyə gitmiyəcək.

Biz onunla danışırıq.

Siz xəstəxanədə müalicə oldunuz.

Kemal və Ayşe dərslərinə çalışmırlar.

6. Aşağıdakı cümlələrin xəbərlərini əvvəlcə felin əmr, sonra arzu şəklində yazın.

Çarşıya bugün ben gidiyorum.

Mağazaya gəlip ekmək və şəkər aldın.

Geceleyin saat 12'de uyudu.

Hərgün okuldan çıxar, parkta dolaşır, lokantada yemək yeriz.

Şimdi olayı bizi anlatacaksınız.

Onlar telefonla danışdılar, müəvilə saatini kesinləşdirdilər.

7. Türk dilinə tərcümə edin.

Müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin memarı Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə başlanmış sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi nəticəsində ölkəmizin tərəqqisi daha da sürətlənmişdir.

İnkişaf tempinə görə dünya ölkələri arasında ön sıralara çıxmış Azərbaycanda ötən il ümumi daxili məhsulun

İYİRMİNCİ DƏRS

FELİ SİFƏT

artımı 34,5 faiz, onun adambaşına düşən həcmi 2120 manat təşkil etmiş, ÜDM-də qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi 81 faizə çatmışdır. Bununla yanaşı, qeyri-neft sahələrinin artım tempi 12,1 faizədək yüksəlmiş, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində ciddi uğurlar əldə edilmiş, investisiya qoyuluşunun həcmi 14,8 faiz artmışdır. Təbii ki, belə yüksək inkişaf templəri düşünülmüş iqtisadi siyasətin real nəticəsidir.

İndiki mərhələdə yüksək tempə inkişaf edən Azərbaycanda qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri neft-qaz sənayesi ilə yanaşı, qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının təmin olunmasıdır. Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 30 mart 2006-cı il tarixli "İnvestisiya fəaliyyətinin təşviqi üzrə əlavə tədbirlər haqqında" sərəncamı böyük əhəmiyyətə malik olmaqla, ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişafına dövlət qayğısının daha bir təzahürü kimi dəyərləndirilir. Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrində sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin gücləndirilməsinə xidmət edən "Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti məhz həmin sərəncamla yaradılmışdır. Sərəncamın imzalanmasından ötən bir il ərzində görülmüş işlər ölkənin investisiya sektorunda keyfiyyətə yeni mərhələnin başlaması kimi qiymətləndirilir. İlk növbədə bu, şirkətin fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Özəl sektorun inkişaf etdirilməsi və nəticə etibarilə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi məsələləri Azərbaycan hökumətinin daim diqqət mərkəzindədir.

Azərbaycan dilində olduğu kimi, türk dilində də feli sifətin həm felə, həm də sifətə aid xüsusiyyətləri var. Felə məxsus inkarlıq, növ, təsirlilik, zaman kateqoriyaları, sifətə məxsus əlamət bildirmə, cümlədə təyin rolunda çıxış etmə, substantivləşmə, kəmiyyət şəkili qəbul etmə, hallanma, mənsubiyyət şəkili qəbul etmə və s. xüsusiyyətlər türk dilində də feli sifətin səciyyəvi cəhətlərini təşkil edir.

Feli sifət özlüyündə zaman bildirməsinə baxmayaraq, onun konkret olaraq hansı zamana aidliyi cümlənin xəbərində ifadə edilən zamana görə, ümumiyyətlə, kontekst daxilində müəyyənləşir. Məsələn, indiki zaman feli sifəti qəbul edilən *-an*, *-en* mənə görə indiki, keçmiş və geniş zamana aid ola bilər.

Kapının önündə duran çocuk sizi bekliyor.

Dün gelen misafirlər gittiler.

Ağlamıyan çocuğa süt vermezler.

Türk dilində feli sifət aşağıdakı şəkilçilər vasitəsilə əmələ gəlir:

-an, *-en*

Avluda oynuyan çocuk benimdir

Köye gelen polis hırsız arıyor.

Dün başlayan yağmur dindi.

Kapıda bekliyen kız öğrencidir.

-muş, *-miş*, *-muş*, *-müş*

Çarşıdan alınmış et kemiksizdir.

Küflenmiş pirinçle pilav yapılmaz.

Kurumuş meyva kışta yeyilecek.
Ölmüş adam odanın ortasında idi.

-acak, -ecek

Akacak kan damarda durmaz.
Bakünün pek çok gezilecek görülecek yerleri var.
Akşam başlayacak toplantıya ben de katılacağım.
Beni orada bekliyecek adam hala yoktu.

-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür, -maz, -mez

Hepimizi güler yüzle karşıladı.
En sonunda işe yarar bir ev kiraladı.
Bu dayanılmaz acı, çekilmez derttir.
Askerler koşar adımlarla ilerlediler.
Akla sığmaz yiğitlikler gösterdiler.
İçilir su var mı?
Bu olur iş değil

-dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir, -tur, -tür

Bu şəkilçilər əsas etibarilə mənsubiyyət şəkilçiləri
qəbul edərək feli sifət düzəldirlər:

Okuduğum kitap hoşuma gitti.
Senin gittiğin günü anımsıyorum.
Yazın oturduğumuz evden taşındık.
Sizin verdiğiniz parayı harcadım.

Sadaladığımız şəkilçilər türk dilində Azərbaycan dilin-
dən fərqli olaraq təkbəşinə də feli sifət şəkilçisi kimi işlənir.

İnce Memedin adını duymadık, ona sevgi bağlamadık
insan kalmamıştı dağ köylerinde.

Bu işitilmedik bir vaka idi.
Bir tanıdık adam, bildik yüz arıyordu.

-ası, -esi

Çıkası bir can için sana yalvarmam.
Ezilesi başlar, geberesi adamlar çok mu diyorsun?
Yakılası kağıtları seçip ayırdı.

Bu şəkilçinin funksiyasını -acak, -ecek feli sifət şəkilçisi
də yerinə yetirir.

Bir çiçek istiyorum, ben bakmasam solacak.
Bir kanat istiyorum, beni yerden alacak
(Behcet Kemal Çağlar)

Akacak kan damarda durmaz.
Yakılacak kağıtları seçip ayırdı.

Göründüyü kimi, türk dilində də zaman şəkilçiləri həm
də feli sifət şəkilçiləri olaraq çıxış edirlər. Yalnız indiki
zaman şəkilçisi *yor* və şühudi keçmiş zaman şəkilçiləri (*-dı, -
di, -du, -dü*) feli sifət düzəltmirlər. Buna baxmayaraq, çox
nadir də olsa, *dı* və *yor* şəkilçilərinin feli sifət əmələ gətirdiyi
hallara rast gəlinir:

İnsanı geviriyor güneş.
Annemi hatırlamıyor değilim.
Fehrinisa'nın elleri pek iş görüyora benzemez.
Gecekondular yasadışı yapılır.
Şıpsıvdi adam herkese aşık olur.

QOŞMA

Müasir türk dilində aşağıdakı qoşmalar var:

çin, ile evvel; önce; sonra; kadar; gibi; dolayı; dek (değın); üzere (üzre); göre; başka; doğru; karşı; beri; ait; rağmen və s.

Azərbaycan dilində olduğu kimi, türk dilində də qoşmalar adlara qoşulub həmin sözlərlə başqa sözlər arasında sintaktik əlaqə yaradır. Məsələn:

Senin için bir kitap aldım.
Köye araba ile gittik.
Dersten sonra bize gideriz.
Çocuk bana doğru koştu.

Türk dilində də qoşmalar aid olduğu sözü idarə edərək həmin sözün bu və ya digər halda işlənməsini tələb edir. Bu baxımdan qoşmaları aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

1) Yiyəlik hal tələb edənlər: için, gibi, kadar, ile;
Senin için, onun gibi, senin kadar, kalemin ile;

2) Yönlük hal tələb edənlər: göre, doğru, karşı, ait, rağmen, değın;
Bize göre, sana doğru, ona karşı, derse ait, buna rağmen, akşama değın.

3) Çıxışlıq hal tələb edənlər: evvel (evel), önce, sonra, dolayı, başka, beri, ötürü;

Senden evvel, dersten önce, sabahtan beri, sizden sonra, bundan dolayı, ondan başka.

Göründüyü kimi, bu qoşmalardan bir qismi dilimizdə məhsuldar deyil: rağmen, dolayı, değın və s.

Digər tərəfdən, Azərbaycan dilində işlənən bir sıra qoşmalar da türk dilində işlənmir. Məsələn, zaman bildirən *qabaq, -can/cən*; istiqamət bildirən *sarı* və s.

"Qabaq" qoşması - evvel, önce; "can/cən" qoşması - kadar, dek, değın; "sarı" qoşması - doğru, taraf sözləri ilə tərcümə edilə bilər.

Türk dilindəki "dolayı" qoşması dilimizdə - ötrü, görə; "rağmen" qoşması (eyni mənada "karşın" qoşması da işlədilir) isə *baxmayaraq, əksinə, ziddinə, acığına* sözlərlə əvəz oluna bilər:

Səndən qabaq gəldik - Senden evvel (önce) geldik.

Sizəcən neçə saatlıq yoldur - Size kadar kaç saatlık yoldur?

Axşamacan bu işi qurtararıq - Akşamadek bu işi tamamlarıq.

Kəndə sarı yola düşdük - Köye doğru yola koyulduk.

Yağmurdan dolayı sokağa çıkmadık - Yağışa görə küçəyə çıxmadıq.

Bunu bana rağmen yapıyor - Bunu mənim acığıma edir.

Bütün ricalarıma rağmen gelmedi - Bütün xahişlərimə baxmayaraq, gəlmədi.

VAXTIN SAATLA BİLDİRİLMƏSİ

Türk dilində vaxtın saatla bildirilməsi üçün aşağıdakı söz və ifadələrdən istifadə edilir:

saat	saat
dakika	dəqiqə
saniye	saniyə
ibre	əqrəb
akrep	kiçik əqrəb; saat göstərən əqrəb
yelkovan	böyük əqrəb; dəqiqə göstərən əqrəb
çeyrek	on beş dəqiqə, dördüdə bir
buçuk	yarım
geçiyor	işləyir
kalıyor; var	qalır (var)
kaç?	neçə?

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq türk dilində əvvəlcə tam saat (rəqəm), sonra həmin saati keçən dəqiqə göstərilir. "Geçiyor" feli təsirlik hal tələb etdiyi üçün tam rəqəm (saat) təsirlik halın şəkilçisi ilə işlənir. Məsələn:

Saat ona on dəqiqə işləyir - Saat dokuzu on keçiyor

Saat on ikiyə iyirmi beş dəqiqə işləyir - saat on biri yirmi beş keçiyor

Saat ikiyə 15 dəqiqə işləyir - Saat biri çeyrek keçiyor.

Saat dördüdə 5 dəqiqə işləyir - Saat üçü beş dakika keçiyor.

Saat beşin yarısıdır - Saat dörd buçuk.

Saat neçədir - Saat kaç? (kaçtır?)

Saat tam doqquzdur (doqquz tamamdır) - Saat tam dokuz.

"Kalıyor" və "var" sözləri dilimizdə olduğu kimi işlənir, yəni hansı saata qalırsa, həmin saati göstərən rəqəm yönlük hal şəkilçisi ilə söylənir, sonra isə dəqiqə deyilir.

Saat doqquza qalır - Saat dokuza kalıyor (var).

Saat doqquza on dəqiqə qalır - Saat dokuza on dakika kalıyor (var).

Saat ikiyə 15 dəqiqə var - Saat ikiyə çeyrek var (kalıyor).

"Buçuk" kəlməsi təkbaşına işlənmişdir. "Yarım saat" mənasında türk dilində də "yarım" sözündən istifadə edilir. Məsələn:

Qatarın hərəkətinə yarım saat var - Trenin kalkışına yarım saat var.

Müəllim yarım saatdan sonra gələcək - Öğretmen yarım saat sonra gelecek.

Türk dilində "yarım" ifadəsi həm də 12³⁰ - (birin yarısı) deməkdir. Məsələn:

Dərslər saat 12³⁰-da (birin yarısında) qurtarır - Dersler saat yarımında biter.

"Çeyrek" sözü yalnız hər hansı bir rəqəmlə (saatla) işlədilir. Təkbaşına bu söz yalnız "çeyrek saat" (yəni saatın dördüdə biri - 15 dəqiqə) şəklində söylənir. Bu mənada daha çox türk dilində də, dilimizdə olduğu kimi, "on beş dakika" sözündən istifadə edilir. Məsələn:

On beş dəqiqədən sonra zəng vurulacaq. - On beş dakika (çeyrek saat) sonra zil çalacak.

Təyyarə on beş dəqiqə əvvəl qalxdı. - Uçak on beş dakika (çeyrek saat) önce kalktı.

Saat altıyı çeyrek keçiyor - Yeddiyə on beş dəqiqə işləyir.

Saat on bire çeyrek kalıyor - On birə on beş dəqiqə var.

Hər hansı hadisənin, işin və s. nə zaman baş verdiyi və ya verəcəyi soruşulan zaman, başqa sözlə "Saat neçədir?", "Nə vaxt?", "Nə zaman?" suallarına cavab istənilədiyi vaxt "geçiyor" feli "geçə", "kalıyor" feli isə "kala" şəklində işlənilir. Məsələn:

Tren saat kaçta geliyor? - Tren saat dokuza on kala geliyor. Türkçe dersi saat kaçta bitiyor? - Türkçe dersi biri beş geçe bitiyor.

Dün kaçta uyudun? - Dün on ikiye çeyrek kala uyudum.

Yarın saat kaçta geleyim? - Yarın beşe beş kala gel.

Q e y d : 1)Azərbaycan dilində olduğu kimi, türk dilində də rəsmi xəbər və yazılarda saat rəqəmlərlə ifadə edilə bilər. Məsələn:

Dokuza çeyrek kalıyor - Saat 20⁴⁵ (saat yirmi kırk beş)
Geceleyn tam on iki - Yirmi dörd sıfır sıfır (24⁰⁰)

2) Vaxtı bildirərkən "saat" və "dakika" sözlərinin işlənməsi məcburi deyil.

M ü q a y ı s ə e t:

Saat yediyi beş dakika geçiyor. - Yediyi beş geçiyor.
Saat sekize on dakika kalıyor. - Sekize on kalıyor.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine kurulmuş Türk Cumhuriyettir. Asya və Avrupaya

yayılmış toprakları, üç yandan denizlerle çevrilmiştir. Avrupadaki toprakları "Trakya", Asyadaki toprakları ya "Anadolu", ya da "Küçük Asya" diye anılır. Türkiye'nin Avrupadaki topraklarının yüzölçümü 23.623 km² (kilometre kare), Asyadaki topraklarının yüzölçümü de 757.000 km²-dir, Bütün Türkiye'nin yüzölçümü 780.623 km²-dir (kilometrekare). Nüfusu yaklaşık 65 milyondur (2006).

Sınırları

Türkiye Kuzeyde Karadeniz, Kuzeydoğuda Rusya, Ukrayna, Gürcüstan, Ermenistan və Azərbaycan Cumhuriyyətləri, Doğuda İran, Güneydoğuda Irak, Güneyde Suriye ve Akdeniz, Batıda Ege Denizi, Kuzeybatıda Yunanistanla sınırlanmıştır. Rusya, Ukrayna, Gürcüstan, Ermenistan və Azərbaycan Cumhuriyyətləri ilə olan sınıрын uzunluğu 590 km, İran'la olan sınıрын uzunluğu 470 km'dir. Irak'la sınıрын uzunluğu 378, Suriye ile sınıрын uzunluğu 789 km'dir. Kuzeybatıda ise Türk-Yunan sınırı 204, Türk-Bulgar sınırı da 200 km'dir. Türkiye'nin Doğu-Batı doğrultusunda en uzun yeri de 650 km'dir. Deniz sınırlarının uzunluğu 7200 km'den fazladır. Türkiye'nin Rusya, Ukrayna, Gürcüstan, Ermenistan və Azərbaycan Cumhuriyyətləri ilə olan sınırı, Ağrıdağından başlar, sonra Aras ırmağı ve kolu Arpa Çayı boyunca uzanır ve nihayet Batum'un güneyinde sona erer.

Dağları ve ovaları

Türkiye dağlık bir ülkedir. Dağların en çok bulunduğu kesimler Kuzey ve Güney Anadolu ile Doğu Anadolu'dur. Kuzey ve Güney Anadolu dağlarının birbirine yaklaştığı

doğu kesim ise, Türkiye'nin en sarp ve yüksek dağlarının bulunduğu bölgesidir.

Kuzey Anadolu dağları denize paralel olarak uzanan arka arkaya birkaç dağ sırasından meydana gelmiştir. Bu dağ sıraları çukur alanlarla birbirinden ayrılmıştır. Kuzey Anadolu dağlarının kıyı kesimini kaplayan dağlara "Kıyı Dağları" denir. Bu dağlar buldukları yerlere göre çeşitli isimlerle anılırlar. Kuzey Anadolu dağ zincirinde bulunan kıyı dağlarının başlıcaları Rize Dağları, Trabzon dağları, Zigena dağları, Canik dağları, İsfendiyar dağlarıdır.

Kıyı Dağlarının arkasından İç Sıradağlar uzanır. Bu dağların en yükseği olan Mescit dağı, doğudadır, yüksekliği 3.250 metredir.

Karadeniz bölgesi Türkiye'nin en dağlık kesimlerinden biri olduğu için ovalar pek azdır. Başlıca iki ova Kızılırmak ve Yeşilirmak ağzlarındaki Çarşamba ve Bafra ovaları ile, iç kesimlerdeki Bolu, Tosya ve Merzifon ovalarıdır.

Türkiye'nin güney kesimi Toros dağlarıyla kapalıdır. Toros dağları, Antalya körfezinin batısından başlayarak doğuda Hakkari'ye kadar uzanır. Çok geniş bir alana yayılmış olan Toros dağları üç bölümdür: 1) Batı Toroslar; 2) Orta Toroslar ve 3) Güneydoğu Toroslar.

Güney Anadolu'da Kuzey Anadolu'nun aksine daha önemli ovalar vardır. Antalya ovası ile Adana ovası bunların başında gelir.

Doğu Anadolu dağları, Kuzey ve Güney Anadolu dağlarının birbirine yaklaşmasıyla meydana gelir. Türkiye'nin en yüksek bölgesini teşkil eden Doğu Anadolu'da yüzey şekilleri pek çeşitlidir. Türkiye'nin en yüksek dağları bu kesimde bulunur: Ağrı (5165), Süphan (4434).

İç Anadolu daha çok düzlüklerle kaplıdır. Konya ovası, Obruk yaylası, Cihanbeyli yaylası bu düzlüklerin en

önemlilerindendir. Bununla beraber İç Anadolu'da da yüksekliği 4.000 metreye yaklaşan dağlar vardır.

Ege bölgesinde yükseklikler ve çukur alanlar Kuzeyden Güneye doğru art arda sıralanır. Bu kesimdeki başlıca dağlar Kozak (1.344), Bozdağ (2157) ve Aydın (1646) dağlarıdır. Nehirler boyunca verimli ovalara raslanır. Bunların en önemlileri Gediz, Küçük Menderes, Büyük Menderes, Bakırçay ovalarıdır.

Marmara Bölgesinin yüzey şekillerinde Ege Bölgesinin özelliklerine raslanır. Bu kesimdeki en yüksek dağlar Uludağ, Kazdağı ve Mahya tepesidir. Marmara Bölgesinin Trakya kesimindeki başlıca yükseltiler İstirancalar'dır. Bu bölgenin en önemli ovaları Manyas, Adapazarı, Bursa, Karacabay ovalarıdır.

Akarsular

Türkiye içinde doğup da yine Türkiye'den denize dökülen akarsular - Kızılırmak (1.151 km.), Sakarya (790 km), Seylan (515 km), Yeşilirmak (416 km), Büyük Menderes (495), Küçük Menderes (410) ve Susurlu (260) nehirleridir.

Türkiye'den doğup da yurt dışına çıkan nehirler Fırat, Dicle ve Arastır. Fırat 953 km'den sonra Türkiye'den çıkarak Suriye'ye, Dicle de 452 km'den sonra Irak'a, Aras ise 435 km'den sonra Ermenistan ve Azerbaycan topraklarına girer.

Yabancı topraklarda doğup da Türkiye'ye giren nehirler ise iki tanedir: Meriç ve Asi. Meriç nehri Bulgaristanda doğar. Arda, Tunca ve Argene kollarını aldıktan sonra Türkiye ile Yunanistan arasına hudut çizer ve Ege Denizine dökülür. Güneydoğudaki Asi nehri ise Suriye'de doğduktan sonra Hatay'a girer ve İskenderun yakınlarında denize dökülür.

Göller

Türkiye'de ilk dikkati çeken Güneybatı Anadolu Göller Bölgesidir. Bunun dışında Marmara, Ege ve Karadeniz Bölgelerinde de göller vardır. Göller bölgesinde başlıca 5 göl vardır. Bunlar: Beyşehir, Eğridir, Acıyol, Suğla ve Burdur gölleridir. Bu bölgede daha birçok küçük göl vardır.

Doğu Anadolu Göller Bölgesinde göllerin hemen hepsi pek küçük göllerdir. Buna karşılık Türkiye'nin en büyük gölü olan Van gölü (3764 km²) de bu bölgede bulunur. Buradaki göller Nemrut, Nazık, Haçlı, Balık gölleridir. Yine Doğu Anadolu'da bulunan Çıdır ve Gölcük (Hazar gölü) bu bölgenin dışında kalır.

Marmara bölgesinde başlıca 3 göl vardır: Iznik, Manyas, Ulubat gölü. Bunlardan başka Büyükçekmece, Küçükçekmece, Sapanca gölleri gibi küçük birkaç göl daha vardır.

Ege bölgesindeki göllerin başlıcaları: Bafa ve Marmara gölleridir. Karadeniz Bölgesinde önemli göl olarak sadece Abant sayılabilir ki, bu da sadece turistik bakımdan önemlidir.

İç Anadolu Bölgesindeki en önemli göl, Tuz gölüdür. Van gölünden sonra Türkiye'nin en büyük gölü olan Tuz gölünün (1620 km²) suları yazın son derece azalır.

Türkiye'de yüzölçümü 10 km² yi geçen 45 göl vardır. Bunlardan 15'i 100 km² veya daha büyüktür. Bu 15 gölden de sadece Van ve Tuz göllerinin yüzölçümü 1000 km² yi geçer.

İklim

Türkiye'nin çeşitli bölgeleri iklim bakımından çeşitli özellikler gösterir. Yurdun bazı yerleri pek az yağış aldığı

halde (İç Anadolu bölgesi), Karadeniz bölgesi (bilhassa Rize ve dolayları) gibi çok fazla yağış alan yerler de vardır. Rize'de yıllık yağış 2.400 mm'yi bulurken, Doğu Anadolu'daki Iğdır ovasının yılda aldığı yağış miktarı ancak 240 mm'dir. İç Anadolu'ya ise yılda 400 mm civarında yağış düşer. Kar yağışı da, yağmur gibidir. Yurdun çeşitli yerlerine düşen kar miktarı büyük değişiklikler gösterir. İzmir ve Antalya gibi şehirlerdeki kar yağışı yok denecek kadar azdır. Son 30 yıllık ortalamaya göre İzmirde kar, yerde ancak 6 saat kalmaktadır. Antalya'da karın yerde kaldığı günler yılda bir günü geçmez. Buna karşılık bu oran Marmara Bölgesinde yılda 10-15 günü bulur. Karadeniz kıyılarında da bu oran aynıdır. Sahillerden uzaklaşır da içlere doğru gidildikçe karın yerde kalma süresi artar. Kayseride yılda 40, Sivasta yılda 65 gün karlı geçer ve nihayet bu rakam Erzurum'da yılda 116 günü bulur. Doğu Anadolu kışları çok karlıdır.

Yağış ve karda olduğu gibi sıcaklık dereceleri de bütün yurttaki büyük değişiklikler gösterir. Yıllık ortalama sıcaklığı 20 dereceyi geçen yerler olduğu gibi (İskenderun), yıllık ortalama sıcaklığın 4 olduğu yerler de vardır. (Kars) Diğer bölgelerdeki sıcaklık ortalamaları bu iki rakam arasında değişir. Sıcak ve soğuk günler kıyılarla iç kesimler arasında büyük farklar gösterir. Kıyılar genellikle ılık iklimli olduğu halde, iç kesimlerde sert bir kara iklimli hüküm sürer. Bunlarda gündüz ve geceler arasındaki farklar da büyük olur.

Türkiye genel olarak üç iklim tipinin etkisi altındadır. Akdeniz iklimi, orta iklim ve bozkır iklimi.

Akdeniz iklimi, batı ve güney sahil çevrelerinde hüküm sürer. Buralarda yazlar sıcak, kışlar ılıktır. Her mevsimi yağışlı geçen orta iklim, Karadeniz kıyılarında görülür. Buralarda kurak ay yok gibidir. İç Anadolu ile Trakya'nın iç kısımlarında, doğu Anadolu'da bozkır iklimi hüküm sürer.

İLK CİNAYET

Ben daima ıstırap içinde yaşayan bir adamım! Bu azap adeta kendimi bildiğim anda başladı. Belki daha dört yaşında yoktum. Ondan sonra yaptığım değil, hatta düşündüğüm fenalıkların bile vicdanımda tutuşdurduğu nihayetsiz cehennem azapları içinde hala kıvranıyorum. Beni üzen şeylerin hiçbirini unutmadım. Hatıram sanki yalnız elem için yapılmış.

Aceba dört yaşında var mıydım? Ondan evvel hiçbir şey bilmiyorum. Tolstoy daha dokuz aylık bir çocukken kendisinin banyoya sokulduğunu hatırlıyor. İlk duygusu bir haz! Benimki müthiş bir ıstırap ile başladı. Ben ilk defa kendimi şirket vapurunda hatırlıyorum. Hala gözümün önünde: sanki dünyaya o anda doğmuşum, annemin kucağındayım. Gürültülü bir kadın kalabalığı... Annem yanındaki çok sarı saçlı genç bir hanımla gülüşerek konuşuyor, cidara içiyorlar. Annem sigarasını ince gümüş bir maşaya takmış. Ben bunu istiyorum.

- Al, amma ağzına sürme! - diyor.

Bana bu ince maşayı veriyor, sigarasını denize atıyor. Galiba yaz. Çok aydınlık, Çok güneşli bir hava... Annem konuşurken mavi tüylü bir yelpazeyi yavaş yavaş sallıyor. Ben kucağından kayıyorum. Beni kollarımdan tutarak yanına oturtuyor. Gümüş maşacığın halkasına parmağımı takıyor, annem görmeden ucunu ağzıma sokuyor, dişlerimle ısırıyorum. Konuştuğu sarı saçlı hanımın çarşafı mavi... Ben beyazlar giymiştim. Başım açık. Saçlarım çok. Hem galiba dağılmış. Annem bunları düzeltirken başımı yukarı kaldırıyorum. Güneşten kum kum parlıyan tentenin kenarında el kadar bir gölge kıvılcıyor.

- Bak, bak! diyorum. Annem de başını kaldırıyor:

- Kuş konmuş, diyor; bu kuşu isteyince:

- Tutulmaz, diyor. Ben yine istiyorum. Annem şemsiyesiyle bu gölgenin altına vuruyor. Fakat gölgede hareket yok. Yine yanındaki hanıma dönüyor.

- A, kaçmadı.

- Neye acaba?

- Yavru olacak, mutlaka.

- Anne, ben kuşu isterim! diye tutturuyorum. O vakit annem yelpazesini bırakıp ayağa kalkıyor, beni koltuklarının altından tutuyor ve küçük bir top gibi dışarıya kaldırırken diyor ki:

- Birdenbire tut ha.

Başım keten tentenin hizasını aşınca gözlerim kamaşıyor. Ellerimi uzatıyorum. Tutuveriyorum. Bu beyaz bir kuş. Annem alıyor elimden, öpüyor, sarı saçlı hanım da öpüyor, ben de öpüyorum.

- A, zavallı daha yavru.

- Martı yavrusu.

- Uçamıyor olmalı.

- Denize düşerse boğulur.

Öteki kadınlar da lafa karışıyor, "yaşamaz!" diyorlar. Annem beyaz kuşu "A zavallı, a zavallı" diye uzun uzadıya okşadıktan sonra benim kucağıma veriyor.

- Eve götürelim, belki yaşar, diyor, amma sakın sıkma yavrum.

- Sıkmam.

- Böyle tut işte. Gümüş maşacığın bir ince cigara takıyor. Yamındaki hanımla yine dalıyor lafa. Kuşacığın tüyleri o kadar beyaz ki... Dokunuyorum... Kanatlarının kemikleri belli oluyor. Ayakları kırmızı. Kaçmak için hiç çırpınmıyor, şaşırmış. Gözleri yusuvarlak. Kırmızı gagasının kenarında sanki sarı bir şey yemiş de bulaşığı kalmış gibi sarı bir iz var. Boynunu uzatarak etrafa bakmağa çalışıyor. Ben o vakit gözlerimi anneme kaldırıyorum. Yanımdaki hanımla gülüşerek konuşuyorlar. Benimle meşgul değil. Sonra beyaz kuşun

uzanan ince boynunu yavaşça elimle tutuyorum. Bütün kuvvetimle sıkmağa başlıyorum. Kanatlarını açmak istiyor. Öteki elimle onları da tutuyorum. Mercan ayakları dizlerime batıyor. Sıkıyorum, sıkıyorum, sıkıyorum. Dişlerimi, kırılacak gibi, sıkıyorum, gik diyemiyor. Sarı kenarlı gagacığı titreyerek açılıp kapanıyor. Pembe sivri dili dışarı çıkıyor. Yuvarlak gözleri evvela büyüyor. Sonra küçülüyor, sonra sö-nüyor... Birdenbire, takallüs etmiş ellerimi açıyorum. Beyaz kuşcağızın ölüsü pat diye düşüyor yere.

Annem dönüyor, eğiliyor. Yerden bu henüz sıcak ma-sum cesedi alıyor. "A... a... ölmüş", dedikten sonra bana dik dik bakıyor:

- Ne yaptın?

-

- Sıktın mı?

-

- Söyle bakayım.

Cevap veremiyor, avazım çıktığı kadar ağlamağa başlıyorum. Annemin elinden beyaz kuşun ölüsünü sarı saçlı hanım alıyor:

- Ah, ne günah!

-

- Zavalıcık.

-

Başka kadınlar da lafa karışıyor. Karşımıza oturan şişman, ihtiyar bir kadın cinayetimi haber veriyor:

- Boğdu. Gördüm vallahtı, ne hain çocuk...

-

Annem sapsarı kesilmiş, sesi titriyor:

- Ah insafsız! diye bana tekrar acı acı bakıyor. Daha beter ağlıyorum. O kadar ağlıyorum ki... Beni artık susturamıyorlar. Ne vakit, nerede, nasıl sustuğumu bugün hatırlıyamıyorum. Sanki ebediyyen ağlıyorum.

Kendimi bilir bilmez yaptığım bu cinayetin üzerinden işte otuz seneden fazla bir zaman geçti. Şimdi şirket vapurlarının güvertelerinde otururken ne vakit bir martı görsem birdenbire neşemi kaybederim. Bir çocuk feryadiyle ağlamak isterim. Kalbimin içinde derin bir sızı büyür, büyür. Göğsümü acıtır.

- Ah insafsız! diye beni azarlıyan anneciğimin ezeli tembihini duyar gibi olurum.

(Müellim Naci)

RANDEVU

Bugün hafta tatili. Günlerden Pazar. Arkadaşım Arifle randevum var. Saat yarımında metro istasyonunda buluşup sinemaya gideceğiz. Filim saat ikide başlayacak.

Ben evden on ikiye çeyrek kala çıktım. Asansörle indim, otobüs durağına geldim. Otobüs randevu yerine on beş dakikaya varıyor. Otobüse bindim. On ikiyi beş geçe artık sinemanın önündeydim. Arif hala orada yoktu. On ikiyi yirmi geçe geldi. Tokalaştık.

- Kusura bakma, on beş dakika geç kaldım, dedi.

- Mühim değil, canım. Zaten vaktimize daha var.

- Şimdi saat kaç?

- On ikiyi yirmi bir geçiyor.

- Yapma yahu! Ben geç kaldığımı düşündüm. Galiba benim saatim kaçıyor.

- Öyle mi? Şimdi senin saatinde kaç?

- Bire yirmi beş var.

- Tamam, saatin bozukmuş, saatçiye götürüp ayarlatalım. Ama acele edelim, vakit çok az, topu topuna yarım saatimiz var.

- Olur. Sinemanın bitişigində saatçı var, ona götürelim. Biz saatçıye uğradık. Fakat kapalıydı. Kapısı üzerindəki tabelada saat on iki buçuktan (yarımdan) bir buçuğa kadar paydos yazılıydı. Geriyə döndük. Gişeden bilet alıp içeriye girdik. Matine olduğundan dolayı seyirci pek çox değıldi. Kendi sıramızı bulup oturduq. Filim başlandı. İlk önce bir belgesel filim oynatıldı. Sonra da bir konulu (sanat) filim seyrettik. "Mosfilm" stüdyosunun çevirdiğı "Moskova Göz Yaşlarına İnanmaz" filmi iki buçuk saat sürdü. Saat dört buçukta sinemadan çıktık.

LÜĞƏT

çevrilmək - əhatə edil-mək;	geç kalmak - gecikmək;
çevrələnmək	yubanmaq
sınır - sərhəd, hüdud	mühim değıl (önemi yok) -
kilometre kare (km ²) - kvadrat	zərər yoxdur; eybi yoxdur;
kilometr	əhəmiyyətsiz
kuzey - şimal	yapma yahu! - nə danışırısan
kuzeydoğı - şimal-şərq	saatçı - saatsaz
güney - cənub	ayarlatmaq (ayar ettirmək) -
güneydoğı - cənub-şərq	sazlamaq; düzəltmək;
batı - qərb	nizamlamaq
kuzeybatı - şimal-qərb	topu topuna - vur-tut; cəmi-
ırmak - çay	cümlətanı
sona ermək - sona çatmaq;	akarsu - çay
sona yetmək; bitmək	nehir - çay
ova - dərə; vadi; düzənlik	yurtdışı - xaric; sərhəddən
sarp - sərt; sıldırım	kənar
gaga - dimdik	kaymak - sürüşmək
takallüs - qısılmış, sıxılmış	yağış - yağmtı
dağ sırası - dağ silsiləsi	yağmur - yağış

kıyı - sahil; kənar
 kaplamak - tutmaq; əhatə
 etmək
 kesim - hissə
 vapur - paroxod
 yaxlaşmaq - yaxınlaşmaq
 kemik - sümük
 alan - 1) sahə; 2) meydan
 verimli - 1) məhsuldar;
 2) bərəkətli
 özəllik - xüsusiyyət
 hafta tatili - istirahət günü
 randevu vermək - görüş təyin
 etmək
 yarım - birin yarısı
 yelpaze - yelpik
 asansör - lift
 durak - dayanacaq
 sinema - kino; kinoteatr
 tokalaşmaq - əl verib
 görüşmək; salamlaşmaq
 fəna(lık) - pis(lik)
 yavru - bala, körpə
 pembe - çəhrayı

ortalama - orta hesabla
 süre - müddət; vaxt
 sıcaqlık - temperatur
 ısırmaq - dişləmək
 kara - quru
 etki - təsir
 bozkir - çöl, düzlük
 martı - qağayı
 randevu - görüş
 tabela - lövhə
 poydos - fasilə
 matine - gündüz seansı
 seyirci - tamaşaçı
 sıra - yer; sıra
 gişe - kassa
 belgesel filim - sənədli film
 filim oynatmaq - film
 göstərmək
 filim - 1) film; 2) lent
 filim çevirmək - film çəkmək
 sürmək - davam etmək
 konulu filim - bədii film

Çalışmalar

1. Aşağıdaki feli sifətləri inkar formasında işlədin.

gelen tren, okunan kitab, geç kalmış kış, olgunlaşmış meyva, gidilecek yer, gezilecek park, yapılısı iş, gördüğüm şehir, sevdiğim yazar, güler yüz, çalar saat.

2. Suallara cavab verin.

Türkiye Cumhuriyeti nerede bulunur?

Türkiye'nin kuru ve deniz sınırları hangileridir?

Türkiye'nin hangi akarsuları vardır?

Ülkenin başkenti neresidir?

Türkiye'de hangi dağlar var?

3. Aşağıdaki sözlərin türkçə başqa ekvivalentlərini söyləyin.

məktəp, müvəffəkiyyət, istirahət, şəhər, məmlekət, vilayət, mevzu, şark, gərp, cənuq, şimal, əhəmiyyət, saha, təsir, məhsül, təcrübə, itibar, istikamət, hatıra, hatırlatmaq, həqiqət, təmin etmək, tətbiq.

4. Aşağıdakı rəqəmlə göstərilən saatları türkçə ifadə edin.

7¹⁰; 8²⁰; 9³⁰; 10⁴⁰; 11⁴⁵; 12³⁰;

18⁰⁰; 18³⁵; 19⁴⁵; 20⁵⁵; 24⁰⁰; 24⁴⁵;

5. Azərbaycan dilində söyləyin.

Saat dokuzu çeyrek keçiyor.

Dokuz buçuk.

On biri yirmi geçiyor.

Onu on geçe.

Yediye on beş kala.

Saat yarım.

Bir buçuk saat.

Tapşırıqlar

1. "Türkiye Cumhuriyeti" mətnini Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

2. "İlk Cinayət" mətnini Azərbaycan dilinə tərcümə edin. Mətnin məzmununu türk dilində danışın.

3. "Randevu" mətnini Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

4. Aşağıdakı iki sadə cümlədən feli sifət tərkibli bir cümlə düzəldin.

N ü m u n ə: Kapının önünde bekliyen çocuk sizi soruyor.

Kapının önünde çocuk bekliyor. O sizi soruyor.

Tren bir saat sonra gelecek. Biz onu karşılayacağız.

Bu kitap çok enteresandır. Onu ben de okuyacağım.

Kuzey Anadolu dağları kıyıya yakındır. Bu dağlar ormanlarla kapalıdır.

Türkiye'nin en uzun nehri Kızılırmaktır. Uzunluğu bin yüz kilometreden fazladır.

Bu deliklerden rüzgar girebilir. Onları tıkayınız.

Evin damı yanıyor. Ev bu sokakta bulunuyor.

Çocuklar epey yoruldu. Eve gelince hemen yatağa girdiler.

Sen bir roman okudun. Beğendin mi?

Bu acı dayanılmaz, bu dert çekilmez. Ben nasıl dayanayım.

Adam ölmüştü. O odanın ortasında idi.

5. "dolayı", "üzere", "rağmen", "değın", "doğru" qoşmalarının hər birinə aid türkçə iki cümlə yazın və Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

6. Azərbaycan dilində "sarı", "ötrü", "qabaq" qoşmalarının hər birinə aid iki cümlə düzəldin və türk dilinə tərcümə edin.

7. Aşağıdakı rəqəmlə bildirilən vaxtı türkcə ifadə edin:

8⁵; 9¹⁵; 10²⁰; 14²⁵; 18⁰⁰; 12³⁰; 23⁴⁶

8. Türk dilinə tərcümə edin:

2007-ci ilin birinci rübündə tarixi bir hadisə baş vermişdir. "Şahdəniz" yatağından çıxarılan Azərbaycan qazı Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri vasitəsilə ixrac edilməyə başlamışdır. Bu da çox böyük nailiyyətdir. Azərbaycan artıq təkə neft ölkəsi deyil, həm də qaz ölkəsidir. Bizim çox böyük qaz ehtiyatlarımız var. Dövlət Neft Şirkətindən verilən məlumata görə, təkə "Şahdəniz" yatağında artıq təsdiq olunmuş qaz ehtiyatları 1 trilyon 200 milyard kubmetrdir. Yəni bu, artıq xarici şirkətlər tərəfindən də təsdiqlənir. Baxmayaraq ki, ilk illərdə xarici şirkətlər daha da təvazökar rəqəmlər üzərində dayanmışdılar. Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin mövqeyi isə həmişə elə olub ki, "Şahdəniz" qaz yatağında minimum 1 trilyon kubmetr qaz ehtiyatı vardır. Artıq biz görürük ki, bu ehtiyat 1 trilyon 200 milyard kubmetrdir. Əgər Azərbaycan ancaq öz daxili tələbatını təmin etsə, yəni fərz edək ki, qazı ixrac etməsə, bu, bizə 100 ilə kifayət edəcəkdir. Bu baxımdan Azərbaycan özünü təbii ehtiyatlarla ən çox təmin edə bilən ölkəyə çevrilir.

Nəzərə alaq ki, bizim başqa yataqlarda da qaz ehtiyatlarımız var, xüsusilə "Azəri-Çıraq" yataqlarında "dərin qaz" adlandırılan qaz layları var. Orada qaz ehtiyatları, ən azı, 300 milyard kubmetrdir. Şübhəsiz ki, başqa yataqlarda da qaz ehtiyatlarımız vardır. Bu, Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyini uzun illər, onilliklər ərzində təmin edəcək və Azərbaycanı qaz ixrac edən ölkəyə çevirəcəkdir. Artıq biz buna nail ola bilmişik. Nəinki özümüzü, hətta qış aylarında problemlərlə üzləşən dost Gürcüstan xalqını da qazla təmin etdik və oraya da qaz verdik. İndi isə "Şahdəniz" yatağından çıxan qaz artıq Gürcüstan bazarına daxil olur və yaxın zamanlarda Türkiyəyə də daxil olacaqdır. Ondan sonra isə Avropa bazarlarına göndəriləcəkdir.

("Azərbaycan", 14.04.2007)

İYİRMİ BİRİNCİ DƏRS

FELİN MƏNA NÖVLƏRİ

Azərbaycan dilində olduğu kimi, türk dilində də felin mənaca beş növü var: **Məlum növ; Məchul növ; Qayıdış növ; Qarşılıq növ; İcbar növ.**

1) Dilimizdə olduğu kimi, türk dilində də felin məlum növünün xüsusi şəkilçisi yoxdur:

Türk dilində də məlum növ fellər iki yerə bölünür:

- a) təsirli fellər: okumak, yazmaq, bilmək, sevmək
- b) təsirsiz fellər: gitmek, bakmak, gülmək, koşmak.

Felin digər növləri həm təsirli, həm də təsirsiz fellərdən düzəlir. Başqa növlərin şəkilçilərini qəbul edən təsirli fellər təsirsiz fel ola bilər. Məsələn:

- üşümek (təsirsiz) - üşütmek (təsirli)
- yatmak (təsirsiz) - yatırmak (təsirli)
- dalmak (təsirsiz) - daldırmak (təsirli)

Türk dilində bir sıra fellər mənalarına görə həm təsirli, həm də təsirsiz olur. Məs.:

- geçmek - Tren önümüzden geçti (təsirsiz)
- Araba otobüsü hızla geçti (təsirli)

- çıkmaq - Düşe kalka yokuşu çıktı (təsirli)
- Yarın dağa çıkacağız (təsirsiz)

dönmək - Sırtını bana döndü (təsirli)
Bugün köye dönüyor (təsirsiz)

vurmak - Onu keçən sene vurdular (təsirli)
Güneş yüzüne vurunca gözlerini kapadı (təsirsiz)

Bəzi eynimənalı fellər Azərbaycan dilində təsirli olduğu halda, türk dilində təsirsizdir:

Qapının zəngini basdı (təsirli)
Kapının ziline bastı (təsirsiz)

2) **Məchul növ** türk dilində aşağıdakı şəkilçilərin köməyi ilə düzəlir:

a) *-n* - saitlə bitən fel köklərinə artırılır:
başlandı, okundu, yıkandı, söyləndi, yəndi.

b) *-ın; -in; -un; -ün* - sonu "l" samiti ilə bitən fel köklərinə artırılır:
kılındı, alındı, bilindi, bulundu

c) *-ıl; -il; -ul; -ül* - yuxarıda sadaladıqlarımızdan başqa bütün fel köklərinə artırılır:
verildi, kesildi, yazıldı, soruldu, gidildi.

Xəbəri felin məchul növündə işlənən cümlələrdə ifadə olunan hərəkətin ya faili, yəni iş görəni məlum olmur, ya da iş görəni yada salmağa ehtiyac qalmır:

Bir akşam uyudu
Uyanmadı
Aldılar, götürdülər

Yıkandı, namazı kılındı, gömüldü
(Orhan Veli)

Çiğnəndi yeter varlığımız cehlile kahre
Doğrandı mübarek vatanın bağı sebepsiz
(Tevfik Fikret)

Saitlə bitən bəzi fel kökləri məchul növdə eyni anda iki şəkilçi qəbul edir:

Her taraf arandı.
Her taraf aranıldı.
Böyle denir.
Böyle denilir.

3) **Qayıdış növün** şəkilçiləri ilə məchul növün şəkilçiləri eynidir, lakin mənalara görə fərqlənirlər. Məchul növdə iş görən məlum olmadığı halda, qayıdış növdə iş görən məlumdur, yəni hərəkət subyektin özünə aiddir:

Zeynep süsləndi, incilər takındı.
Sabahleyin yataktan erkən kalktı, yıkandı, giyindi.
Gevresine bakındı, kendi kendine söyləndi.

4) **Qarşılıq növ** hərəkətin qarşılıqlı şəkildə (iki və daha çox subyekt tərəfindən) icra edildiyini göstərir. Qarşılıq növ -Ş (saitlə bitən fel köklərinə) *-ış, -iş, -uş, -üş* (samitlə bitən fel köklərinə) şəkilçiləri vasitəsilə düzəlir:

Dostlar sevişir, kucaklaşır, düşmanlar dövüşür, boğazlaşır.
Kadınlar ağlaştılar, kaçıştılar.

Orhanla görüştük, tokalaştık.
Arkadaşımın akşam buluşacağız.

5) **İcbar növ** göstərir ki, cümlədə ifadə olunan iş, hal, hərəkəti iş görən başqa bir subyektin təsiri, təhriki, əmri ilə ya özü icra edir və ya da başqasını bu işi görməyə məcbur edir.

Türk dilində icbar növ *-dır, -dir, -dur, -dür // -tır, -tir, -tur, -tür; -t, -ır, -ir, -ur, -ür* şəkilçiləri vasitəsilə düzəlir.

Çocuk saçını berbere kestirdi.
O mektubu bana okuttu.
Sütü kediye içirdi.
Şoför arabayı durdurdu.
Otelde kendime yer ayırttıracağım.
Saçlarımı bir az kısalttırdı.
Terziye takım elbise yaptırdı.
Annesi tereyağını eritti.
Doktor canını acıttı.

ZƏRF

Azərbaycan dilində olduğu kimi türk dilində də zərfin məna dörd növü var.

1) **Tərzi-hərəkət zərfləri:** yavaş, çabuk, hızlı, ansızın, hemen, birden, sessizce, acele və s.

2) **Zaman zərfləri:** dün, bugün, demin, akşamleyin, şimdi, yarın, er geç, erken, öbür gün və s.

3) **Yer zərfləri:** aşağı, yukarı, ileri, geri, orta, ön, yan və s.

4) **Miqdar zərfləri:** az, çok, kısmen, kıt, dar, eksik, fazla və s.

Dilimizdə olduğu kimi, türk dilində ayrı-ayrı nitq hissələri adverbiallaşaraq zərf funksiyasında çıxış edir:

yüksekten, alçaktan, çoktan, zaman zaman və s.

Azərbaycan dilindəki zərf düzəldən şəkilçilər *-ca, -ce; -casına, -cesine* türk dilində də var:

kahramanca, gizlice, dostcasına, çocukcasına, delicesine, Türkçe, Azerbaycanca və s.

Türk dilində zərf düzəldən spesifik şəkilçilər də mövcuddur ki, bunlar Azərbaycan dilində işlənmir:

a) *-ın, -in, -un, -ün*
öğleyin - günorta (vaxtı)
yazın - yayda; yay vaxtı
kışın - qışda; qış vaxtı
gündüzün - gündüz
güzün - payızda

b) *-leyin*
sabahleyin - səhər, səhər vaxtı
gündüzleyin - gündüz, gündüz vaxtı
akşamleyin - axşam, axşam çağı
geceleyin - gecə, gecə vaxtı

Müasir türk dilində *-an; -en* şəkilçisi ilə ərəb mənşəli sözlərdən düzəldən çoxlu zərf var:

tesadüfen, resmen, mecazen, fiilen, münhasıran, mecburen, tedricen və s.

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq *-ca; -ce* şəkilçisi türk dilində həm də sözlərə qoşularaq cümlədə iş görəni bildirir. Bu zaman cümlənin xəbəri felin məchul növündə olur. Həmin şəkilçi dilimizə "tərəfindən" sözünün köməyi ilə tərcümə edilir:

Bakanlar Başbakanca seçilir - Nazirlər baş nazir tərəfindən seçilir.

Başbakan Cumhurbaşkanıncə atanır - Baş nazir Prezident tərəfindən təyin edilir.

Meclisçə verilən karar kamuoyunca beğənildi - Məclis (parlament) tərəfindən verilən qərar ictimaiyyəət tərəfindən rəğbətə qarşılandı.

ANKARA

Türkiyə Cumhuriyyətinin başkentidir. Anadolu bölgəsinin Kuzeybatısında 4.437.860 nüfuslu bir İl və bu İlin merkezdür (2000). Yüzölçümü: 30.715 km²'dir. Ankara İlinin belediye sınırları içində kalan dörd İlçesi (Merkez, Altındağ, Çankaya, Yenimahalle), ayrıca 17 ilçesi daha (Ayaş, Bala, Beypazarı, Çamlıdere, Çubuk, Delice, Elmadağı, Güdül, Haymana, Kalecik, Keskin, Kırıkkale, Kızılcahamam, Nallıhan, Polatlı, Sulakyurt, Şereflikoçhisar) və merkezler dahil 56 bucağı vardır. Ankara İlinin toprakları, Kızılırmak və Sakarya nehirleriyle sulanan bir yayladır. İklimi Güney kesimlerde kuru və sert, Kuzey kesimlerde isə Karadeniz ikliminin etkisi altındadır. Bundan dolayı daha yağışlıdır. Genel olarak kışlar çox sert və soğuk, yazlar da kurak və sıcak geçer.

Ankara tarım yönündən Türkiyə'nin en önemli illerindəndir. İl topraklarının %40 kadarı tarladır. En çox tahıl ekimi yapılır. Sebze, meyva və bağcılık da ileridir.

Ankara İli büyük bir endüstri merkezi olmakla birlikte, çeşili endüstri tesislerine sahiptir. Kırıkkale ilçesinde Askeri Silah Fabrikaları, Makina-Kimya Kurumu tesisleri vardır. Ayrıca çimento, traktör, bira, kumaş, çini fabrikaları büyük silo ve değirmenler mevcuttur. Ankara yurdun ve dünyanın önemli merkezlerine hava, kara ve demiryollarıyla bağlıdır. Uluslararası bir havaalanına sahiptir.

Bir zamanlar kazandığı bayındır durumu kaybetmiş olan il merkezi Ankara, 1928 yılından itibaren yeniden yapılmaya başlandı. 1929-1936 yılları arasında Çubuk Barajı kurularak şehir su ve yeşillığe kavuşturuldu. Bundan sonra hızla modern bir şehir olarak kalkınma ve gelişen Ankara'nın nüfusu da hızla arttı. İzmir'i geçerek İstanbul'dan sonra Türkiye'nin ikinci büyük şehiri oldu. Kesin olmayan verilere göre bugün nüfusu 5 milyonu buluyor.

Ankara'nın en önemli tarihi eserlerinin başında Avgustos Tapınağı ve Hacı Bayram Camisi gelir. Avgustos Tapınağı 2.000 yıllık bir eserdir. Hacı Bayram Camisi de 14. yüzyıldan kalmıştır. Eski eserler arasında Arslanhane Camisi, Kurşunlu Camisi, Cenabi Ahmet Paşa Camisi (Mimar Sinan'ın eseridir) sayılabilir. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber Ankara'nın en eski eserlerinden biri de Ankara Kalesi'dir.

GÜVERCİN AVI

- Yoo, güvercinlerime dokunmayınız, dedi.

İhtiyar çiftlik sahibinin hayatta en çok sevdiği şeylerden birisi ve belki birincisi de güvercinleriydi. Genç yaşından beri ne tarlası, ne ağılı, ne ahır, ne kümesleri onu çiftlik binasının iç avlusundaki güvercinleri kadar işgal etmemiştir. Bunun için değil midir ki, onu, kasabada olsun, köyde olsun, aile adının bütün şöhretine rağmen "Kuşbaz Hüseyin Bey" demeden kimse tanımaz.

Kuş merakı, içki, kadın ve kumar iptilası gibi bir şeydir. Hüseyin Bey evleri yıkan, hanümanları dağıtan, veya ölüm ya cinayetle neticelenen bu üç iptiladan hiçbirini tanımadı; fakat "Kuşbaz"lığı bunların hepsini bastırdı. Ömrünün öyle devirleri oldu ki, karısını, kızlarını ve en mühim işlerini bu merakı ve eğlencesi yoluna, adeta, feda etti; unuttu, kendinden geçti; bir meczup haline girdi.

Şimdi, o havalinin - ne diyorum? - belki dünyanın en güzel, en nadir ve en cins güvercinlerine o sahiptir. Otuz senedenberi bu nazenin mahluklardan, bir ihtimam ve bin itina ile kimbilir kaç nesil yetiştirdikten ve bu fende kimbilir, ne kadar alın teri döktükten sonra nihayet bugün en temiz bir istifaya mazhar olmuş bu zavallı asil kuşlar ortasında hayatının en mes'ut dakikalarını yaşıyordu. Her birini ayrı ayrı isimleriyle çağırıyordu. Yabancı bir göz için hepsi bir renkte, bir boyda ve bir şekilde görülen bu mahlukları birbirinden ayıran birçok gizli alametler yalnız ona zahir idi. Bazılarının boyunlarındaki altın mahmuzları, kiminin kanatları altındaki yeşil benekleri veya gözlerinin içindeki kızıl yıldızları o görür, o bilirdi.

Avlunun içinde hepsinin derecelerine göre ayrı ayrı daireleri vardı; kuşbaz Hüseyin Bey, her akşam üstü, insan ruhlu bu güzel kuşların her birinin kendi sevgilisiyle kendi odasına çekildiğini görmeden içi rahat edip yemeğini yiyemezdi. "Acaba Dîlfiraz bu akşam Yaşarla niçin birleşmedi? Acaba Akkadınla Süleyman Usta'nın arası neden açıldı? Mutlaka küçük Şerfiraz Mesud'a gönül bağladı. Fakat ben bu ikisinin çiftleştiğini hiç istemiyorum. Ne yapsak acaba, ne yapsak..." derdi ve bu endişelerle bütün gece gözüne uyku girmezdi. Yatağının içinde sağdan sola, soldan sağa dönüp dururdu. Karısı yanbaşında sinirlenirdi:

- Yahu, ne olur biraz da benimle meşgul olsan, -derdi.

Fakat, kuşbaz Hüseyin Bey, bütün gönül ve cinsiyet işlerini yalnız güvercinlere mahsus bir şey zannedirdi.

Hele, hep birden uçtukları zaman neşesine payan olmazdı. Avlunun ortasında, elinde bir uzun kargı ile saatlerce başı havada, ağzı açık hayran hayran dolaşırdı.

1335 (1919) senesinin, Nisan aylarında bir öğle sonu bütün civar köylerde olduğu gibi, onun çiftliğine de bir bölük düşman askeri girdiği gün, o, işte bu vaziyette avlunun ortasında idi. Birden, etrafında adamların koşuşmağa başladığını hissetti; döndü baktı ki, iki kanadı açık büyük avlu

kapısından içeriye, bir hana inen yorgun ve sakin bir yolcu kafilesi tavrıyla, bazıları atlı, bazıları yayan bir sürü düşman askeri giriyor! Kuşbaz Hüseyin Bey'in ömründe ilk defa olmaktadır ki, kuşları havada iken başı yere indi; benzi sapsarı, gelenlere doğru yürüdü, henüz bir çiftlik beyi amirliği ile:

- Ne var? Ne istiyorsunuz? diye sordu.

Bunun üzerine gelenlerden biri gülerek laübalı bir tavırla ona yaklaştı:

- Merhaba beyim, yabancı değiliz, dedi.

Hüseyin Bey, bu sözleri söyleyerek kendisine, elini uzatan genç düşman çavuşunu tanıır gibi oldu; fakat, pek iyi hatırlıyamadı.

Çavuş sırnaşık bir gülüşle sordu:

- Tanıyamadınız mı? İspiro'yu tanıyamadınız mı? İspiro, İspiro?..

Hüseyin Bey birden:

- Ha, evet, dedi.

Bu adam, beş sene evvel Hüseyin Bey'in yanında altı ay kadar hizmetkarlık etmişti; eliuzunca ve açık göz bir delikanlı idi. Gittikçe laübalileşen bir tavırla elini ihtiyar adamın omuzuna koydu ve kulağına eğildi, yavaşça:

- Birkaç akşam burada kalacağız, dedi. Zabitler köy evlerinde rahat edemezler, biraz ikram lazım...

Hüseyin Bey şaşkın bir halde:

- Peki, buyursunlar, dedi.

İşte, bunun üzerindedir ki, düşmanlar ihtiyarın yanına geldiler, gülüşerek, konuşarak etrafını aldılar ve havada uçuşan güvercinlere nişan almak istediler. Hüseyin Bey, eteği tutuşmuş bir adam telaşıyla ilk kurşunu atanın kolundan çekti:

- Ne yapıyorsun? Sakın ha! diye bağırdı. Lakin, o bununla meşgul olduğu bir sırada bir diğeri silahını havaya kaldırdı; kulağı dibinde bir ikinci kurşun daha vızladı; havadaki kuşlardan bir tanesi döne döne, yavaş yavaş aşağı düşmeğe başladı ve uçan kafilede büyük bir perişanlık alameti

belirdi. Hüseyin Bey'in elinden kargısı düştü, bütün vücudu titriyordu. Yüzünün rengi ile sakalının rengi birbirinden farklı olamıyordu. İspiro, yanına yaklaştı:

- Ne olur canım, bırak! dedi.

- Bırak mı? Sen aklını mı bozdun? Şunları söyle, valla hi sonra fena olur.

- Fena mı olur? Nasıl... Hey, kendine gel çorbacı (Çorbacı - hıristiyan ileri gelenlerine verilen bir ad.) günler geçti. Dünkü uşağın ağzından yüzüne bir tükürük gibi fısırtan bu sözdeki nihayetsiz hakareti işitmedi, hissetmedi bile... Şimdi bütün hassası, birbiri ardı sıra havaya kalkan silahlar, vızıldayan kurşunlar, döne döne, yavaş yavaş iri kar parçaları halinde yere düşen güvercinlerle meşguldü; çaresiz yalvarmağa başladı:

- Rica ederim yeter artık, rica ederim! diyordu. Size ne isterseniz vereyim... Bunlar ne yenir, ne içilir, yahu günahdır, günahdır.

Ve ona:

- Günah mı? O sizin dinde... Cevabını veriyorlardı ve İspiro arsız arsız gülüyordu. Nişan alan zabitlerden birisi arkasını döndü; kendi lisanında bir şeyler bağırdı, hemen hayvanlarla meşgul neferlerden birkaçı düşen kuşları toplamağa şitap ettiler. Bunların bazısı avluya, bazıları çiftlik binasının damları üstüne, bazıları dışardaki göle, bazıları bostana, bazıları epeyce uzaklarda, tarlalara düşüyorlardı. Bu beyaz güvercin yağmuru altında yaramaz bir çocuk neşesine tutulan düşman askerleri bir taraftan el çırpıyorlar, bir taraftan haykırıyorlar, bir taraftan da durdukları noktada tepiniyorlardı.

Zavallı Hüseyin Bey kendinden geçti, bulunduğu yere çoküverdi. Artık hiçbir şey söylemiyor, kenarlarından iri yaş damlaları sızan gözleriyle bu vahşi avı seyrediyordu. İspiro yaklaştı, dedi ki:

- Neye bu kadar telaşlanıyorsun? Bırak, biraz eğlenmeler. Kaç gündür muharebe ediyoruz. Akşam bu kuşlardan ala mezelik olur mu? Hep beraberiz.

Hüseyin Bey bir şey söyleyecek oldu, söyleyemedi; yutkundu kaldı. Şimdi gözyaşları dinmiş ve bakışına korkunç bir manasızlık gelmişti.

Beyaz kuşları üstüste, demet demet avlunun ortasına yığıyorlardı. Havada kalanlar da dağılıp gitmişlerdi. Avcılara artık bir keş (yorgunluk) gelmişti; içlerinden birisi gülererek Hüseyin Bey'e yaklaştı, gayet fena bir türkçe ile:

- Nasıl, iyi nişancıyız değil mi? demek istedi.

İhtiyar adam hiç cevap vermiyor, başını kaldırmış, havada bir noktaya dündük bakıyordu. Neden sonra gözlerini yere indirdi ve avlunun ortasındaki beyaz yığına yaklaştı, eğildi: Önünde altmış yetmiş kadar güvercin vardı, hepsini birer birer kanatlarından, başlarından tutup avucunun içine aldı, kiminin gagasından öpüyor, kiminin tüylerini uzun uzun, adeta aşıkane bir nüvazişle okşuyordu. Zabitlerle konuşan İspiro, yüzünü ihtiyara doğru çevirdi. Ve sırnaşık gülüşü ile uzaktan bağırdı:

- Gönder onları içeriye de kızartıversinler, dedi.

Kuşbaz Hüseyin Bey, yerinden kımıldanmadı, işitmedi ve kana bulanmış ölü kuşları okşamakta, yüzüne, gözüne sürmekte devam etti.

Düşman zabitlerinden birisi İspiro'ya, elini başına doğru kaldırıp ihtiyarı göstererek "Aceba deli midir?" manasına gelen bir işaret etti. İspiro avlunun öbür ucunda bir daha bağırdı:

- Hey, yeter artık, yeter; sana söylüyorum, sağır mısın be... İçeriye gönder güvercinleri, dedi.

Kuşbaz Hüseyin Bey, gene yerinden kımıldamadı, gene başını çevirmedi; o zaman zabitlerle beraber eski çiftlik uşağı güvercin kümesinin başucunda gömelen adama yaklaştılar; biri omuzundan sarstı, diğeri sakalından çekti. Birkaçı karşısına çömeldi. Fakat, çömelmeleri ile kalkmaları bir

oldu. Hepsi birden hayretle geri geri çekildiler ve birbirlerine demincek zabitin İspiro'ya yaptığı işareti tekrar ettiler. Filvaki, ihtiyarın simasına acayıp bir mehabet çökmüştü. Gözlerinde madeni bir parıltı vardı ve bakışı bir süngünün ucu gibi sabit, dik, sert ve mütearrızdı. Lekesiz ak sakalı ise yüzüne sürdüğü kuşların al kanına boyanmıştı; sanki çenesine Türk bayrağından bir parça sarmış gibiydi.

(Yakub Kadri Karaosmanoğlu)

LOKANTADA

Bugün saat bire on kala arkadaşım Kemalle üniversiteden çıktık. Biraz parkta dolaştık. Sonra bir lokantaya gittik. Burası güzel bir yemekhane. İçeriye girdik. Boş masalardan birine oturduk.

- Garson, bakar mısm?

- Buyurun, efendim. İşte yemek listesi.

Listede neler neler yoktu! Salata, salam, beyaz peynir, havyar, türlü çerezler. Çorbalardan şehriye, pirinç, balık ve tavuk çorbası... İkinci yemeklerden döner, şiş, köfte, imambayıldı, piliç, pilav... Tatlılardan pasta, muhallebi, bisküvi... Meyvalardan muz, muşmula, elma, şeftali, portakal... Meşrubat olarak meyva suyu, gazoz, maden suyu... Alkollü içkilerden rakı, votka, bira, şarap... Sıcak içeceklerden kahve, çay, ihlamur, tarçın.

- Kemal, ne alalım? Çorba ister misin?

- Hayır, ben almayıym. İstersin sen al. Biraz beyaz peynir ve yeşil salata, domates ve salatalık...

- Yahu, karışık salata desene!

- Tamam. Etlilerden köfte veya piliç alalım.

- Yoo... Ben imambayıldıyı tercih ederim.

- Olur. Tatlılardan bir şey alacak mıyız?

- Şimdilik bunlar yeter. İştahın yerindedir, maşallah.

- Teşekkür ederim. İçki?

- Biliyorsun alkollü içki kullanmam. İki şişe maden suyu alalım.

Azıcık sonra istediğimiz yemeklerin tümü masamızdaydı. Garson "afiyet olsun" deyip çekildi. Biz bu lezzetli yemekleri büyük iştahla yedik. Arkasından da birer azşekerli kahve ısmarladık.

- Garson, lütfen şu bizim hesabı görür müsün?

- Hay hay, efendim. Başka bir emriniz?

- Teşekkür ederiz.

Garson hesap fişini masaya bıraktı. Parayı ödedik. Garson üstünü vermeye davranırken "İstemez, üstü kalsın" dedik ve lokantadan çıktık.

LÜĞƏT

cadde – prospekt

çiftlik – həyətəyanı təsərrüfat, mülk

avlu – həyət

hepsi - hamısı

çepeçevre - dörd tərəfdən;

dairəvi

Boğaz - 1)boğaz; 2)Bosfor

boğazı

uçan vapur - kater

iskele - liman körpüsü

hız - sürət

vakit kaybetmemək - vaxt

itirməmək

karşı koymak - müqavimət

göstərmək

sıra beklemek - növbə

gözləmək

hırka - caket; gödəkçə

mezarlık - qəbiristan

şiş - şiş kabab

köfte - kotlet

imambayıldı - badımcan və

ətdən hazırlanan milli yemək

piliç - toyuq (çolpa) qızartması

güvercin – göyərçin

pasta - tort

tatlı - desert

muhallebi - bir növ fırni

muz - banan

muşmula - əzgil

meşrubat - spirtsiz içkilər,

şərbətlər

meyva suyu - meyvə şirəsi

gazoz - qazlı su; limonad və s.

maden suyu - mineral su

mihmandar - ekskursovod; gid
 ağ - tor (balıq toru, futbol
 qapısı toru, tor zənbil)
 ağıl - axur
 təşit aracı - nəqliyyat vasitəsi
 tören (şölen) - mərasim;
 təntənə; bayram
 düzənləmək - düzəltmək; tərtib
 etmək; tədbir keçirtmək
 loş - alatoran; əlaqədarlıq;
 yarıqaranlıq
 bilgin - alim
 kümes - hin
 meczup – bir şeyə əludə olan,
 dəli, tərki-dünya
 rastlantı - təsadüf
 kabartma - bərelyef; qabartma
 proje - layihə; çertyoj; eskiz
 havali – bölgə
 buz revüsü - buz revyüsü (buz
 üzərində tamaşa, balet və s.)
 sandviç - buterbrod
 böyükbaba (dede) - baba
 böyükənnə (nənə) - nənə
 kuşak - 1) nəsil; 2) kəmə
 hırpani - cındırpaltar; səfil;
 dilənçi
 laübali – yekəxana,
 saymazyana
 il - vilayət
 ilçə - rayon
 bucaq - bucaq (inzibati-
 mütearrız - aqressiv
 rakı - rakı (milli spirtli içki)
 garson - ofisiant, xidmətçi
 yemək listesi - menyü
 salam - kolbasa
 havyar - kürü
 çerez - soyuq məzə
 çorba - şorba, sup
 şəhriyə - vermişel supu
 pirinç - düyü
 döner - dönər kabab
 şarap - şərab; çaxır
 ihlamur - cökə çiçəyindən
 dəmlənmiş çay
 tarçın - darçından dəmlənmiş
 çay
 azşekerli - kəməşirin
 yeşil salata - göy-göyrəti salata
 salatlık - xiyar
 domates - pomidor
 karışık salata - həftəbecər
 (göyərtili, xiyar, pomidor və s.
 hazırlanan salat)
 fılvaki – həqiqətdə
 afiyet olsun - nuş olsun
 fiş - qəbz (çek)
 şitap – tələsmə
 üstü kalsın - qalığı qalsın
 paranın üstü - pulun qalığı
 hesap görmək - hesablamaq;
 hesab etmək
 (depo) silo - anbar

coğrafi vahid)
 tarım - kənd təsərrüfatı
 endüstri - sənaye
 bira - pivə
 bayındır - abad; səliqəli;
 tərtibli
 kara - quru; torpaq
 baraj - süni göl; bənd; su
 hövzəsi, sututar
 kalkınmaq - inkişaf etmək;
 tərəqqi etmək
 gelişmək - inkişaf etmək
 veri - məlumat; statistik rəqəm
 kesin - qəti
 tapınak - məbəd; səcdəgah
 ihtimam - qayğı
 tesis – müəssisə, zavod
 yaz - yay
 sebze - tərəvəz; göyərtili
 benek – xal, ləkə
 kurum - cəmiyyət; burada:
 zavod
 daire -- ev, mənzil
 han - karvansaray
 yayan - piyada

lokanta - yeməcxana
 ikram – qonaqlıq
 omuz - çiyin
 koru(luk) - qoruq
 kıyı - sahil
 el sallamak - əl etmək; əlini
 yellətmək
 yolcu - sərnəşin
 giysi - paltar; geyim
 çiftleşmək – cütləşmək
 uyku – yuxu
 uşaq – nöqər, qulluqçu
 sinirlənmək – hirsələnmək,
 əsəbiləşmək
 civar - ətraf
 sağır – kar
 madeni – metalik

Çalışmalar

1. Aşağıdaki təsirli fellərdən təsirsiz fel düzəldin və cümlədə işlədin.

yazmaq, görmək, okumaq, almaq.

2. Aşağıdakı felləri cümlə daxilində məchul növdə işlədin.

kılmək, sormək, kesmək, yıkamək, gömmək.

3. Aşağıdakı felləri cümlə daxilində qayıdış növdə işlədin.

yıkamək, söylemək, bakmək, süslemək

4. Aşağıdakı felləri cümlə daxilində qarşılıq növdə işlədin.

sevmək, görmək, bulmaq, koşmaq, selamlamak

5. Aşağıdakı felləri cümlə daxilində icbar növdə işlədin.

kesmək, içmək, durmaq, acımək, okumaq

6. Aşağıdakı isimlərdən zərf düzəldin.

çocuk, dost, kahraman, aptal

7. Aşağıdakı zərflərin hərəsinə aid iki cümlə düzəldin.

resmen, mecburen, gündüzleyin, güzün, bence, ansızın

8. Aşağıdakı fellərdən hər birin iki cümlədə elə işlədin ki, birində təsirli, o birində təsirsiz olsun.

vurmaq, dönmək, çıkmək, okumaq, sürmək, yaşamaq

Tapşırıqlar

1. "Ankara" mətnini Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

2. "Güvercin Avı" hekayəsini Azərbaycan dilinə tərcümə edin. Hekayənin məzmununu Türk dilində nəql edin.

3. "Lokantada" mətnini Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

4. Aşağıdakı felləri məchul növdə yazın.

bulmaq, başlamaq, sormək, gitmək, vermək

5. Aşağıdakı fellərdən qayıdış növ düzəldin.

takmaq, süslemək, yıkamək, bakmaq, giymək

6. Aşağıdakı felləri qarşılıq və icbar növdə yazın.

kesmək, okumaq, durmaq, ayırmaq, yapmaq, erimek

7. Türkcəyə tərcümə edin.

Deputatlar xalq tərəfindən seçilir.

Dostluq cəmiyyəti tərəfindən keçirilən yığıncaq qurtardı.

Səhər verdiyin kitabı məktəbə apardım.

Yay vaxtı Bakı isti olur.

Onunla əl verib salamladıq.

Sürücü maşını saxladı.

Bayaqdan bəri səni gözləyirik.

8. Aşağıdakı zərflərin hərəsinə aid iki cümlə yazın.

demin, er geç, çabuk, hızlı, hemen, acele

9. Türkcəyə tərcümə edin.

Bütövlükdə Azərbaycanda yoxsulluğun səviyyəsi kəskin şəkildə aşağı düşübdür və bu da çox sevindirici haldır. Dünya praktikasından bilirik ki, neftlə zəngin ölkələrdə və böyük neft hasilatına nail olan ölkələrdə heç də həmişə yoxsulluq aşağı düşmür. Əksinə, bəzi hallarda o ölkələrdə

təbəqələşmə prosesi gedir, zənginlər daha da zənginləşir, kasıblar daha da kasıblaşır. Azərbaycanda isə biz bunun tam əksini görürük. Azərbaycanda orta sinif formalaşır, yoxsulluğun səviyyəsi, kasıbların sayı aşağı düşür. Bu onu göstərir ki, Azərbaycanda neft-qaz əməliyyatları nəticəsində əldə edilən gəlir cəmiyyətdə ədalətli və çox şəffaf şəkildə bölünür. Bu məqsədlə bir neçə il bundan əvvəl Azərbaycan şəffafliq təşəbbüsünə qoşulmuşdur. Beynəlxalq maliyyə qurumları tərəfindən verilən qiymətə görə, biz bu təşəbbüsdə qabaqcıl yerdəyik və bizim təcrübəmiz başqa ölkələrdə də öyrənilir və tətbiq edilir.

Bizim valyuta ehtiyatlarımız hazırda 4 milyard 100 milyon dollar təşkil edir. Bu da çox böyük məbləğdir və növbəti illərdə burada da kəskin artım olacaqdır. Çünki hazırda bizim neft-qaz əməliyyatlarımız ilkin mərhələdədir, gələcəkdə çox böyük gəlirlər daxil olacaq və əlbəttə, onlar da çox şəffaf şəkildə Neft Fondunda yerləşdiriləcəkdir.

Əhalinin pul gəlirləri birinci rübdə 33 faiz təşkil etmişdir və bu da çox gözəl göstəricidir. Xüsusilə nəzərə alsaq ki, birinci rübdə inflyasiyanın səviyyəsi qalxmışdır və bu, bizi çox narahat edir. İnflyasiya 16 faizə qalxmışdır. Hesab edirəm ki, bu, müvəqqəti bir haldır. İkinci rübdə və ümumiyyətlə, ilin sonuna qədər biz inflyasiyanı birrəqəmli səviyyədə saxlaya biləcəyik. Ancaq buna baxmayaraq, əhalinin pul gəlirləri 33 faiz, yəni inflyasiyaya nisbətdə iki dəfə çox artmışdır. Bu onu göstərir ki, real artım çox güclüdür və insanların sosial müdafiəsi məsələləri də öz həllini tapır.

(“Azərbaycan”, 14.04.2007)

İYİRMİ İKİNCİ DƏRS

FELİ BAĞLAMA

Azərbaycan dilində olduğu kimi, türk dilində də feli bağlama formaları çoxdur. Bu formalar xüsusi şəkilçilər vasitəsi ilə düzəlir:

1) *-ip, -ıp, -up, -üp*

Kapıyı açıp içeri girdim.

Arabaya binip gittilər.

Biraz konuşup ayrıldılar.

Akşama kadar gülüp eğlendik.

Q e y d: *-ip; -ıp; -up; -üp* türk dilində sırf feli bağlama şəkilçiləridir və cümlənin postpozisiyasında zaman şəkilçisi kimi işlənmir.

2) *-arak, -erek*

İnsan dünyaya ağlayarak gelir, ağlayarak gider.

Çocuk gülerək bana baktı.

Kız koşarak gitti.

Bu şəkilçi "olmaq" felinə birləşərək müxtəlif mənalı ifadələr əmələ gətirir:

Bir doktor olaraq şunu diyebilirim - Bir həkim kimi bunu deyə bilərəm.

Genel olarak bu iş böyle yürümez - Ümumiyyətlə, bu iş belə davam etməz.

Kesin olarak bilmiyorum - Qətiyyən (qəti şəkildə) bilmirəm.

3) -a; -a; -e; -e

Koşa koşa geldi.

Güle güle gidiniz.

Araya araya buluruz, inşallah.

Seni bekleye bekleye kaldık.

Bu şakilçi yalnız eyni bir felə yox, mənaca müxtəlif və ya eyni (sinonim) fellərə də artırılaraq feli bağlama düzəldə bilir.

Karların içinde düşə kalka yürüyorduk - Qarların içərisində yıxıla-qalxa irəliləyirdik.

Kelimeleri ölçə tarta konuşuyordu. - Sözləri ölçüb-biçərək danışırdı.

4) - ken

Bu şakilçi zaman şakilçisindən sonra artırılır.

Dün kahkahalar yükseliyorken evinizden,
Bendim geçen ey sevgili, sandalla denizden.

(Yahya Kəmal)

Tan yeri ağarırken çıktı yine yolculuk.

Avcı, kuşu uçarken vurdu.

Yarın gelecekken bu akşam gelmişti.

5) -ınca; -ince; -unca; -ünce

Bir adam kalınca onu kıyafetinden tanıdılar.

İki gönül bir olunca samanlık seyran olur.

Çanı sıkılınca susar, kimseyle konuşmazdı.

Sıla derdine girince,

Anlarsın Yunanlıya kardeş olduğunu.

(Bülent Ecevit)

Türk dilində feli bağlamanın ifadə etdiyi üslub çalar-ları Azərbaycan dilində həm "...an//ən kimi", həm də "...diyi zaman" tərkibləri ilə də verilə bilər:

Orhan gelince beni görsün - Orxan gələn kimi mənə baş çəksin. Orxan gəldiyi zaman məni görsün.

Beni görünce şaşdı. - Məni görən kimi təəccübləndi. Məni gördüyü zaman çaşıb qaldı.

Araba durunca dışarıya fırladım - Maşın dayanan kimi eşiyə atıldım. Maşın dayandığı zaman eşiyə atıldım.

6) -alı; -eli

Sen gideli bir yıl oldu.

İşe başlıyalı gece gündüz çalışıyor.

Zil çalalı beş dakikadır.

Çalışıuşu kafesinden kurtulalı bu gece tam bir sene olmuştu.

(R.N.Güntekin)

7) -ar, -maz, -er, -mez, -ır, -maz, -ir, -mez, -ur, -maz, -ür, -mez.

Zil çalar çalmaz dersaneye koştu.

Oturur oturmaz yazıya başladı.

Otobüs durur durmaz hemen atladık.

Eve girer girmez ilk işi beni sormak oluyordu.

8) -dikça; -dikçe; -dukça; -dükçe//-tıkça; -tikçe; -tukça; -tükçe.

Dedem koynunda yattıkça benimsin ey güzel torpak

(Süleyman Nazif)

Hakkın yüzü güldükçe gülümser beşeriyet.
(Tevfik Fikret)

Güldükçe güller açılır, ağladıkça inciler saçılır.

9) *-madan; -meden*

Ben gelmeden işe başlamayınız, - dedi ve bir daha ağzımı açmadan, kimseye bakmadan çıkıp gitti.

Daha ben ağzımı açmadan ne diyeceğimi anladı.

Çekinmeden düşündüğünü söylüyebilirsiniz.

Siz gitmeden bu işi bitirelim.

Türk dilində bəzən eyni funksiyada *"-maksızın; -meksizin"* feli bağlama şəkilçisi də işlənir:

Göksel cebindən saymaksızın bir deste para çıkardı.

Kendisi de pek farkında olmaksızın düğmeye bastı.

Hiç aldirmaksızın söhbete devam ettiler.

Qeyd edək ki, Azərbaycan dilində *-maksızın / meksizin* şəkilçisinin işlənməsinə təsadüf olunmur.

10) *-casına; -cesinə*

"Ken" şəkilçisi kimi bu da zaman şəkilçisindən sonra artırılır:

Seni öyle sevdim ölürcesinə
Tanrının yazdığı şiircəsinə
İçimden geçeni bilircesinə
Yalnız benim için bak yeşil yeşil.

(Şarkı)

Bir armağan kazanmışcasına sevindi.
Çocuk ağlarcasına yalvarıyordu.

Azərbaycan dilindəki *-anda; -əndə* feli bağlama şəkilçisi müasir türk ədəbi dilində işlənmir.

Dilimizdəki *-dıqda; -dikdə; -duqda; -dükdə* feli bağlama şəkilçisi də türk dilində təkbəşinə az işlənir, müxtəlif sözlərlə (qoşma, ədat və s.) birlikdə, ya da mənsubiyyət şəkilçiləri ilə müştərək işlənərək feli bağlama funksiyasını yerinə yetirir:

Sən gələndə saat beş idi - Sen gəldiğində (gəldiğin zaman) saat beşti.

Müharibə qurtaranda neçə yaşın vardı? - Savaş bitirdiğində (bitirdiği zaman) kaç yaşındaydın?

Okuldan çıxtıktan sonra lokantaya gittik.

Üniversiteyi bitirdikten sonra köyə dönmədim.

Biz baktığımızda yangın artık sönmüştü.

Tan yeri ağardığı sırada (ağarırkən) yola çıxtık.

Türk yazarı Orhan Pamuk, edebiyatta üstün başarı gösterdiğinden (gösterdiği için, gösterdiğinden dolayı) 2006 Nobel Edebiyat Ödülü kazandı.

Məlumdur ki, feli bağlama felin təsriyyənməyən forması olub həm felə, həm də zərfə aid xüsusiyyətlərə malikdir. O özlüyündə zaman bildirmir və cümlənin xəbərinin işləndiyi zamandan asılıdır; cümlədə əsas felə aid olub, onu izah edir. Bununla yanaşı, feli bağlamada ifadə olunan hərəkət, cümlənin əsas felində (xəbərində) ifadə olunan hərəkətdən əvvəl də baş verə bilər (məs.: *-ip*), yaxud bu hadisələr eyni anda, paralel şəkildə (məs.: *-arak*) ortaya çıxar. Digər tərəfdən, feli bağlamalardan bir qismi müəyyən mənada cümlədəki hərəkətin zamanı ilə əlaqədardırsa (*-alı, -mca, -*

ken), digər bir qismi daha çox əsas feldə ifadə edilən hərəkətin hal-vəziyyəti ilə bağlıdır (-arak, -a-a; ip və s.).

Yadda saxlamaq lazımdır ki, Azərbaycan dilinə nisbətən türk dilində məsdər, feli sifət və feli bağlama tərkibləri daha çox işlənir.

Bu, hər şeydən əvvəl, onunla əlaqədardır ki, türk dilində tabeli mürəkkəb cümlələrin işlənmə tezliyi dilimizdəkindən azdır. Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlələrin budaq cümlələrinin baş cümlələri izah edən, tamamlayan və s. vəzifələrini, türk dilində müəyyən mənada, məhz bu tərkiblər yerinə yetirir. Türk dilçilərinin "fiilimsi", "eylemsi" (cümlə üzvü kimi götürdükdə "cümlemsi" "tümccemsi") adını verdiyi məsdər, feli sifət və feli bağlama tərkibləri sintaktik təhlil zamanı cümlənin bir üzvü (tamamlıq, təyin, zərflilik və s.) hesab edilir.

EKSİK BACAKLARINA ŞÜKREDENLER

On üç yıl sonra, soğuk bir Ankara gününde, Mehmet Atalayı bulunca, Alman doktorunun qarşısındaki çıplaklığını anımsadım doğrusu. Ama bu kez özürlüydü. Emperyalizm, sol bacağına çiviler çakmıştı.

"İsmin?"

"Mehmet Atalay."

"Nerelisin?"

"Trabzon'un Vakfıbekir nahiyəsi, Güdün köyündən..."

"Almanya'ya gidinceye kadar ne işler yaptın?"

"1953'de Türkiye'nin Zonguldakında iş başı yaptım."

"Kardeşim Atalay, Türkiye'den başka yerde Zonguldak diye bir keni mi var?"

"Söz gelişi cancağızım. Almanya ile karışmasın istedim. Ne diyecekiim: 63'e kadar aralıklı olarak Zonguldak madenlerinde çalıştım."

"Madene girdin mi?"

"Girdim ya."

"Ne zaman evlendin?"

"1958'de."

"Almanya'ya gittiğin zaman kaç çocuğun vardı?"

"Dört çocuğum."

"Hanımla birlikte mi gittin?"

"Yalnız gittim. Sonra istek yaptım."

"Çocuklar burada mı kaldı?"

"Burada kaldılar. Onlar Almanya'yı hiç görmediler yani."

"Almanya'da nerde çalıştın?"

"İlkin Küsterverbungheber fabrikasında. Sonra tank yapan Kutun'da. Kaynakçıydım orada."

"Madenciydin hani. Kaynakçılığı nerede öğrendin?"

Almanlar öğretti. İki sene sonra da hanımı aldurdum. Temizlik işlerinde çalıştı."

"Almanya'ya gideceğin haberini alınca sevindin mi?"

"Sevindim tabii... Eee... Parası bol Almanya'nın. İstikbalimizi bir an önce kurtarıyoruz dedim."

Yüzüne bakıyorum Mehmet Atalay'ın.

Derin çizgiler vardı yüzünde. Çukura gömülmüş gözleri, bu acılı çizgiler onda değilmiş gibi, bacağına çivi çakmamışlar gibi, Almanya sözünü duyunca, sesi hala sevinçleniyordu. Silkelenebilmesi, başına gelenlerin sorumlularını anlıyabilmesi için, unuttuğu özürsüz canıyla ilgili bir soru sordum ona:

"İş kazası geçirmeden önce, yani Almanya'ya gidince, karşılaştığın güçlükler neler oldu?"

"Vardık Almanya'ya. Sanki dilimiz kesik. Bir şey deseiler, onlar omuz çeker, sen omuz çekersin. İşaretle anlaşır

olduk. Küfür bile etmişlerdir. Ama ben nasıl anlarım. Sonra dillerini söktükçe, iş de kolayladı hani."

„İlk işin neydi?"

„Taş dökümlerinde, birşeylerde. Yardımcıydım. Sonra kaynak kursuna gönderdiler. Dedim ya, kaynakçı oldum."

„Nerede kalıyordun?"

„Lojmanda. Ailem gelince ev tuttuk."

„Hanım geldiğinde, demedin mi ona, bu başımıza gelen riye bizim? Çoluk-çocuk orada kaldı. Keşke gelmeseydik buraya."

„İnsan nelere alışmıyor. Karım da sıkıldı ilkin ya, sonra alıştı. Hani ben de önceleri iyi eğledim onu. İki ay geçmeden, memlekete çocukların yanına yolladım. Baktım gene sıkılıyor, çocukları getirmedin ya, kızkardeşimi, eniştemi, üç erkek kardeşimi, iki kayınçomu istek yapıp çağırdım. Nazara geldik belki de?"

„Aynı yere mi istek yaptın?"

„Aynı yere, aynı semte."

„Kaza geçirdiğinde, kaç sene olmuştu Almanya'da çalıştığın?"

„63'den 70'e kadar."

„Kaza nasıl oldu peki?"

„Kaza mı?"

Sustu Mehmei Atalay. Teyp dönüyordu. Konuşamıyordu nedense. Kapattım teypi. Beklemeye başladım. Başka konular açtım. Başka konular üzerine konuşkandı. Çıktık odadan.

“Yürüyelim biraz”, - dedim.

Soğuktan dışarıya. Bastonuna dayandı. Koynundan yün bir takke çıkardı.

„Başım üşüyünce, midem bulanıyor," - dedi. „Düştüğüm çok olmuştur."

Bastonundan güç ala ala yürümeğe başladı. Ankara'nın ayazını yiyince, pişman oldum dışarıya çıktığımızı doğrusu.

İnsanlara, ağaçlara, zaman zaman görünen gökyüzüne bakınca, daha bir içine kapandı. Güçlkle yürüyordu.

„İstersen sıcak bir yerde oturalım", dedim, koluna girdiğimde.

Sıcak bir yer arayıp buluncaya kadar konuştuk biraz.

Bolu dağı sisler içinde... Karısı yanında Mehmet Atalay'ın. Çocuklarını gene Vakıfbekirin Güdün köyünde bırakmışlar. Sokulmuş karı-koca bir-birine. Otobüsün içi sıcak. Aldıkları tarla üzerine konuşuyorlar tatlı tatlı. Bir yıl, iki yıl daha çalışacaklar. Sonra dönecekler Almanya'dan. Güüm... Otobüs bir kamyonla çarpışıyor. Mehmet Atalay, aldığı tarlaya benziyen bir tarlanın içine fırlıyor. Başından kan akıyor. Sol bacağı kemikleri ufalanıyor, derinin, etin içinde. Kalçası çatlar. Bir ölü, pek çok yaralı...

„Komaya girmişim Bolu'da. Onsekiz ay Trabzon hastanesinde tedavi gördüm. Bacaklarıma çivi çaktılar."

„Demek iş kazası dediğin böyle oldu".

„Derdim büyük benim." dedi, sırtını bir duvara yaslarken. „Bacak yok, kafa yok."

„Maaşı Almanya mı bağladı?"

“Diyeceğim o ya, maaş bağlıyan olmadı bana. Geçirdiğim iş kazası değilmiş. Ne Almanlar saydı, ne bizimkiler..."

„Fabrikada olmadı diye mi?"

“Fabrika dedin de... Almanyada tankın altında kaldı bir Türk. Onunkini de saymadılar iş kazası... İş kazasını hareketmem çok güç doğrusu. Puanım tutmuyor. Ha... Tankın altında kalan var ya..."

Yürümeye başladık yeniden. Kızılay Meydanına vardığımızda, insanların, gelip geçen araçların gürültüsünden, güçlkle duyabiliyordum anlattıklarını.

„Ver dedi, Almanya Türk. Bana çok para gerek. Şu tankı bitirelim bir an önce. Pirim var işin sonunda. Havada asılı duran tankı yürütmeye başladı. Sallandı asılı tank. Sallandı. Koptu demirlerinden, küüt... Altından çıkardıkla-

rında pestil gibiymiş. Bakamadım ben. Onunkini de saymadılar; Diyesileri, tankın altına girmemeliymiş. Benim hakkımı yiyorlar ama. Benimki kusurlu değil. Hakettim iş kazasını. Sekiz puanım daha olsaydı tamamdı. Üçte iki tutturamadım yani".

„Neyin üçte ikisini?"

„Bedenimin üçte ikisi işlemez olmalıymış. Yarı çalışmaz benim. Yani yüz puanın altmış altısını tutturamıyorum. Diyesileri, Sosyal Sigortalar Kurumu Sağlık Tüzüğüne göre, her organın kendine göre puanı varmış. Elin şu kadar, ayağın şu kadar. Başın şu kadar."

„Başın puanı olur mu arkadaş? Kesilince, kopunca, bin puan verseler, ne yazar."

„Canım, kesilince değil hani. Başın gözü, kulağı yok mu? Öylesi. Ben ellisekiz puan tutturdum. Neydi, altmış altı? Demek sekiz puanım eksik. Şans işte... Sekiz puanın yokluğunu malûlen emekli olamıyorum. Madende çalışırken, sigortam yarım yamalak olduğundan, emekliliğe de hak kazanamadım."

Sekiz puanım daha olsaydı, başıma bu işler gelmiyecekti. Başıma bu işler...

Geniş caddeler, dar caddeler geçtik. Kimi yerde durduk, kimi yerden hızlı hızlı geçtik. Almanya'dan yeni bir haberin olup olmadığını öğrenmek için Sosyal Sigortalar binasının önünde ayrıldığımızda hava kararmaya başlamıştı. Topal bacağıyla merdivenleri güçlükle çıktı.

Ulus'a doğru yürürken, son anlattıklarını düşündüm.

Genç, Almanya'ya gitmek, oturduğu yerde yapabileceği bir iş edinmek istiyordu. Birkaç kez şu soruyu sordu bana.

„Aile dediğin kimdir kardeşim?"

„Anan, baban..."

„Geç onları."

„Karın, çocukların..."

„Ha... Almanlar, buna he demiyorlar işte".

„Ne?"

„Karıyı aileden sayıyorlar da, çocuğunu saymıyorlar. Kaza, çalıştığım yerle, ikametim arasında olduğuna göre bal gibi iş kazası geçirdim ben. Yok, neymiş ya? Hepsi tamam-mış da, çocuklarım aileden sayılmazmış. Çocuklarım yerine, karımı görmeye gelseymişim, iş kazası sayılırmış. Karım aileden de, çocuklarım değil ha? Hem vatanım yok mu benim? Çocuklarım olmasa bile, vatanımı görmeye gelemeydim? Vatanımı görmeye gelmek bile neden iş kazası sayılmamı cancağazım?"

Vatanın senin... Bak Mehmet Atalay... Şimdi dönüp gelsem yanına yeniden. Sosyal Sigortalar Kurumunda, bir odanın kapısında, bir memurun karşısında boynu bükük beklerken, felçli ayağına bassam... Sahi, ayağındaki canı aldılar senin. Şu, ağırlı başını tutsam, bursam sağa sola, beni iyi dinle arkadaş, desem. O çukura kaçmış, genç yaşında ihtiyarlamış gözlerin fırlar mı yerinden?

Ne soruyordum sana?

„Şu bacağı, şu başın elden gideceğine, memleketinde kalıp madende çalışsaydım daha iyi değil miydi?"

Nasıl direnmiştin.

„Yoo," demiştin. „Almanya'ya gittim, bir bacağıma kaybettim ama, burada, madende kalan arkadaşlarımın hiçbirini göremedim döndüğümde".

„Ne olmuştu onlara peki?"

Ölmüştü hepsi. Kolay mı madende çalışmak?

Kalsaydım burada, ben de ölmüş olacaktım şimdiye.

Şükür, tek bacağıma kaybettığıme."

„Atalay arkadaş, hem çoluk-çocuğunun yanında ölmeyecek bir işte çalışsaydın, hem tarlan, hem de bacağı iş görür olsaydı?"

Nasıl inanmaz bakmıştın bana. Şu Alman doktorunun karşısına on üç yıl önce çıktığında böyle miydin ya? Nasıl ellerini, parmaklarını oynatmıştın. Nasıl diz çöküp kalkmıştın. Nasıl aferin almıştın Almandan! Dışarı çıktığında,

sevincinden, az önce çürüğe ayrılmışları görmüş müydün? Sokaklara, caddelere varınca, işsiz, güçsüzleri de gördüğünde, onlar burada kaldı diye bir an düşünmedin mi hiç? Şimdi işe yaramadığın için, atın sırtına konan bir sinek gibi, bir kuyruk çırpmasıyla, adalesini şöyle titretmesiyle nasıl yere düştüğünü, güç almak için bastonuna yaslanırken anıyabiliyor musun? On üç yıl önce, çürük diye Alman doktorunun odasından kovdukları ne yaptılar, ne yapıyorlar acaba? Almanya'da biriktirip Türkiye'de aldığın tarlan ne oldu? Sattın mı onu?

Sekiz puanın eksik diyorsun. Değil tarlanı, Türkiye'yi versen, Almanya'ya gidebilmek için seni beygir, koç gibi emperyalizm adına inceliyen Alman doktoru, bir puanını verir mi acaba? Sen onlara bir bacağı, iki bacağı, bir kolunu, iki kolunu verirsin ama, onlardan bir kıl koparabilir misin? Demek çocuklarını aileden saymıyorlar ha Mehmet Atalay!...

(Bekir Yıldız)

FİL HAMDİ NASIL YAKALANDI?

İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nden, bütün taşra vilayetleri Emniyet Müdürlükleri'ne şu telgraf çekilmişti:

"Otuz beş yaşında, uzun boylu, iki yüz kilo ağırlığında, kumral, üç dişi eksik, üst çenede bir azı dişi dolgulu, alt sol köpek dişi altın kaplama, çizgili kahverengi elbiseli, saçları oldukça dökülmüş ablak çehreli, kahverengi gözü, "Fil Hamdi" adında azılı sabıkalı bir dolandırıcı, üç gün üç gece içinde oturdukları nöbet kulübesini büyük bir dikkatle bekledikleri için uykusuz kalan iki polis memurumuzun, yolda giderlekren uyuklamalarını fırsat bilerek ellerinden kaçmıştır. Yaptığımız tahkikat, takibat ve tetkikat sonunda, Fil Hamdi'nin kaçtığı kesin olarak anlaşılmıştır. Vilayetiniz ve vilayetinizdeki kaza karakollarından birine uğradığı veya

bir polis memuruna yol, adres sorduğu takdirde, kendisine lütfen merakla yolunu beklediğimizi, bizi daha fazla intizarda bırakmıyarak, münasip, boş bir zamanında İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne gelerek teslim olmasını rica ettiğimizi söyleyin. Azılı sabıkalı Fil Hamdi'nin fotoğrafı ilişiktir".

- Hamdi... -Hııı... Benziyor... Resmi çıkar bakalım.

Bir resim çıkarır, arkadaşına gösterir.

- O değil be Ramazan. O senin resmin!

- Hııı... Bayramda çektiymiştim. Nasıl?

- İyi ama, acık gülseydin be!.. Şu Fil Hamdi'nin resmini bul.

Ramazan cebinden bir sürü resim çıkarır, karıştırır.

- Bu benim oğlanın resmi!.. Bu askerlik hatırası. Bu kimdi Mahmut?

- O mu? Şey olacak... Eroin kaçakçısı Duman Ali...

- Bu da otel faresi Suphi... Resimler birbirine karışmış. Bul şu Fil'i be Ramazan!

Mahmut'la Ramazan resimleri karıştırırlar, Fil Hamdi'nin resmini ararlar.

- Çabuk ol Mahmut... Herif salebi içti, kaçacak...

- Bak, nasıl bakıyor etrafına?

- Buldum, şu resim olacak. Tamam, ta kendisi!

Şüphelendikleri adamın yanma giderler.

- Hemşerim, şöyle dursana...

Bir resime, bir de adamın yüzüne bakarlar.

- Bir de yan dur bakayım.

- A, ah, benzemiyor be Ramazan.

- Bir kere de komiser bey görsün Mahmut. Belki o benzetir.

- Hemşerim, haydi yürü... Karakola kadar gideceksin.

Başka bir taşra vilayetinin pazar yerinde iki memur konuşuyor:

- Ayıp oldu be Şükrü kardeşim. Akşama kadar fir do-
landık, şu Fil Hamdi'yi yakalayamadık.

- Şu adam olmasın?

- Belki de olur. Soralım.

Adamın yanına giderler.

- Bayım, senin adın ne?

- Mustafa...

Birbirine kulağına:

- Mustafa diyor.

- Hamdi diyecek değil ya... Adını saklıyor.

- Akli sıra bizi kandıracak.

- Bayım, biraz gelir misiniz?

Bir taşta vilayetinin kahvesinde iki memur konuşu-
yor:

- Dün ben üç tane Fil Hamdi yakaladım, komiser hiç
birini beğenmedi.

- Şu bizim komiser de amma müşkülpesent haaa...

- Hişşt!.. Yavaş konuş, çaktırma. Şu say için adama
yan gözle bak!

- O be... Ta kendisi!..

- Ama gelen evrakta şişman diye yazıyordu. Bu zayıf,
iskelet gibi herif...

- Zayıflamıştır birader, kaçak gezmek kolay mı?

- Öyle ya... Ama bu esmer. Fil Hamdi kumralmış.

- Dağda, bayırda gezmekten rengi atmıştır.

- Haklısın. Yalnız birader bunun sık siyah saçları var.

Evrakta Fil Hamdi'nin saçları dökülmüş diye yazıyordu.

- Eh, artık o kadarlık da olur. Herif tanınmamak için
belki peruka takmıştır.

- Ne duruyoruz? Yakalayalım!

Adama yaklaşırlar.

- Adın ne senin?

- Hamdi...

Birbirlerine manalı manalı bakıp gülerler.

- Yürü bakalım karakola... Haydi!

- Ne var? Ne oldu?

Fazla sorma! Karakolda öğrenirsin.

Bir taşra vilayetinin, bütün taşra vilayetlerinde olduğu
gibi, bir iki kilometrelik asfaltı üzerinde iki polis yoldan ge-
çen bir adamı yakalarlar.

- Aç ağzını!

- Ağzımda bir şey yok ki benim.

- Madem bir şey yok, açarsın.

Adam ağzını açar. İki birden adamın dişlerine bakar-
lar.

Polisin biri öbürüne sorar:

- Baksana, şu evraka kaç dişi yoktu?

Öbürü evrakı okur:

- "Üç dişi eksik, üst çenede bir azı dişi dolgulu, alt sol
çenede köpek dişi altın kaplama..."

Polis memuru, adamın dişlerini sayar:

- Bir, iki, üç... Dört... Oynama be! Şaşırttın... Bir, iki,
üç, dört, beş... Yirmi dört... Yirmi dört dişi var.

- Yirmi dört mü? Kaç tane eksik? Senin kaç dişin ek-
sik, biliyor musun?

- Sekiz...

- Çektirmiştir. Delilleri ortadan kaldırmak için dişleri-
ni çektirmiştir.

- Benim dişlerim takmadır. Ağzımda hiç kendi dişim
yok...

- Evrakta takma olup olmadığını yazıyor muydu?

- Yazmıyor. Unutmuşlardır. Bu canım, bu... Ta kendi-
si... Köpek dişine baksana, altın kaplama... Bayım, gel bi-
zimle beraber.

- Nereye?

- Karakola!.. Yürü!..

Taşra vilayətləri Emniyyət Müdürlükləri'nden İstanbul Emniyyət Müdürlüğü'ne günde yüzlerce telgraf gəlirdi:

"Falan falan tarixli, filan filan sayılı telqrafa cəvaptır: Vilayətimiz daxilində on dörd tane çizgili kahverengi elbise, sekiz tane köpek diş altın kaplamalı olmaq üzere on dörd Fil Hamdi yakalanmışdır. Bu miqdarın isteğe yeter olup olmadığını, araşdırmağa davam edip etmiyeceğimizin - emir buyurulmasını sayğı ilə rica ederim".

"Falan falan tarixli, filan filan sayılı yüksek telqrafımıza cəvaptır:

Vilayətimiz daxilində 180 kilo ilə 220 kilo arasında iki düzünə Fil Hamdi yakalanmış olup, aradakı kilo farkının kantarların ayarsızlığından iləri gəlmişini, hepsinin de gözlerinin kahverengi olduğuna görə, Fil Hamdi olduklarında en ufak bir şüpheyə yer kalmadığını, yakalanan Fil Hamdi'ler sevk edilmiş olup, gözden kaçmış olanlar varsa, onların da büyük diqqətlə arandığını və peyqerpey sevk edileceğini sayğı ilə arzederim".

İstanbul Emniyyət Müdürlüğü'nden, taşra Emniyyət Müdürlükləri'ne göndərilən telgraf:

"Koyacaq bütün yerlər dolmuş olduğundan, şimdilik eldeki Fil Hamdi'ler yeter götürülmüşdür. İkinci bir emre kadar Fil Hamdi'lerin yakalanmasına və aranmasına ara verilməsini təşəkkürlərimlə rica ederim."

N O T : Firar eden Fil Hamdi yakalanmışdır.

(Aziz Nesin)

LÜĞƏT

bacak – ayaq
kez – dəfə, kərə

emniyyət müdürlüğü – polis
idarəsi

çivi – mix, mismar, mil
tank – çən, sistern
omuz - çiyin
dil sökmək – dil öyrənmək
lojman – bina, yataqxana
enişte – yeznə
kayınço – qayın
istek yapmak – tələbnamə
göndərmək
konu – bəhs, mövzu
baston - əsa, çəlik
kamyon – yük maşını
ufalanmaq – parçalanmaq,
xurd-xəşil olmaq
tedavi - müalicə
sırt – kürək, bel
takke – araçqın, papaq
puan - xal, bal
pirim – mükafat
pestil – yastı-yapalaq, cecə
tüzük – nizamnamə
ne yazar - nəyə yarar
emekli - təqaüdcü
edinmek - əldə etmək
bal gibi - sözsüz
çürüğe çıxarmak – yarasız
hesab etmək
sinek – milçək
biriktirmək – toplamaq,
yığmaq
beygir – at

taşra - əyalət
dolgu – diş plombu
kaplama – diş karonkası
elbise – paltar
ablak - əbləh
sabıkalı – residivist
dolandırıcı – dələduz,
fırıldaqçı
karakol – polis şöbəsi
evrak – sənəd
ilişik – qoşma, əlavə
fare – siçan (burada: oğru)
saleb – spirtsiz içki növü
saklamak – gizlətmək
kandırmaq – aldatmaq,
hərifləmək
peruka – parik, qoyma (süni)
saç
takma – protez
düzünə – düjin
yaklaşmaq – yaxınlaşmaq
maden – şaxta (hövzə)
aralıklı – fasilələrlə
acı – kədər, hüzn, ağrı
kolay – asan
haketmək - haqqı olanı almaq
puan tutturmaq – bal
toplamaq (yığmaq)
adele - əzələ

Çalışmalar

1. Mətnlərdəki feli bağlama olan cümlələri tapıb oxuyun və müvafiq feli bağlama şəkilçisinin funksiyasını izah edin.

2. Aşağıdakı sadə cümlələrdən feli bağlama tərkibli cümlə düzəldin.

Bana yaklaştı. Kim olduğumu sordu.

Kapıya doğru gitti. Zile bastı.

Çocuk ağlıyor. Anlamadığım birşeyler söylüyor.

Seni çok bekledik. Bir saat oldu.

Öğretmen dersaneye girdi. Çocuklar hemen ayağa kalktılar.

Merdivenleri iniyordum. Onunla karşılaştık.

3. *-ip; -alı; -ınca* feli bağlama şəkilçilərini cümlədə işlədin.

4. *-madan; -a; -e; -arak* feli bağlama şəkilçilərinə aid bir neçə cümlə düzəldin.

5. *ken; -dıkça; -casına* feli bağlama şəkilçilərinə aid bir neçə cümlə qurun.

6. *-ar, -maz; -ır; -maz* feli bağlama şəkilçilərinə aid bir neçə cümlə düzəldin.

Tapşırıqlar

1. "Eksik Bacaklarına şükredenler" mətnini Azərbaycan dilinə tərcümə edin.

2. "Fil Hamdi Nasıl Yakalandı" hekayəsinin məzmununu türkçə danışın.

3. Aşağıdakı cümlələri türk dilinə tərcümə edin.

Onu gören kimi tanıdım.

Sən gedəndən sonra o da buradan köçdü.

Universitetə gələndə saat doqquza işləyirdi.

Maşından düşən kimi qaçmağa başladı.

Qısa fasilələrlə kömür şaxtasında təxminən on il işlədim.

Mətbuat konfransında iki ölkə arasındakı münasibətlərə dair imzalanmış müqavilə haqqında jurnalistlərə məlumat verildi.

Futbol matçı televiziya ilə birbaşa translyasiya edildi.

Nüvə silahlarının sınağı qadağan edilməlidir.

4. *-ip; -arak; -a; -e* feli bağlama şəkilçilərinin hər birinə aid beş cümlə yazın.

5. *-ken; -ınca; -alı* feli bağlama şəkilçilərinin hər birinə aid beş cümlə yazın.

6. *-ar; -maz; -dıkça; -madan; -casına* feli bağlama şəkilçilərinin hər birinə aid beş cümlə yazın.

7. Aşağıdakı deyimləri əzbərləyin.

Çok yaşa! - Sağlam ol. Sen de gör! - Sağ ol (Birisi asqırdığı zaman)

A'dan Z'ye kadar - əvvəldən axıra qədər; Başdan ayağa.

Adam sen de! - Mənə nə! Buna bax! Nə böyük işmiş!

Hanyadan Konyadan habersiz! - Dünyadan bixəbər.

Oh olsun! - Əcəb oldu! Ona bu da azdır.

Güle güle kullan! - Çox mübarək!

Kutlu ve mutlu olsun! - Təbrik edirəm! Bayramınız mübarək!

8. Türk dilinə tərcümə edin.

Son illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı çox yüksək sürətlə artır. Son üç ildə Azərbaycan iqtisadiyyatı dünyada analoqu olmayan sürətlə artmışdır - 2005-ci ildə 26 faiz, 2006-cı ildə 35 faiz, 2007-ci ilin birinci rübündə isə Azərbaycan

çanda ümumi daxili məhsul istehsalı təxminən 40 faiz artmışdır. Bu onu göstərir ki, Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlar öz səmərəsini verir. Bu yüksək göstəricilər heç bir başqa ölkədə müşahidə edilmir. İnkişaf etmiş ölkələrdə ümumi daxili məhsul, adətən, 3-4 faiz artır, keçmiş Sovet İttifaqının respublikalarında, yəni postsovet məkanında isə orta hesabla təxminən 7-8 faiz artım var. Azərbaycanda isə artım çox böyükdür və bu, bizə imkan verir ki, öz iqtisadi potensialımızı daha da möhkəmləndirək.

Sevindirici haldır ki, eyni zamanda sənaye istehsalı da artır və birinci rübdə təxminən 39 faiz təşkil edir. Bu, bizim sənaye potensialımıza çox böyük dəstəkdir.

Bununla bərabər, insanların həyat səviyyəsi yaxşılaşır. Birinci rübdə orta əmək haqqı 163 manat, yəni 190 dollar təşkil etmişdir və ilin sonuna qədər 200 dollardan çox olacaqdır. Yəni artıq bu, yaxşı göstəricidir. Nəzərə alsaq ki, gələcəkdə Azərbaycana çox böyük gəlirlər daxil olacaq, əlbəttə, orta əmək haqqı daha da artırılacaqdır. Birinci rübdə insanların sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün çox böyük tədbirlər görüldür. Bütçədən maliyyələşən təşkilatlarda çalışanların maaşları 25-50 faiz artıbdir. Minimum əmək haqqı yanvar ayında 50 manata çatdırılıbdır. İndi Azərbaycanda orta pensiya 60 manat, yəni 70 dollar təşkil edir.

Sosial məsələlərin həlli prioritet xarakter daşıyır. İndi artıq ünvanlı sosial yardım proqramı icra edilir, 55 min ailə bu proqramla əhatə olunub və hər bir ailəyə orta hesabla təxminən 70 dollar səviyyəsində yardım göstərilir. Bu da çox böyük proqramdır.

(“Azərbaycan”, 14.04.2007)

TÜRKÇE - AZERBAJCANCA LÜĞƏT

- A -

abla - 1. böyük bacı;
2. qadınlara müraciət forması
acele - təcili, tələsik
acı - kədər, hüzn, ağrı
açıklama - məlumat, izahat
açıklamalı sözlük - izahlı lüğət
adele - əzələ
adamak - həsr etmək
adamakıllı - əməlli-başlı, tamamilə
aday - namizəd
adet - ədəd
adet - adət, ənənə
affetmek - bağışlamaq, əfv etmək
afiyet olsun - nuş olsun
afsun - əfsun, sehr
ağ - tor (balıq toru, futbol qapısı toru, tor zənbil və s.)
ağabey (abi) - 1. böyük qardaş; kişilərə müraciət forması
ağı - zəhər
ağı (ya) kesmək - zəhərlənmək, zəhərə dönmək, ağı demək
Ağustos - avqust

ağçı - aşbaz
ahize (reseptor) - telefon dəstəyi
ahşap - taxta
acan - agent
akarsu - çay
akaryakit - yanacaq
akide - əqidə
alan - 1. sahə; 2. meydan
aldırmak - fikir vermək
alem - aləm, kədər
alem - aləm, dünya
alkollü içki - spirtli içki
allahısmarladık - 1. xudahafiz; 2. əlvida
almak - 1. almaq; 2. götürmək
altın - qızıl
Anayasa - konstitusiya, əsas qanun
anı - xatirə
anıtısal - monumental
anıtıkabir - mavzoley
angarya - məcburi iş, narıyad
anlam - məna
anlaşma - müqavilə
anlatmak - izah etmək, başa salmaq, anlatmaq, nəql etmək
anne - ana

ansızın - qəflətən, birdən-
birə, gözlənilmədən
antlaşma - saziş
ama - amma
ama - korluq, görmə qabi-
liyyətinin itməsi
ama - kor
amaç - məqsəd
amca - 1.əmi; 2.kişilərə
müraciət forması
apartıman - mənzil, ev
araba - avtomobil, maşın
araç - vasitə
aralık - dekabr
aralıklı olaraq - fasilələrlə
arkadaş - yoldaş, dost
armağan - hədiyyə, ərmə-
ğan
arşiv - arxiv
asansör - lift
asteğmen - kiçik leytenant
asker - hərbi, əsgər
aşama - mərhələ, dövr
atamak - təyin etmək
atıfta bulunmaq - isnad et-
mək, əsaslanmaq, sitat gət-
irmək
avlu - həyəət
avukat - vəkil
ayarlamak (ayar ettirmək)
- sazlamaq, düzəltmək, ni-
zamlamaq
aydın - ziyalı
aynen - eynilə, olduğu ki-
mi

aynı - eyni; həmən, həmin
ayrıcılık - imtiyaz; üstün-
lük
ayırım - fərq
azşekerli - kəməşirin

- B -

bacak - ayaq
bağimli - 1.bağlı, tabe, ası-
lı; 2.tabeli
bağimsız - 1.müstəqil, su-
veren; 2.tabesiz
bağlaç - bağlayıcı
bakan - nazir
bakanlar kurulu - nazirlər
kabineti
bakır - mis
bakiş acısı - baxım, baxış
bucığı, nöqtəyi-nəzər
bal gibi - 1.sözsüz; 2.əməl-
li-başlı; 3.həm də necə
banka - bank
banliyö (treni) - şəhərətərafı
(qatar)
baraj - süni göl, su hövzəsi,
sututar
basılmak - dərc olunmaq,
çap (nəşr) edilmək
basın - mətbuat
basın toplantısı - mətbuat
konfransı
baskı - 1.təzyiq; 2.nəşr
baston - əsa, çəlik

bastona yaslanmaq - əsa-
ya söykənmək (dayan-
maq)
başarı - müvəffəqiyyət,
uğur
başbakan - baş nazir
başkan - sədr
başkanlıq divanı - rəyasət
heyəti
başkenti - paytaxt
batı - qərb
bayındır - abad, səliqəli,
tərtibli
bedava - müftə
beklemek - gözləmək
belge - sənəd
belgesel filim - sənədli film
belirgin - bariz, qabarıq
belirti - təzahür; əlamət
belirtmək - bildirmək, mü-
əyyən etmək
bellemək - əzbərləmək,
hesab etmək
belli işlenmiş hal - təsirlik
hal
ben - 1.mən; 2.xal
benek - ləkə, xal
benzeri - bu cür, buna
bənzər
besteci - bəstəkar
beygir - at
biyık - biğ
biçim - forma, şəkil
bilanço - balans
bilgi - bilgi, məlumat

bilgi almak - məlumat al-
maq
bilim - elm
bilgin - alim
bilinç - şüur
binbaşı - mayor
bira - pivə
birikmək - yığılmaq, top-
lanmaq
birlik - ittifaq, birlik
bir şey değil - dəyməz
birtakım - bəzi; bir qrup,
bir sıra
bisiklet - velosiped
biteviyelik - yeknəsəklik,
standart, stereotip
bozuk - 1.xarab, nasaz;
2.xırda pul
bucak - bucaq (coğrafi-
idari vahid)
buçuk - yarım
buğday - buğda
bunalım - böhran
bundan dolayı - buna gö-
rə; bu səbəbdən
buzdolabı - soyuducu
büyü - 1.sehr; 2.cadu, til-
sim, əfsun
büyükannə (nine) - nənə
büyükbaba (dede) - baba
büyükəcilik - səfirlik, sə-
fərətxana
boğaz - 1.boğaz; 2.Bosfor
boğazi

boş ver! - fikir vermə, özü-
nü üzmə
boyut - ölçü, qabarit,
uzunluq
bozkır - step, çöl, düzlük,
bölge - zona, ərazi, rayon
bronşit - bronxit

- C -

cadde - prospekt
cam - şüşə
camekan - vitrin
cami - came, məscid
cezaevi - həbsxana
civar - 1.ətraf; 2. kənar
cumartesi - şənbə
cumhurbaşkanı - presi-
dent, dövlət başçısı

- Ç -

çaba - cəhd, səy
çabuk - tez, tələsik, cəld
çağdaş - müasir
çamur - palçıq
çarşamba - çərşənbə
çarşı - bazar
çelikleşmə - bərkimə, saz-
laşma, poladlaşma
çepeçevre - dörd tərəfdən,
dairəvi
çerez - soyuq məzə
çəşitli - müxtəlif, cürbəcür

çevirmək - 1.tərcümə et-
mək; 2.çevirmək
çevre - ətraf
çevrilmək - əhatə edilmək,
çevrəlmək
çeyrek - dördü bir; çərək
çıkar - mənafe, mənfəət
çıkarıcı - mənfəətpərəst
çıxımlı hal - çıxışlıq hal
çingirik - 1.zıncırov [səsi];
zəng [səsi]
çiftləşmək - cütləşmək
çiğnəmək - əzmək (tapda-
lamaq)
çivi- 1.mismar; 2.çiv; 3.mil
çok nazıksınız - 1.çox diq-
qətlisiniz; 2.çox nəzakətli-
siniz
çorba - şorba, sup
çöpçü - süpürgəçi, zibil tə-
mizləyən
çözmək - 1.həll etmək;
2.təhlil etmək
çözüm - həll, təhlil
çürüğe çıxarmak (ayır-
maq) - yararsız hesab et-
mək
çürük -1.göy, qançır (bə-
dəndə); yararsız (müəyyən
xidmətə yaramayan)

- D -

dağ sırası - dağ silsiləsi
daha - hələ, daha

daire - 1.mənzil, ev; 2.idarə
dal - budaq
danışma - məsləhət, məslə-
hətləşmə, tövsiyə alma (etmə)
danışmaq - məsləhətləş-
mək
dede - baba, əcdad
deneme - təcrübə, sınaq,
cəhd
deneyim - təcrübə, sınaq
deney - təcrübə
denize (suya) girmək -
çimmək
delegasyon - heyət
delikanlı - gənc, dəliqanlı
demin - bayaq, indicə
demir çelik fabrikanı - me-
tallurğiya zavodu
dergi - curnal
dersane - auditoriya, sinif
otağı
ders kitabı - dərslik, dərs və-
saiti
destek - dayaq, müdafiə
detercan - yuyucu vasitələr
Devlet marşı - dövlət himni
dışarı - dışarı, bayır, eşik
Dış İşleri Bakanlığı - xari-
ci işlər nazirliyi
dinlenmək - istirahət etmək
doğal - təbii
doğrultu - istiqamət, kurs,
direktiv
Doğu Bilimler Fakültesi -
şərqsünəşliq fakültəsi

doktilo - 1.katibə; 2.maki-
naçı; 3.yazı makinası;
4.çap etmə
dolap - şaf, dolab
dolaşmaq - gəzmək, gəzib
dolanmaq
dolmakalem - avtoqələm
dolmuş - marşrut taksi
domates - pamiqor, tomat
doruk görüşməsi - yüksək
səviyyəli danışqlar (dövlət
rəhbərlərinin görüşü)
döner - dönər kabab
dönüşüm - yenidənqurma
durak - dayanacaq
durum - vəziyyət
durumlu hal - yerlik hal
düdük sesi (sinyal) zümmer
dügün - toy
düşmək - 1.süqut etmək;
2.yıxılmaq
düzenlemek - düzəltmək,
tərtib etmək, tədbir keçir-
mək
düzey - səviyyə

- E -

edinmək - əldə etmək
efendi - 1.əfəndi; 2.ciddi;
3.nəzakətli
egemen - hakim, suveren,
müstəqil

egemenlik - hakimiyyət,
suverenlik
eğər - əgər
eğilim - meyli
əğitim - təlim, tərbiyə, ma-
arif
ek - əlavə, şəkilçi
ekim - oktyabr
ekmek - çörək
ekşi - turş
el - yad, el
el kol sallamaq - əl etmək,
əlini yellətmək
elbise - paltar, don
elçi - səfir, elçi
eldiven - əlcək
eleştirme - tənqid, tənqidi
yazı
elmas - almaz
emekçi - zəhmətkeş
emekli olmaq - təqaüdə
çıxmaq
emir almak - fərağat da-
yanmaq
emsal - misil
emsalsiz - misilsiz
endüstri (sanayı, sinai) -
sənaye
enistitü - 1.institut; 2.tex-
nikum
enişte - 1.yeznə; 2. ümu-
miyyətlə, hər hansı qohum
qadının əri
epey - 1.çox, çoxlu, xeyli;
2. olduqca

er - əsgər
erik - alça
erkek - kişi
ermək - 1. çatmaq; 2. nail
olmaq
artelemək - təxirə salmaq
eski - 1. qədim; ulu; köhnə;
3. keçmiş
eş - 1. həyat yoldaşı; tay-
bərabər
eşik - 1. ərəfə; 2. kandar
eteği tutuşmaq - həyəcan-
lanmaq, özünü itirmək
etki - təsir
etkin - təsirli, fəal, effektiv
etkinlik - effektivlik, təsir-
lik
etkilemək - təsir etmək, tə-
sir göstərmək
evet - bəli
ev ödevi - ev tapşırığı
evli - evli olmaq, ərdə ol-
maq
eyer - yəhər
Eylül - sentyabr
eyvahlar olsun - heyhat,
aman allah. Vay başıma
gələnlər.
ezgi - melodiya, musiqi,
nəğmə

- F -

fabrika - 1. fabrik; 2. zavod
fakir - fəqir, kasıb, yoxsul

Fas - Mərakeş
felç - iflic
fena - pis
fesih - ləğv, ləğv etmə
fıçı - çəllək
fırçalamak - fırça ilə sil-
mək; təmizləmək; yumaq
fikir edinmə - fikir əldə et-
mək; qənaət hasil etmək
film - 1. film; 2. lent
film çevirmək - film çək-
mək
film oynatmaq - film gös-
tərmək
finansman - maliyyə
fiyat - qiymət
fotograf - fotoşəkil

- G -

gaga - dimdik
gah - gah
gala - premyera, ilk tama-
şa
galiba - deyəsən, ehtimal
ki, güman ki
gar - vağzal
garson - ofisiyant, xidmətçi
gavur - gavur, kafir, dinsiz
gazete - qəzet
gazeteci - curnalist
gazoz - qazlı su, limonad
və s.
gebe - hamilə

gecekondu - bir gecəyə ti-
kilmiş ev, gecəqondu
geçirmək - 1. keçirmək;
2. ötürmək
geçit resmi - parad, nüma-
yiş
gelenek - adət-ənənə
gelişmək - inkişaf etmək
geç kalmak - gecikmək,
yubanmaq
genel - ümumi
genelde - 1. ümumiyyətlə,
ümunən; bütünlükdə
genellikle - ümumiyyətlə
genel sekreter - Baş katib
gerçekçi - realist
gerçekçilik - realizm
gerəkleştirmək - həyata
keçirmək
gereğince - 1. lazımı şəkildə;
2. layiqli şəkildə
gerekən - lazımlı, gərəkli
gereksinim - ehtiyac
gezegen - planet
gezi - 1. gəzinti; 2. səyahət
gezilecek görülecek yer -
görməli, gəzməli-görməli
yerlər
gezi (nti) yapmak - səya-
hət etmək, gəzmək,
ekskursiya təşkil etmək
giderek - həтта
gidermək - ortadan qaldır-
maq
girişim - təşəbbüs

gişə - kassa, xəzinə
 giysi - paltar, geyim
 gonca - qönçə
 gömlek - köynək
 göndere bayraq çəkmək -
 bayraq qaldırmaq
 görev - vəzifə
 görünü - mənzərə, pano-
 ram
 götürmək - aparmaq
 gözlem - müşahidə
 gramer - qrammatika
 gres - maşın yağı
 grev - tətillik
 gri - boz [rəng]
 grizu - mədən qazı
 güclük - çətinlik
 gül - qızılgül
 günaydın - sabahınız xeyir
 güney - cənub, güney
 güneydoğu - cənub şərq
 güven - inam, etibar
 güvence - qarantıya, təmi-
 nat
 güvenlik - təhlükəsizlik
 güzel sanat - incəsənət

- H -

hac - həcc [Həccə getmək]
 haç - xaç
 had - sərhəd
 hafif - yüngül, xəfif

hafta tatili - istirahət gün-
 ləri (şənbə və bazar)
 hak - torpaq
 hak etmək - haqqı olan şe-
 yi almaq (əldə etmək)
 hal - hal, vəziyyət
 hala - bibi
 hala - hələ, indiyə qədər
 hamur - xəmir
 handiyse - az qala
 harcama - məsrəf, xərc
 harç - xərc
 harf - hərf
 harika - möcüzə
 hastaneye kaldırmaq -
 xəstəxanaya qoymaq
 havaalanı - təyyarə mey-
 danı, aeroport
 havyar - kürü
 hay hay - baş üstə
 hayrete düşmək - heyrət
 etmək, təəccüblənmək
 haziran - iyun
 hemen - o dəqiqə, həmin də-
 qiqə
 henüz - hələ
 hepimiz - hamımız
 hepsi - hamısı
 hesap fişi - hesab qəbzi (ka-
 ğızı)
 hesap görmək - hesabla-
 maq, hesab etmək
 hırka - caket, gödəkçə
 hırpani - cındırpaltar, sə-
 fil, dilənçi

hız - sürət
 hızlandırmak - sürətlən-
 dirmək
 hizmet - xidmət
 hoca - 1.ali məktəb müəlli-
 mi, pedaqoq; 2. molla
 horoz - xoruz
 hoş bulduk - xoş gördük,
 sağ ol
 hoşça kal - salamat qal,
 hələlik
 humma - qızdırma, titrə-
 mə
 hür - azad

- I -

ıhlamur - cökə ağacının çi-
 çəyindən dəmlənmiş çay
 ılıca - müalicəvi palçıq (su)
 ırgat - muzdur
 ırk - ırq
 ırmak - çay
 ırz - namus
 ısı - istilik
 ısırmaq - dişləmək
 ıslık - fit
 ısmarlamak - 1.sifariş et-
 mək; 2.xəbər yollamaq
 ısrar - təkid
 ışın - şüa
 ışıldak - proyektor
 ıtır - ətir

- İ -

ibre - saat əqrəbi
 İç Anadolu - Orta Anadolu
 içermək - ehtiva etmək
 içerik - məzmun, mahiyyət
 içləndirmək - duyğulandır-
 maq, həyəcanlandırmaq
 iğfal - aldatma, yoldan çı-
 xartma
 iği - iy, mil
 iğzap - qəzəblənmə
 ihtiyar - yaşlı, ixtiyar, qo-
 ca
 ikamet - yaşayış yeri
 ikileme - təkrar
 ikili - ikitərəfli
 iktidar - hakimiyyət, ha-
 kim
 ilaç - dərman
 il (vilayət) - vilayət, əyalət
 ilçə - rayon
 ilerici - tərəqqipərvər
 ileriye açık - perspektiv
 iletmək - çatdırmaq, ver-
 mək
 ilgi - əlaqə, maraqlı, etina
 ilgilenmək - maraqlanmaq
 ilgili - əlaqədar
 ilgisizlik - etinasızlıq
 ilginç - maraqlı, qəşəng,
 gözəl
 ilişki - münasibət, əlaqə
 ilişik hal - yiyəlik hal
 ilkbahar - bahar, yaz

ilke - prinsip
imambayıldı - badımcıan
dolmasına bənzər milli yemək
incelemek - tədqiq etmək, yoxlamaq, araşdırmaq
indirim - azaltma, ixtisar
iplik - sap
irdelemek - 1. işıqlandırmaq, tədqiq etmək; 2. təhlil etmək
iskele - liman körpüsü
istasyon - stansiya
istek etmək - tələb etmək, tələbnamə göndərmək
isteməz - lazım deyil
istiklal - istiqlal, azadlıq
istikrar - sabit, qərarlı, bərqərar
iş başı etmək - işə çıxmaq, işə başlamaq
işbirliyi - əməkdaşlıq
işportacı - səyyar satıcı, xırdavatçı
işte - budur, bax budur
ivediliklə - təcili, sürətlə
iyi - yaxşı
iyi yolculuklar - yaxşı yol, uğurlu yol
izlenim - təəssürat

- J -

jeoloji - geologiya
jeton - jeton

gimnastik - gimnastika

- K -

kabartma - bərelyef, qabartma
kaç - neçə
kahvaltı - qəlyanatlı, səhər yeməyi
kalabalıq - qələbəlik, izdiham
kalb - ürək, qəlb
kalbur - xəlbir
kaldırmaq - ləğv etmək, qaldırmaq
kaldırım - səki, tratuar
kale - 1. qala; 2. qapı (idman oyunlarında)
kalkınmaq - inkişaf etmək, tərəqqi etmək
kamuoyu - ictimaiyyət, ictimai rəy
kalp - qəlp, saxta
kamyon - yük maşını
kanı - fikir, qənaət
kanıt - sübut, dəlil
kanıtlamaq - isbat etmək, sübuta yetirmək
kap - qolsuz köynək
kapıcı - xidmətçi, dalandar
kaplamak - tutmaq, əhatə etmək
kaplumbağa - tısbağa

kapsamak - əhatə etmək, tutmaq
kapsamlı - əhatəli, dolğun
kar - gəlir
kara - 1. quru; 2. torpaq; 3. qara
karaünlü - bədnam
karı koca - ər-arvad
karınca - qarışqa
karışık salata - həftəbecər (göyərtili, xiyar, pamiqor və s. hazırlanan salat)
karşı koymaq - müqavimət göstərmək
karne - 1. sinif curnalı; 2. qiymət kitabçası
karşın - baxmayaraq
karşit - əleyhdar, zidd
kasım - noyabr
kat - 1. mərtəbə, qat; 2. təbəqə
katılmək - iştirak etmək, qatılmək
katkı - töhfə
kaybetmək - itirmək
kemik - sümük
kendi - öz
kendine özgün - özünəməxsus
kent - şəhər
kesim - hissə
kesin - qəti
kesinləşdirmək - dəqiqləşdirmək, qətiləşdirmək
kez - dəfə, səfər

kılavuz - 1. bələdçi; 2. soruq-məlumat kitabı
kılıf - örtü, pərdə, çəxol
kılık - qiyafət, cild, qılıq
kırılma - qaranquş
kilyaslamak - müqayisə etmək
kıyı - sahil, kənar
kızkardeş - bacı
kızmaq - əsəbiləşmək, hirsələnmək
kilometre kare (km²) - kvadrat kilometr
kimi - bəzi
kiminlə görüşüyorsun? - danışan kimdir?
kişi - nəfər, şəxs
kliring - kliring
koca - 1. ər; 2. böyük, iri, nəhəng
koca karı - cadugər qarı, küpəgiran
koğuş - 1. hücrə, kamera; 2. oyuq
kolay - asan
koma - koma halı, dərin, yuxuya bənzər ağır hal
komutan - komandir
konak - köşk, malikanə
kongre - qurultay
konsolosluk - konsulluq
konu - mövzu, bəhs, məsələ
konuk - qonaq
konulu film - bədii film

konum - mövqe, tutum, tövr
konumlandırmaq - yerləşdirmək
konuşmaq - danışmaq
konut - ev, bina
koru (luk) - qoruq
koşmaq - qaçmaq
köfte - kotlet
köşe - guşə
kötü - pis
köy - kənd
köydeş - həmkəndli
köylü - kəndli
kreş - körpələr evi
kriko - domkrat
kriz - böhran
kronik - xronika
kullanmaq - istifadə etmək
kuram - nəzəriyyə
kuramsal - nəzəri
kurşunkalem - karandaş
kurum - cəmiyyət, təşkilat
kusura bakmayın - üzr istəyirəm, bağışlayın
kuşku - şübhə
kutlamak - bayram etmək, qeyd etmək, təbrik etmək
kuyumcu - zərgər
kuzey - şimal
kuzey batı - şimal-qərb
kuzeydoğu - şimal-şərq
küçük - kiçik, balaca
küfür - söyüş, küfr

kültür və dinlenme (istirahət) parkı - mədəniyyət və istirahət parkı
kursü - kafedra, kursü

- L -

lahana - kələm
lastik - rezin; şin
levha - lövhə
Levkoşe - Nikosiya
locman - bina, çoxmərtəbəli bina
lokanta - yeməxana
loş - alatoran, alaqaranlıq, yarıqaranlıq
Lübnan - Livan
lütfen - zəhmət olmasa, mümkünsə, lüftən

- M -

maden - saxta
maden suyu - mineral su
makam - muğam
malzeme - material
masa - stol
matine - gündüz seansı
mayıs - may
meğər - sən demə..., demə...
mendil - dəsmal, yaylıq

menetmek - qadağan etmək
merak etme - narahat olma, fikirləşmə
merak etmek - maraqlanmaq
merdiven - 1.pilləkən; 2.nərdivan
merhaba - 1.salam; 2.afərin
meşrubat - spirtsiz içkilər, şərbətlər
meyva suyu - meyvə şirəsi
mihmandar - ekskursovod, gid
milattan evvel bizim eradan əvvəl
milli marş - dövlət himni
misafir - qonaq
mizah - 1.satira; 2.yumor
muhallebi - bir növ firni
muhatap - müsahib, həmsöhbət, tərəfmüqabili
muşmula - əzgil
mutfak - mətbəx
mutlaka - mütləq, hökmən
mutlu - xoşbəxt
muz - banan
mücadele - mübarizə
mühim değil (önemi yok) - zərər yoxdur, eybi yoxdur, əhəmiyyətsiz
Münih - Münxen
müştəri - şərqşünas
müze - muzey

- N -

naklen yayın - birbaşa translyasiya, canlı yayın
nazik - nəzakətli, diqqətli
neden - səbəb
nehir - çay
ne münasebet - 1.o da nə demək; 2.nə üçün? nə münasibətlə? nəyə görə? nəyə əsasən?
nere - hara
nesnel - obyektiv
netlik - 1.aydınlıq; açıqlıq; 2.dürüstlük, dəqiqlik
ne yazar? - nəyə yarayar?
ne yazık - çox təəssüf, təəssüf ki
nezle - zəkəm, yüngül soyuqdəymə
Nisan - aprel
nice - neçə
nişan - orden
nitəkim - çünki
nitelik - keyfiyyət
numara çevirmək - nömrə yığmaq
numara çıkarmak - nömrəyə düşmək, nömrəni yığa bilmək
numaratör - nömrə diski
nüfus - əhali
nükleer - nüvə, atom
nükleer deneme - nüvə (atom) silahının sınağı

- O -

Ocak - yanvar
oda - otaq
odacı - xidmətçi
okula davam etmək - məktəbə getmək, məktəbdə oxumaq
olanak - imkan, mümkünlük
olay - hadisə
olumlu - müsbət, təsdiq
oluşum - təşəkkül, yaranma, meydana gəlmə, əmələ gəlmə
omuz - çiyin
onbaşı - yefreytor
oturmaq - 1.yaşamaq;
2.oturmaq
orman - meşə
ortalama - orta hesabla
orta okul - orta məktəb
ortam - şərait, abi-hava
oturum - iclas
ova - dərə, vadi, düzənlik
oyun - pyes, dram, oyun

- Ö -

ödev - tapşırıq
ödül - mükafat, təltif
ödülləndirmək - mükafatlandırmaq, təltif etmək

ödün - güzəşt, əvəz, kompensasiya
öğlə - günorta
öğlə yeməgi - nahar, günorta yeməyi
öğləyin (öğləyin) - günorta, günorta vaxtı
öğrenci - şagird, tələbə
öğretmə - müəllim
öğretmə üzəsi - ali məktəb müəllimi, pedaqoq
öncə - öncə, əvvəl
öndər - rəhbər, müdir, başçı
önəmli - əhəmiyyətli, mühüm
öneri - təklif
önlem - tədbir
örgüt - təşkilat
örümcek - hörümçək
öteki - o biri, başqa, digər
öykü (hikayə) - hekayə
öz - 1.doğma; 2.məzmun, mahiyyət
özbeöz - dosdoğma
özel - xüsusi, qismi, subyektiv
özelde - 1.xüsusilə, xüsusən; təfərrüat; 3.məsələn
özəllik - xüsusiyyət
özərək - muxtar
özet - xülasə
özgür - azad, sərbəst, müstəqil

özgürlük - sərbəstlik, azadlıq, müstəqillik
özür - üzr

- P -

paket - qutu
para - pul
paranın üstü - pulun qalığı
pardon - bağışlayın, üzr istəyirəm, icazənizlə
pasta - tort
patates - kartof
paydos - fasilə
pazar - bazar
pazartəsi - bazar ertəsi
pek - çox
peki (pek iyi) - çox yaxşı, çox gözəl
personel - personal, heyət
perşembe - cümə axşamı
pestil - pastila, yastı-yapalaq, cecə
peş - arxa, ard
petrol - neft
pırlanta - brilyant
pilav - plov
piliç - toyuq (çolpa)
pirinç - düyü
pirim - mükafat
plak - val
Portekiz - Portuqaliya
postane - poçt
program - proqram, plan
proje - proyekt, çertyoj, eskiz

puan - xal, bal
puan tutturmaq - xal toplamaq, xal yığmaq
pul - marka

- R -

rakı - rakı (içki növü)
rağmə - baxmayaraq
rahatsız etmək - narahat etmək
rahatsız olmaq - 1.narahat olmaq; 2.özünü pis hiss etmək, kefsiz olmaq
randevu - görüş
randevu vermək - görüş təyin etmək
raslantı - təsadüf
resmi zəvat - rəsmi şəxslər rıhtım - körpü (gəmilərin yan alması üçün)
rica ederim - dəyməz
roketsavar - raketvuran

- S -

saatçi - saatçı, saatsaz
sağcı - sağ təmayüllü görüşə sahib olan (siyasi cəhətdən mühafizəkar olan)
sağlıq - sağlıq, səhhət
sakinlik - sakitlik, səssizlik, sükut
saklamak - gizlətmək
salam - kolbasa

salatalık - xiyar
 saldırı - hücum, basqın
 sallanmaq - yellənmək,
 sallanmaq, yırgalanmaq
 salı - çərşənbə axşamı
 salık - xəbər, tövsiyə
 salık vermek - tövsiyə et-
 mək, məsləhət görmək
 sanatçı - sənətkar
 sandal - qayıq
 sandaliye - stul
 sandviç - buterbrod
 santral - telefon stansiyası
 sarp - sərt; sıldırım
 satranç - şahmat
 savaşıım - mübarizə
 savunmaq - müdafiə et-
 mək, müdafiə olunmaq,
 qorunmaq
 saygı - hörmət
 saygılarla - hörmətlə
 sayfiye (yazlık ev) - yay-
 laq, bağ, bağ evi
 sayı - 1.say; 2.nömrə
 sebze - tərəvəz, göyərtili
 seçkin - əməkdar, tanın-
 mış, görkəmli
 sendika - həmkarlar [təşki-
 latı]
 sert - 1.kar (samit); 2.sərt
 serbest - 1.boş; 2.azad;
 3.sərbəst
 sesteş - omonim
 seyirci - tamaşaçı
 sıcak - isti

sıcaklık - temperatur, isti-
 lik-soyuqluq dərəcəsi, hə-
 rarət
 sınır - sərhəd, hüdud
 sıra - parta, yer
 sıra beklemek - növbə göz-
 ləmək
 sırt - kürək, yamac, bel
 silah fabrikası - silah za-
 vodu
 sinek - milçək
 sinema - kino, kinoteatr
 simge - simvol, rəmz
 sivrisinek - ağcaqanad
 siyah - qara
 spor - idman
 soğuk - soyuq
 soğuk almak - soyuq dəy-
 mək, soyuqlamaq
 sokak - küçə
 solcu - sol təyamüllü görü-
 şə sahib olan (siyasi sol)
 soluk - nəfəs
 sona ermek - sona çat-
 maq, sona yetmək, bitmək
 sonbahar - payız
 sonuç - nəticə
 sorun - problem
 sorumlu - məsul, cavab-
 deh
 sorumluluk - məsuliyyət,
 cavabdehlik
 sosyal kalkınma - ictimai
 tərəqqi

sosyal sigortalar kurumu -
 ictimai təminat idarəsi
 sömürü (cülük) - istismar
 (çılıq), qarət (karlıq)
 stad - stadion
 statü - status
 subay - zabit
 sunmaq - təqdim etmək,
 vermək
 süre - müddət, vaxt
 süreç - proses
 sürmek - 1.davam etmək;
 2.sürmək

- Ş -

şaka - zarafat
 Şam - Dəməşq
 şarap - şərab, çaxır
 şarkı - şərqi, mahnı
 şaşmaq - təəccüblənmək,
 çaşmaq
 şehriye - vermişel (supu)
 şema - sxem
 şemsiye - çətir
 şeref kıtası - fəxri qarovul
 şimdi - indi
 şiş - 1.şiş; 2.kabab
 şişe - şüşə [qab]
 şöen - mərasim, təntənə,
 bayram
 Şubat - fevral
 şura - bura
 şura - 1.bura 2. şura

- T -

taaruz - hücum
 tabela - lövhə
 tabii - əlbəttə, təbii
 taburcu edilmek - xəstəxa-
 nadan və s. yerlərdən çıx-
 maq, evə buraxılmaq
 takke - 1.araqçın; 2.təkkə
 tamam - 1.öldü; 2.yaxşı;
 3.danışdıq; 4.tamam
 tanışmaq - tanış olmaq
 tank - 1.sistern, çən;
 2.tank
 tarçın - 1.darçın; 2.darçın-
 dan dəmlənmiş çay
 tarım (ziraat) - kənd təsər-
 rüfatı
 tartışmaq - müzakirə et-
 mək, mübahisə etmək
 tapınak - məbəd, səcdəgah
 tapmaq - səcdə etmək, si-
 tayiş etmək
 tasarı - layihə
 taşıt aracı - nəqliyyat vasi-
 təsi
 taşra - ucqar, əyalət
 tatlı - 1.desert, 2.dadlı
 teati - mübadilə
 tedavi - müalicə
 tedavi görmek - müalicə
 olunmaq
 teğmen - leytenant
 tehdit - təhlükə
 tekell - monopoliya, inhisar

tekml - bütün, tamam-kamal
 teknisyen - texnik
 teleferik - funikulyor
 telefon (u) açmaq - 1.telefon dəstəyini götürmək;
 2.telefon (zəng) etmək
 telefonu kapatmaq - telefon dəstəyini yerinə qoymaq
 telefon zili - telefon zəngi
 temmuz - iyul
 temrin - tapşırıq, çalışma
 temsil - tamaşa
 temsilci - nümayəndə
 tepki - reaksiya, etiraz, dəf etmə
 tercih etmək - üstün tutmaq
 tercüman - mütərcim, tərcüməçi
 tereyağı - kərə yağı
 terminal aerovağzal binası
 tesis - müəssisə
 teyp - maqnitofon
 teyze - xala
 tez - 1.tezis, fikir;
 2.iş (diplom işi və s.)
 tokalaşmaq - əl verib görüşmək, salamlaşmaq
 topu topuna - vur-tut, cəmi-cümlətan
 toplantı - iclas, yığıncaq
 topluluk - kollektiv, xalq, cəmiyyət
 toplum - cəmiyyət
 toplumsal - ictimai
 torun - nəvə

tören - mərasim, təntənə
 Transkafkasya - Zaqafqaziya
 tren - qatar
 tuğla - kərpic
 tuhaf - qəribə, qeyri-adi
 tulumba - nasos
 tutulmaq - sevmək, vurulmaq, aşiq olmaq
 tükenmez - diyircəkli qələm
 tüm - bütün
 tümce - cümlə
 tümüyle - bütünlüklə, bütöv şəkildə
 tür - janr, növ, çeşid

- U -

uçak - təyyarə
 uçak servisi - təyyarə pilləkəni
 uçan vapur - kater-raketa, sürət kateri
 uçuş pisti - uçuş meydanı
 uğraşmaq - məşğul olmaq
 ufalanmaq - xırdalanmaq, parçalanmaq, paralanmaq
 ulaşmaq - çatmaq, yetmək
 ulus - millət
 uluslararası - beynəlxalq, millətlərarası
 uygulama - tətbiq
 uyku - yuxu

uyumak - yatmaq, yuxulamaq
 uzay - kosmos
 uzman - mütəxəssis

- Ü -

ünlü - məşhur, tanınmış
 ünlü uyumu - saitlərin ahəngi
 Ürdün - İordaniya
 ürün - məhsul
 üstəgmen - baş leytenant
 üstlenmek - öhdəyə götürmək, boyun olmaq
 üstü kalsın - qalığı qalsın
 üstüne - haqqında, barəsində
 üşütmək - soyuqlamaq
 üye - üzv

- V -

vakit - vaxt
 vakit kaybetmek - vaxt itirmək
 valiz - çemodan
 vapur - paroxod
 varımlı hal - yönlük hal
 veri - məlumat, statistik rəqəm
 verim (lilik) məhsuldarlıq
 verimli - 1.məhsuldar;
 2.bərəkətli

- Y -

yabancı - xarici, əcnəbi, yabançı

yad - xatirə, yaddaş
 yağış - yığıntı
 yağmur - yağış
 yahu - təəccüb bildirən ni-də
 yakıt - yanacaq
 yaklaşık - təxminən, təqribən
 yaklaşmaq - yaxınlaşmaq
 yakmak - yandırmaq, yandırır-yaxmaq
 yalın - 1.adlıq; 2.yalın
 yan gelip keyif sürmək - kefdə-damaqda olmaq
 yanıt - cavab
 yanıtlamak - cavab vermək
 yansıtmaq - əks etdirmək
 yapıcı - konstruktiv
 yapıt - 1.əsər; 2.heykəl, abidə; 3.tikili bina
 yapı - bina, inşaat
 yapma yahu! - nə danışsan yapmaq - 1.ətmək (cyləmək); 2.düzəltmək
 yaprak - 1.vərəq; 2.yarpaq
 yapım - birin yarısı, yarım
 yarım - sabah
 yasak - qadağan, yasaq
 yasama yetkisi - qanunvericilik səlahiyyəti
 yaslanmaq - söykənmək
 yaşam - həyat, ömür
 yat - yaxta
 yatmaq - yatmaq, uzanmaq

yayınlaşdırmaq - nəşr etmək,
 çap etmək
 yaz - yay
 yazar - yazıçı
 Yazarlar Birliyi - Yazıçılar
 İttifaqi
 yedek - ehtiyat hissə
 yeşen - qardaşoğlu, bacıqızı
 yekpare - monolit
 yelkovan - böyük əqrəb
 (saatda)
 yenge - yengə, qardaş arvadı
 yeni baştan - təkrar, yenidən
 yemek listesi - menyü
 yenmək - məğlub etmək,
 qələbə çalmaq
 yerel saat ayarı - yerli vaxt
 yeryuvarlağı - Yer kürəsi
 yeşil - yaşıl
 yeşil salata - göy, göyərti
 salatı
 yeşim - yaşma, yaşəm daşı
 yelenek - qabiliyyət, istedad
 yıkamak - yumaq
 yılan - ilan
 yılbaşı - yeni il
 yıpranmaq - köhnəlmək,
 aşınmaq
 yoğunlaşdırmaq - bir yerə
 toplamaq (cəmləşdirmək);
 mərkəzləşdirmək, çətinləş-
 dirmək
 yuketmək - məhv etmək
 yolcu - sənişin

yolcu etmək - yola salmaq
 yonut - heykəl, abidə
 yorum - şərh
 yorumcu - şərh etmək
 yönetim - rəhbərlik, idarə-
 etmə
 yöre - diyar, səmt
 yöntem - metod, üsul
 yurtdışı - xaric,
 sərhəddən kənar
 yuvarlak - 1.yuvarlaq;
 2.dodaqlanan
 yüksek okul - ali məktəb
 yüksek öğrenim - ali təhsil
 yükümlülük - öhdəçilik,
 məşğuliyyət
 yürümək - 1.addımlamaq;
 2.piyada getmək; 3.getmək
 yürütmə - icra, icra etmə
 yüzölçümü - ərazi, miqyas,
 sahə
 yüzbaşı - kapitan

- Z -

zaten - əslində, zətan
 zil - zəng
 ziyarət etmək - ziyarət et-
 mək, gəzmək, səfər etmək
 zorluk - çətinlik
 zorunda olmaq - məcbu-
 riyyətində olmaq
 zorunluk - məcburiyyət

MÜNDƏRİCAT

Ön söz3

Birinci dərs

Əlifba haqqında ümumi məlumat.....7
 Saitlərin bölgüsü.....10
 Çalışmalar11
 Tapşırıqlar11

İkinci dərs

Saitlərin tələffüzü.....12
 Saitlərin yeri16
 Çalışmalar16
 Tapşırıqlar17

Üçüncü dərs

Samitlərin bölgüsü.....18
 Uzatma-incəltmə işarəsi22
 Ayırma işarəsi23
 Çalışmalar24
 Tapşırıqlar24

Dördüncü dərs

İki danışiq səsi verən samitlər.....25
 Çalışmalar32
 Tapşırıqlar33

Beşinci dərs

Fonetik qanunlar34
 Ahəng qanunu.....34
 Samitlərin karlaşması və cingiltiləşməsi qanunu.....39

Çalışmalar	42
Tapşırıqlar	43

Altıncı dərs

Fonetik hadisələr	44
Çalışmalar	51
Tapşırıqlar	52

Yeddinci dərs

Vurğu	54
Çalışmalar	58
Tapşırıqlar	59

Səkkizinci dərs

İntonasiya	61
Çalışmalar	66
Tapşırıqlar	67

Doqquzuncu dərs

Orfoqrafiya prinsipləri	69
Böyük hərflərin işlənmə yerləri	70
Durğu işarələri	73
Çalışmalar	75
Tapşırıqlar	76

Onuncu dərs

Türk dilində danışq etiketi	78
Çalışmalar	84
Tapşırıqlar	86

On birinci dərs

Şəxs əvəzlilikləri	88
--------------------------	----

İşarə əvəzlilikləri	88
Sual əvəzlilikləri	92
Sual ədatları	92
İsmi xəbə	93
Metin	99
Konuşma	100
Çalışmalar	101
Tapşırıqlar	102

On ikinci dərs

Mənsubiyyət kateqoriyası	104
İsmi halları	106
Təyini söz birləşmələri	109
“Var” və “yok” sözləri	110
Ailəmiz	111
Arkadaşım	111
Konuşma	112
Çalışmalar	113
Tapşırıqlar	114

On üçüncü dərs

Məsdər	116
Şəxs kateqoriyası	117
Felin zamanları	117
Felin indiki zamanı	118
Məktup	120
Metin	121
Üniversitede	122
Konuşma	122
Çalışmalar	125
Tapşırıqlar	126

On dördüncü dərs

Felin əmr şəkli.....	129
İsmi xəbərin hekayəsi	130
İsmi xəbərin rəvayəti	133
“Kendi” əvəzliyi	135
Annenin oğluna ögütü	136
Metin	137
Konuşma.....	138
Çalışmalar	140
Tapşırıqlar	141

On beşinci dərs

Felin keçmiş zamanı	143
Şühudi keçmiş zaman	143
Nəqli keçmiş zaman	145
İş günüm.....	149
Nazım Hikmet.....	150
Bir masal	151
Konuşma.....	153
Çalışmalar	155
Tapşırıqlar	156

On altıncı dərs

Felin gələcək zamanı	159
Türk dilində saylar	162
Bir Gezi Programı	166
Metin	166
Turgut Özalaya Saygı.....	168
Konuşma.....	170
Çalışmalar	172
Tapşırıqlar	173

On yeddinci dərs

Felin geniş zamanı.....	176
Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.....	183
Çatışmalar, Didişmələr.....	184
Konuşma.....	185
Çalışmalar	188
Tapşırıqlar	189

On səkkizinci dərs

Felin bacarıq şəkli.....	192
Üzeyir Hacıbəyov	198
Türkiyədə Çevirmen Olmaq	200
Konuşma.....	202
Çalışmalar	205
Tapşırıqlar	205

On doqquzuncu dərs

Sifətin dərəcələri.....	208
Müqayisə dərəcəsi	210
Felin vacib şəkli.....	211
Felin arzu şəkli	211
Felin şört şəkli	212
Azərbaycan	213
Onlar Soyca Uğurludurlar	214
Telefon konuşması	216
Çalışmalar	219
Tapşırıqlar	220

İyirminci dərs

Feli sifət	223
Qoşma.....	226
Vaxtın saatla bildirilməsi.....	228

Türkiye Cumhuriyeti.....	230
İlk Cinayet	236
Randevu.....	239
Çalışmalar	242
Tapşırıqlar	243

İyirmi birinci dər

Felin mənə növləri.....	245
Zərf	248
Ankara	250
Güvercin Avı.....	251
Lokantada.....	256
Çalışmalar	260
Tapşırıqlar	260

İyirmi ikinci dər

Feli bağlama.....	263
Eksik Bacaklarına Şükredenler	268
Fil Hamdi Nasıl Yakalandı.....	274
Çalışmalar	280
Tapşırıqlar	280
Türkə - azərbaycanca lüğət	283

Çapa imzalanmışdır: 11.09.2007.

Formatı 60x84 1/16. Sifariş № 136

Həcmi 19,25 ç.v. Sayı 350.

Bakı Universiteti nəşriyyatının mətbəəsi,
Bakı ş., AZ 1148, Z.Xəlilov küçəsi, 23.